

Voorzitter: Vondeling

Tegenwoordig zijn 143 leden, te weten:

Aantjes, Van Aardenne, Abma, Albers, Van Amelsvoort, Andela-Baur, Andriessen, Bakker, Barendregt, Ter Beek, Beekmans, De Beer, Beinema, De Bekker, Berkhouwer, Beuker, Beumer, De Boer, De Boois, Bremen, Van den Broek, Du Chatinier, Coppes, G. M. P. Cornelissen, P. A. M. Cornelissen, Van Dam, Dankert, Dees, Van Dis, Van der Doef, Dolman, Dragstra, Drees, Drenth, Epema-Brugman, Evenhuis, Franssen, Geurtsen, Giebels, Ginjaar-Maas, De Graaf, Groensmit-van der Kallen, Van der Gun, Haas-Berger, Hartmeijer, Van Heel-Kasteel, Van der Heem-Wagemakers, Van der Hek, Hermes, Hermsen, Hoekstra, Honig van den Bossche, Van Houwelingen, Hutschemaekers, Huijsen, Imkamp, Jansen, Joekes, Jongeling, Kappeyne van de Coppello, Keja, Kleisterlee, Knot, Koekoek, Kolthoff, Kombrink, Koning, De Koning (ARP), De Koning (BP), Koningh, Konings, De Koster, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krosse, Kruisinga, Van Kuijen, De Kwaadsteniet, Laban, Lamberts, Langedijk-de Jong, De Leeuw, Van Leeuwen, Van der Lek, Van Leijenhorst, Lückers-Bergmans, Masman, Van der Mei, Meis, Van Mierlo, Molleman, Mommersteeg, Nooteboom, Notenboom, Nypels, Van Ooijen, Patijn, Peijnenburg, Ploeg, Porthoine, Rienks, Rietkerk, Roels, Roethof, Roolvink, Van Rossum, Salomons, Van der Sanden, Schakel, Scherpenhuizen, Van het Schip, Scholten, Smit-Kroes, Van der Spek, Spinks, Staneke, Stoffelen, Terlouw, Van Thijn, Tilanus, Tolman, Tuinenburg, Tuijnman, Veder-Smit, Van Veenendaal-van Meggelen, Veerman, Vellinga, Van de Ven, Verbrugh, Vondeling, Voogd, Voortman, De Vries, Waalkens, Waltmans, Weijers, Wiegel, Wierenga, Van Winkel, Wisselink, Wolff, Worrell en Van Zeil,

en de heren Van der Stoel, Minister van Buitenlandse Zaken, De Gaay Fortman, Minister van Binnenlandse Za-

ken, Van Kemenade, Minister van Onderwijs en Wetenschappen, Duisenberg, Minister van Financiën, Vredeling, Minister van Defensie, Gruijters, Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Westerterp, Minister van Verkeer en Waterstaat, Lubbers, Minister van Economische Zaken, Pronk, Minister voor Ontwikkelingssamenwerking, Zeevalking, Staatssecretaris van Justitie, De Goeede, Staatssecretaris van Financiën, Van Lent, Staatssecretaris van Defensie, Schaefer, Staatssecretaris van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Van Dam, Staatssecretaris van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, en Simons, Regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening.

De Voorzitter: Ik deel aan de Kamer mee, dat is ingekomen een bericht van verhindering van het lid Evenhuis, alleen voor het eerste deel van de vergadering, wegens bezigheden elders.

Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen.

De Voorzitter: Ingekomen zijn de volgende brieven:

een, van de Minister van Binnenlandse Zaken, ten geleide van een circulaire over de Interimregeling rijksbijdragen regionale brandweren;

een, van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, ten geleide van het advies van de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening over milieukwaliteitsnormen.

Deze stukken, die niet zullen worden gedrukt, worden voor kennisgeving aangenomen.

De Voorzitter: De overige ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van deze vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met deze voorstellen heeft verenigd.

Aan de orde is de **beantwoording** van de door het lid Coppes, overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde, gestelde **vragen** aan de Ministers van Economische Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking over de voorbereidingen van onderhandelingen over grondstoffen in UNCTAD-verband⁵. [De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie].

□

Minister Lubbers: Mijnheer de Voorzitter! Ik neem aan dat de eerste vraag slaat op de bijeenkomst die geweest is van 29 november tot en met 3 december. Ik formuleer dit zo omdat er nogal wat afzonderlijk overleg over individuele grondstoffen heeft plaatsgevonden om na te gaan, of er mogelijkheden zijn ter zake tot grondstoffenovereenkomsten te geraken.

De bijeenkomst van 29 november tot en met 3 december diende als voorbereiding tot een onderhandelingsconferentie in maart 1977 inzake een

Lubbers

gemeenschappelijk fonds voor grondstoffen. Dat voorbereidende overleg heeft niet aan de verwachtingen voldaan. In feite is er geen wijziging gekomen in de standpunten zoals die in Nairobi naar voren zijn gebracht en waarvan ik mag aannemen dat die bekend zijn.

Met betrekking tot de Nederlandse positie dreigde door de problemen die het gaf om op het niveau van de Gemeenschap tot een uniforme opvatting te komen, de situatie te ontstaan dat het misschien kon worden uitgelegd als een verandering van de houding van Nederland, in die zin dat wij zouden terugkomen op de toezeggingen die wij gedaan hebben in Nairobi. Wij hebben gemeend duidelijk te moeten maken door middel van een mondelinge interventie van onze vertegenwoordiger aldaar, dat dit bepaald niet het geval is en dat wij streven naar de oprichting van een gemeenschappelijk fonds. Wij zijn bereid daaraan bij te dragen indien na zorgvuldige onderhandeling overeenstemming over zo'n fonds kan worden bereikt.

In antwoord op de tweede en derde vraag met betrekking tot de opvattingen van Frankrijk en de Bondsrepubliek, kan ik mededelen dat daarin geen verandering is opgetreden. Ik zie ook geen indicaties dat de Britse regering ter zake haar standpunt zou wijzigen.

De vierde vraag roert de kwestie van de CIES aan. Ik kan mij voorstellen dat mijn collega van Buitenlandse Zaken daar dadelijk op zal ingaan. Voorts wil ik mijn collega voor Ontwikkelingssamenwerking vragen u te informeren over het EEG-standpunt, voor zover dat aan de orde is geweest in het overleg waar het de ontwikkelingssamenwerkingsproblematiek raakt.

□

Minister **Pronk**: Mijnheer de Voorzitter! Wat het standpunt van de EG inzake de ontwikkelingsproblematiek betreft moet ik vaststellen, dat hierover inhoudelijk geen overeenstemming is bereikt. Het EG-overleg waarover in vraag 3 wordt gesproken had ten doel, te trachten overeenstemming te bereiken, in opdracht van de Algemene Raad, over een gemeenschappelijk standpunt voor de komende vergadering in januari a.s. Dit EG-overleg heeft nog niet tot resultaten geleid. De Nederlandse Regering heeft het standpunt ingenomen, dat een gemeenschappelijke positie van de EG ook op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking (conform het EG-memo-

randum dat in deze Kamer aan de orde is geweest) alleen maar voor haar aanvaardbaar kan zijn wanneer hierin Nederlandse opvattingen duidelijk herkenbaar zijn. Het overleg hierover is echter nog niet afgesloten.

□

Minister **Van der Stoep**: Mijnheer de Voorzitter! In antwoord op vraag 4, over de redenen van het uitstel van het CIES-overleg, wil ik het volgende mededelen. Tijdens de novemberzitting van de vier commissies van de CIES bleek bij het ontwerpen van de teksten die als basis hadden moeten dienen voor de resultaten van de ministeriële zitting in december, dat de standpunten over vele concrete zaken, zoals het schuldenvraagstuk, het geïntegreerde programma en het gemeenschappelijk fonds, de koopkracht en de omvang van de financiële hulp, alsmede ten aanzien van het energievraagstuk nog ver uiteen lagen.

Aan het eind van de zitting besloten de beide co-voorzitters van de conferentie, dat zij op 1 december jl. zouden bespreken of het opportuun zou zijn, de aan de CIES deelnemende landen voor te stellen, de ministeriële slotbijeenkomst uit te stellen. De co-voorzitters kwamen na dit gesprek tot de conclusie dat onder de heersende omstandigheden de vooruitzichten op een succesvolle ministeriële bijeenkomst in december niet gunstig waren. Derhalve richtten zij een brief aan de 27 deelnemers aan de conferentie, waarin zij mededeling deden van hun gevoelens omtrent het mogelijk resultaat van een slotbijeenkomst in december en waarin in het licht hiervan aan de deelnemers werd gevraagd, of zij zouden instemmen met uitstel. Inmiddels is gebleken dat geen van de deelnemers bezwaar tegen uitstel heeft, zodat de ministeriële bijeenkomst is verschoven naar volgend jaar. Hierbij moet ik wel aantekenen dat wij allerm minst gelukkig zijn, dat het tot uitstel heeft moeten komen maar dat het in de gegeven situatie weinig zin leek te hebben, nog te proberen dit uitstel te voorkomen.

Over een datum voor de bijeenkomst en de voorbereiding hiervan zullen de beide co-voorzitters zo vroeg mogelijk in het nieuwe jaar overleg plegen met de 27 deelnemers aan de CIES.

Ik teken bij het voorgaande aan, dat het moeilijk is te zeggen, wat precies de verschillende deelnemers heeft bewogen, in te stemmen met uitstel. In ieder geval is het duidelijk dat de resultaten van de Europese Raad geen uit-

zicht boden op een succesvolle afsluiting van de conferentie in december. Ook heeft zeker een rol gespeeld dat de Carter-administratie tijd moet worden gegeven om een nieuwe beleidslijn op te stellen.

Ik kom tot vraag 5. Voorop dient te worden gesteld dat er geen afzonderlijke onderhandelingen tussen de geïndustrialiseerde landen en OPEC-landen plaatsvinden, zodat van een zodanige, directe samenhang niet kan worden gesproken. Wel is, en marge van het CIES-overleg, de vraag besproken of er een band bestaat tussen de eventuele OPEC-beslissing over verhoging van de olieprijsen en het CIES-overleg in Parijs. De indruk bestaat dat de verwachting van de prijsverhoging wel enige invloed heeft gehad op het verloop, successievelijk het uitstel van het CIES-overleg, in die zin dat een aantal Westerse landen in het vooruitzicht van de prijsverhoging minder bereid was concessies te doen.

Zoals bekend, behoorde Nederland beslist niet tot deze categorie van landen. Nederland heeft in het EG-overleg bepleit dat ten aanzien van ontwikkelingsvraagstukken een positief resultaat moest worden nagestreefd, wegens het vraagstuk zelf maar ook omdat door zulke resultaten het CIES-overleg enige invloed op het OPEC-besluit zou kunnen hebben zonder dat van een formele band tussen het CIES-overleg en de OPEC-prijbsbeslissing behoefte te worden gesproken.

Anderzijds was Nederland van oordeel, dat een olieprijsverhoging, die overigens de geïndustrialiseerde landen in uiteenlopende mate treft, consequenties heeft voor de mate waarin sommige van deze landen tegemoet willen komen aan de gerechtvaardigde verlangens van de ontwikkelingslanden.

Voor het Gemeenschapsstandpunt in dezen wordt verwezen naar de passage in het communiqué van de Europese Raad: 'De Gemeenschap van haar kant, zich bewust van de toenemende onderlinge afhankelijkheid der economieën en beziel door de wens mee te helpen aan het scheppen van een gunstig klimaat voor de internationale economische samenwerking, is bereid een positieve bijdrage te leveren, die in overeenstemming is met haar mogelijkheden en met de ontwikkeling van haar economie.'

Het is de Kamer wel bekend dat de Nederlandse Regering graag een duidelijker signaal had zien uitgaan van de Europese Raad dan wat in de zoëven voorgelezen passage doorklinkt.

Het valt uiteraard niet te voorspellen

Van der Stoep

wat de invloed van de recente olieprijsverhoging zal zijn op de mogelijkheden om in 1977 een positieve bijdrage te leveren aan het welslagen van de dialoog. Van Nederlandse zijde – ik stel er prijs op dat nog eens te herhalen – zal alles in het werk worden gesteld om een positieve afronding van de CIES te realiseren. Ik acht het tevens van belang, dat de ontwikkelde landen weerstand bieden aan de verleiding om hun zorg over het onmiddellijk effect van de prijsstijging op hun eigen economieën te laten prevaleren boven de zorg voor wereldwijde ontwikkelingen. Wij dienen ons te verzetten tegen de druk om onze ontwikkelingsinspanning te verminderen. Wij zullen integendeel gezamenlijk moeten aangeven, op welke wijze de hulpstroom naar de niet olie-producerende ontwikkelingslanden, die het meest getroffen worden, vergroot kan worden.

□

De heer **Coppes** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Betekent de formulering

van de Minister van Economische Zaken, dat Nederland zijn toezeggingen gestand zal doen indien 'na zorgvuldige onderhandeling overeenstemming wordt bereikt', dat alle initiatieven van Nederland daarop moeten wachten?

Is Nederland bereid om in het uiterste geval eenzijdig ten aanzien van de EG concrete stappen te ondernemen om in het fonds deel te nemen?

Mijn volgende vraag luidt: Is het waar dat de Amerikaanse gedelegeerde op de conferentie gezegd heeft dat het rapport van secretaris-generaal Waldheim inzake een gemeenschappelijk fonds te vroeg is gekomen – pre-judged, zoals men dat uitdrukt – en waarom heeft hij dat gezegd?

Hebben andere geïndustrialiseerde landen gezegd dat men zich niet bezig moet houden met de vraag hoe er onderhandeld moet worden in maart of later, maar dat alleen moet worden bekeken of er eigenlijk wel onderhandeld zal worden?

Zijn de bewindslieden, in het algemeen, bereid de betreffende kamercommissies over het verloop nader te rapporteren? Zijn zij bereid dat ook pe-

riodegewijs in de toekomst te doen, opdat wij het nauwkeurig kunnen volgen?

Waarom is de Minister van Buitenlandse Zaken gekomen, terwijl ik hem helemaal niet gevraagd heb?

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Coppes heeft een duidelijke voorsprong op ons, omdat hij een zo complex geheel van vragen in onderlinge samenhang kan formuleren, terwijl hij weet dat hier drie bewindslieden een goed gecoördineerd antwoord zullen gaan geven. Ik ben erg blij dat ik dat niet allemaal alleen hoeft te doen en dat zelfs mijn collega van Buitenlandse Zaken ook aanwezig kan zijn, wat mij ook wel voor de hand lijkt te liggen gezien de vraagstellingen over de posities van de andere Europese landen en over de verhoudingen die dit alles heeft ten opzichte van de conferentie in Parijs.

Is de positie – de heer Coppes doelde daarop in zijn eerste vraag – van Nederland een positie van passiviteit, in die zin dat wij ons standpunt in Nai-

Lubbers

robi naar voren hebben gebracht en dat wij het daarbij laten, of nemen wij verdere initiatieven? Dit standpunt moet wel ons uitgangspunt blijven. Dit standpunt blijft zijn betekenis houden, omdat daar met andere westelijke landen geen overeenstemming over bestaat. Dat is wel erg essentieel. Het heeft weinig zin om verder te lopen met de eigen positie, als men de anderen niet mee kan krijgen.

In de tweede plaats is er in de voorbereidingsgesprekken wel degelijk op die lijn nader gesproken over de concrete mogelijkheden die er op het gebied van de grondstoffen zijn, dus naast de Common Fund, ook de individuele grondstoffenovereenkomsten.

In de derde plaats wijs ik erop, dat wij niet alleen deze formele positie in Nairobi hebben ingenomen, maar dat wij ook tot uitdrukking hebben gebracht dat wij 'in' zijn voor verder overleg, gericht op hetzelfde doel. Men herinnert zich het punt: Wij zijn niet 'in' voor een suggestie, zoals van Amerikaanse zijde, die de Common Fund-gedachte van de secretaris-generaal van de UNCTAD als het ware zou vervangen, maar wij zijn er bepaald wel voor 'in', te bekijken of wij dit voorstel enigszins kunnen modificeren, respectievelijk completeren met andere gedane suggesties, mits ze gericht zijn op het tot stand komen van een samenhangend geheel van grondstofovereenkomsten, daarbij oplossingen gevend voor de financieringsproblematiek van de grondstoffen en in hun totaliteit bijdragend aan de verbetering van de relatieve positie van de ontwikkelingslanden. Dat zijn de centrale uitgangspunten. Daarop hame-ren wij in het overleg. Wij proberen dus wel degelijk dat stapsgewijs uit te bouwen.

Ik meen dat ik het hierbij kan laten. Ik laat graag de andere aspecten over aan de collega's die op die terreinen zozeer geverseerd zijn.

Minister **Pronk**: Mijnheer de Voorzitter! Voor mij rest het antwoord op de vraag, of Nederland bereid is financieel bij te dragen aan het gemeenschappelijk grondstoffenfonds. De geachte afgevaardigde de heer Coppes vraagt of dit in het uiterste geval ook eenzijdig kan, dus ook wanneer anderen daarin niet zouden bijdragen.

De Nederlandse Regering heeft tijdens de Trade and Development Board in maart van dit jaar gezegd, dat zij bereid is bij te dragen aan het gemeenschappelijk grondstoffenfonds, wan-

neer dat op een juiste wijze is uitonderhandeld. Dit betekent dat, wanneer het fonds iets voorstelt en wanneer er voldoende donors voor het fonds zijn, zodat het kan gaan opereren, Nederland daarin ook zal bijdragen, ongeacht de vraag of al onze EEG-partners daarin zullen bijdragen. Wanneer het fonds iets voorstelt, dus wanneer er voldoende consumenten- en producentenlanden tot het in werking treden van het fonds bijdragen, is Nederland van de partij met een bijdrage aan dat fonds.

Minister **Van der Stoel**: Mijnheer de Voorzitter! Het citaat dat de heer Coppes gaf, is mij niet bekend. Ik kan daarop dus geen verder antwoord geven.

Met betrekking tot zijn specifieke vraag over mijn aanwezigheid hier, moge ik volstaan met te verwijzen naar het feit dat ik ten aanzien van de CIES specifieke verantwoordelijkheden draag.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Wanneer het duidelijk is, dat het gemeenschappelijk grondstoffenfonds onderdeel is van onderhandelingen in het kader van de UNCTAD, waarom moeten dan telkens de onderhandelingen van de CIES maatgevend worden geacht voor het bereiken van enig resultaat?

Minister **Lubbers**: Dat hoeft ook niet.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Nog afgezien van de departementale indeling, was het nu werkelijk niet mogelijk om vier van zulke simpele vragen door één bewindsman na gecoördineerd overleg binnen de Ministerraad te laten beantwoorden in plaats van deze hele ploeg achter de tafel neer te zetten?

Minister **Van der Stoel**: Mijnheer de Voorzitter! Mag ik de geachte afgevaardigde er wel aan herinneren, dat door afwezigheid wegens verblijf buitenslands van verschillende bewindslieden het soms fysiek ook wat moeilijker wordt om tijdig het nodige overleg te plegen? Ik meen dat collega Pronk maandagochtend is teruggekeerd en ik ben maandag en een deel van de dinsdag afwezig geweest. De heer Lubbers heeft gisteren in Brussel verkeerd.

De heer **Jansen** (PPR): Kan de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking een

nadere aanduiding geven van de betekenis van zijn woorden: wanneer voldoende producenten- en consumentenlanden aan het fonds deelnemen?

Minister **Pronk**: Daarvan is op dit moment geen nadere aanduiding te geven. Dat hangt in de eerste plaats af van de modaliteiten van het fonds, waarover nog wordt onderhandeld. In de tweede plaats is het afhankelijk van de vraag hoeveel en welke grondstoffen in het fonds zullen worden opgenomen. Dat is maatgevend voor de vraag welke producenten- en consumentenlanden relevant zijn in de onderhandelingen.

De door Nederland in maart in de Trade and Development Board uitgesproken politieke bereidheid heeft als katalysator gewerkt. Hetzelfde geldt voor de verklaring die Nederland aan het einde van UNCTAD IV namens 16 landen heeft afgelegd over de wenselijkheid van totstandkoming van een geïntegreerde grondstoffenbenadering, ondanks het feit dat enkele zeer grote consumentenlanden niet onder die 16 landen waren. Voorts is het de bedoeling dat een vroegtijdige aankondiging van de Nederlandse bereidheid, financieel te participeren in het tot stand te komen grondstoffenfonds ook een katalyserende werking zal hebben met betrekking tot de totstandkoming en het feitelijk operationeel worden van het betreffende fonds.

Mevrouw **Van der Heem-Wagemakers** (PPR): Wil de Regering de zojuist door collega Coppes gestelde vraag over rapportage aan de Kamer over het verleden en periodieke rapportage in de toekomst beantwoorden?

Minister **Lubbers**: Dat is even in de coördinatie verloren gegaan. Mede namens de aanwezige collega's kan ik mededelen, dat zal worden toegezien op zorgvuldige en tijdige rapportage.

De heer **Waalkens** (VVD): Hebben de bewindslieden enig zicht op wat er met de prijzen zal gebeuren als door de instelling van een Common Fund en bufferstocks de prijzen voor de meeste produkten hoger worden, als gevolg waarvan meer zal worden geproduceerd, waardoor op hun beurt de bufferstocks weer zullen volraken, terwijl het Common Fund en andere fondsen niet meer in staat zijn die te financieren, zodat er een overproductie ontstaat?

□ Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Bij alle grondstoffenovereenkomsten is dit het dilemma: enerzijds bestaat het risico van te grote voorraden bij het aanhouden van bepaalde prijsvorken; anderzijds bestaat ook bij deskundigen de overtuiging, dat op het vlak van de grondstoffen een meer regelmatige en gestructureerde prijsvorming, waarbij zicht is op de prijsvorming op langere termijn, voordelen biedt voor het prijsniveau zelf. Ook in het Amerikaanse voorstel is daaraan aandacht besteed, omdat het ervan uitgaat, dat het essentieel is dat voldoende investeringen voldoende aanbod van bepaalde grondstoffen realiseren. Daarvoor zal de garantie noodzakelijk zijn, dat de grondstoffen tegen adequate prijzen kunnen worden afgezet.

De ene kant van de medaille is dat men bij een te rigide grondstoffenovereenkomst in overproductie kan geraken. Een groot nadeel is echter dat bij het naderen van schaarste van een aantal grondstoffen hectische processen kunnen optreden van nu eens scherpe prijsstijgingen, dan weer scherpe prijsdalingen. Bij die afweging hebben grondstoffenovereenkomsten in het algemeen voordelen.

Daarnaast worden grondstoffen gekozen die daartoe het meest geëigend zijn. Het politieke punt is – daarop wijst ik met nadruk – dat via het meefinancieren door de afnemerslanden van de bufferstocks niet alleen de solidariteit tot uitdrukking wordt gebracht, maar dat ook de optimale werking van de prijsvorken, die essentieel zijn in de grondstoffenovereenkomsten, beter zal worden gewaarborgd omdat daarmee ook het eigenbelang zal zijn gediend.

Aan de orde is de **beantwoording** van de door de leden Weijers, Rienks, Van Zeil, Wierenga, Van Houwelingen, Van der Mei en Peijnenburg, overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde, gestelde **vragen** aan de Minister van Economische Zaken over de vermindering van arbeidsplaatsen van VMF-Hengelo en VMF-Utrecht.⁶ [De vragen zijn opgenomen aan het einde van deze weekeditie].

□ De heer **Weijers** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Wie zich verdiept in de sociaal-economische geschiedenis vindt van de negatieve gevolgen de meest diepe sporen in allerlei streken, meestentijds buiten de randstad.

Een typisch voorbeeld daarvan is Twente, voorheen het derde industriegebied van Nederland. In deze donkere dagen voor Kerstmis pakken zich opnieuw donkere wolken boven dit gebied samen in de vorm van dreigende ontslagen.

Naast enkele incidentele ondersteuning wil ik op twee lichtpunten wijzen, met waardering voor de activiteiten van de Minister en zijn medewerkers. Ik noem het behoud van de walrader-order voor Nederland en het beginselbesluit met betrekking tot de uitbreiding van het ultracentrifuge-project.

Er staat tegenover een nog steeds onzekere situatie in de textielindustrie. Ik wijs op Nijverdal/Ten Cate. Verder noem ik de onzekere situatie in de elektrotechnische industrie m.n. Holec, niet te vergeten Vredestein en de VMF-bedrijven in Hengelo, met nevengevolgen in Utrecht. Tegen deze achtergrond stellen wij onze vragen. Een enigszins positief antwoord zal ons zeer verheugen.

□ Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! De problematiek van de VMF-bedrijven in Hengelo, namelijk een risico van 700 man en 300 arbeidsplaatsen in Utrecht is mij bekend.

Een belangrijk element in Hengelo is de fabricage van de plasticvervaardigingsmachines bij Stork. Het gaat dan om 300 plaatsen. In de regio heeft dat natuurlijk ook effecten. Wij moeten in wezen spreken van een risico van 500 man.

Er is ook een ernstig risico bij de Stork-gieterij in Hengelo, eveneens 300 arbeidsplaatsen. Ten slotte is er een risico van een beperkter aantal arbeidsplaatsen bij de Laval-Stork-afdeling.

Het gehele bedrijf van Stork Ketel- en Apparatenbouw is niet zonder moeilijkheden. Er zijn 1600 werknemers en het bedrijf kampt met dreigende onderbezetting. Toch lopen daar de arbeidsplaatsen niet onmiddellijk gevaar. Het beleid is erop gericht om in ongeveer deze omvang de bedrijfsactiviteiten voort te zetten.

Ook in Utrecht zijn er problemen bij de gieterij. In Utrecht en Amersfoort komt daarbij nog de problematiek bij de Bronswerk Ketel- en Apparatenbouw. De directie daar heeft tot een concentratie in Utrecht besloten. Dat zou al met al betekenen dat het aantal arbeidsplaatsen zal teruglopen van 700 naar 550 à 600.

De problematiek van de zware apparatenbouw, waar het om gaat, wordt

op het ogenblik bekeken door een aantal bedrijven in die branche. Zij bekijken met name de hele zware apparatenbouw. De eerste voorstellen hebben zij enkele weken geleden bij mijn departement gedeponneerd. Daarbij is ook betrokken de afdeling van Bronswerk Ketel- en Apparatenbouw en Stork-Velsen.

Het overleg en de vordering daarvan verschillen per bedrijf. Ik noem het voorbeeld van de acute kwestie van de plasticvervaardigingsmachine. Zeer recent is een voorstel gedaan door de VMF-directie. Er is in twee fasen een stuk op tafel gelegd. Het jongste stuk is nog geen tien dagen oud.

Bij de gieterijproblematiek loopt de zaak al langere tijd. U weet dat de NEHEM daar bezig is met een herstructureringsonderzoek. Men zal vrij snel tot een besluit ter zake moeten komen.

Ook heel recent zijn de voorstellen op het gebied van de zware apparatenbouw.

Om tot besluitvorming te komen moeten wij in termijnen van weken denken, hoewel er wat verschil is op onderdelen.

Ten aanzien van de zware apparatenbouw en de plasticvervaardigingsmachine heb ik beloofd om voor het eind van het jaar mijn eerste visie te geven. Ik weet niet of wij een overeenstemming kunnen bereiken met de directie.

Dat zou dan een buitengewoon kortlopende procedure zijn. Binnen een periode van één maand zouden wij dan stukken en antwoorden op tafel moeten krijgen. Te zamen met de NEHEM zullen wij nog een zware en moeilijke discussie moeten houden over de ijzergieterijen. Hierbij zijn natuurlijk ook andere gieterijen in het land betrokken. Ik meen, dat ik hiermede de tweede vraag heb beantwoord.

Mijnheer de Voorzitter! Wat de derde vraag betreft ga ik ermee akkoord, dat wij bij de beoordeling van deze vraagstukken bijzondere aandacht moeten geven aan de arbeidsmarktsituatie in Twente. In feite doen wij dit al in ons beleid.

Kunnen wij nog iets doen aan ondersteuning via de energiebedrijven (vraag 4). Deze vraag valt in twee delen uiteen. Een goede coördinatie in deze industrie is gewenst. Ik denk met name aan de verhouding tot het RSV-concern en het HOLEC-concern. Wij ondersteunen die coördinatie. Zijn de elektriciteitsbedrijven bereid in voorkomende gevallen inderdaad bij deze bedrijven te bestellen? Ook daar stellen wij ons volledig achter. Wij proberen op dit punt tot zo goed mogelijke

Lubbers

resultaten te komen. In welke mate is het mogelijk – deze vraag is gecompliceerder van aard – om bepaalde noodzakelijke bestellingen bij de elektriciteitsbedrijven iets eerder in de tijd te laten vallen? Uit een oogpunt van een geleidelijke vermindering van het groeitempo van de elektriciteit zijn wij als het ware te succesvol geweest. Ik voeg er eerlijkheidshalve aan toe, dat dit voor een deel door conjuncturele oorzaken is ontstaan, een wat tragere groei. Het geheel wijst er toch op, dat het elektriciteitsverbruik minder groeit. In verband met de langlopende planning bij deze bedrijven dreigt thans een periode, waarin heel weinig besteld gaat worden.

Wellicht zal er enig overleg moeten zijn over de vraag in hoeverre, toegepast op een enkele concrete centrale, zal moeten worden gestreefd naar een meer gefaseerde behandeling.

Ik wil uiteraard onderzoeken, of de productie van spuitgietmachines kan worden voortgezet. Dit is een van de projecten waarvoor besluitvorming op zeer korte termijn nodig is. Ik ontkom er niet aan hieraan toe te voegen, dat wij de concrete voorstellen nog geen weken in huis hebben; zij laatste rapport is tien dagen geleden bij ons ingediend. Wij zullen dit in ieder geval zeer serieus en op zeer korte termijn bekijken.

Wat de herstructurering van de ijzer-gieterijen betreft – het geldt ook voor andere herstructureringen – zullen wij veel aandacht geven aan de regionale aspecten. Dit betekent niet, dat hiermee het laatste woord over deze materie is gezegd, want het moet op verschillende plaats echt nog mogelijk zijn, qua lokatie, qua mensen en qua type van de gieterij die er moet komen. Het zou niet goed zijn, als ik vooruitloop op de Nehem-evaluatie.

De heer **Weijers** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! De pers is gisteren en vanmorgen opgeschrikt door de berichten, dat er in de gieterijen inmiddels ontslagaanzeggingen hebben plaatsgevonden. Ik wil graag de mening van de Minister hierover horen, gezien de antwoorden die hij zojuist heeft gegeven.

Wanneer, schat de Minister, dat het overleg over de situatie van de spuitgietmachines tot een eindfase zal zijn gekomen?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Over de eerste vraag merk ik op,

dat ik op dit punt niet in de verantwoordelijkheden van wie dan ook wil treden. Het bericht heeft mij echter verbaasd.

Wat de tweede vraag betreft, meen ik, dat wij in staat zullen zijn op een termijn van ongeveer twee weken te reageren op het directievoorstel ter zake.

De heer **Rienks** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Is er gezien het zeer late tijdstip waarop de Minister voorstellen bereiken – hij heeft de SPPM nu een week in huis, terwijl de werkgelegenheid al een half jaar op de tocht staat – geen reden om een verdergaand onderzoek – ook bij andere VMF-bedrijven – in te stellen?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zal de kwestie enigszins nuanceren. Ten aanzien van de gieterijen is de problematiek al veel langer bekend. Verder is mij bekend, dat intensief overleg met de werknemersorganisaties heeft plaatsgehad over de VMF-problematiek.

Dat heeft ertoe geleid dat beide partijen mij hebben gezegd dat zij een interventie van, respectievelijk een gesprek met de Regering op prijs zouden stellen. Dat gesprek heeft zo'n tien dagen geleden plaatsgehad. Daaruit zijn een aantal initiatieven voortgevloeid, die naar ik hoop enige verbetering in de situatie kunnen brengen.

Een aantal punten zijn in de vraagstelling naar voren gekomen, maar de zaak is nog iets complexer. Er ligt op het ogenblik bij de overheid en bij de werknemersorganisaties een redelijk totaalbeeld van alle problemen op tafel.

De heer **Van Zeil** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister bereid in overleg te treden met de directie van genoemde onderneming en daarbij af te spreken dat in ieder geval geen ontslagaanzeggingen zullen worden gedaan, voor zoveel nodig, dan nadat het overleg is geëindigd en men precies weet welke situatie er dan bestaat?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben bereid nader contact op te nemen met de directie om de procedures ten aanzien van de verschillende vestigingen op elkaar af te stemmen, zodat er geen misverstanden kunnen zijn over het moment waarop zij antwoord verwacht, respectievelijk antwoord kan krijgen. Ik heb er bepaald moeite mee om van de zijde van de

Regering tot een afspraak te komen, waarbij bedrijven zich zouden verplichten geen enkele ontslagaanvraag te doen tot het moment, waarop overeenstemming is bereikt. Ik vind namelijk dat, als tot zo'n afspraak zou worden gekomen, de verantwoordelijkheid van de Regering te zwaar zou worden. Het betekent dan in wezen, dat men van ons verwacht dat wij zodanige oplossingen voor alle situaties bereiken, dat problemen voorkomen worden.

De heer **Wierenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister met mij van mening dat bij het VMF-concern bijna alle belangen ondergeschikt worden gemaakt aan de dieselmotorensector, hetgeen leidt tot wellicht overbodige ontslagen in andere sectoren?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Dat is bepaald niet mijn indruk. Er is al het een en ander gezegd over de plasticverwerkende afdeling. In dat opzicht is zichtbaar dat jaar in jaar uit substantiële verliezen worden geleden. Toch, zo is mij bekend, tracht de directie met die afdeling door te gaan.

Aan de orde is dat bij de vrij succesvolle ontwikkeling van dieselmotoren bepaalde technische problemen zijn ontstaan – deze zijn nu gelukkig onder de knie – die belangrijke verliezen tot gevolg hebben gehad. Daarmee is het weerstandsvermogen van het concern natuurlijk iets omlaag gedrukt, waardoor ten opzichte van alle vraagpunten een wat kritischer houding bij de directie is ontstaan.

De heer **van der Mei** (CHU): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou de Minister willen vragen of zijn antwoord op de vierde vraag betekent dat de Minister nauwelijks mogelijkheden ziet op het punt van het vervroegd verlenen van opdrachten door energiebedrijven.

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! De mogelijkheden van vervroegde bestelling zijn inderdaad beperkt.

De heer **Roethof** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister bereid, indien tot een concentratie van de gieterij-activiteiten wordt besloten, overleg te plegen met de vaste commissies voor Economische Zaken en voor Sociale Zaken over de vraag waar de concentratie gerealiseerd zal worden, ten einde tot een goede afweging van de

Roethof

regionale aspecten te komen, dit mede in het licht van een aantal ook door de Minister gereleveerde moeilijkheden bij bedrijven in het Utrechtse in het recente verleden?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Ja, met dien verstande dat ik niet graag het misverstand zou wekken dat wel eens op lijkt te komen, dat bij herstructureringen het laatste woord te allen tijde aan de Regering zou zijn. Wij hebben doelbewust een constructie gekozen, waarbij het bedrijfsleven zelf, samenwerkend in de NEHEM – daarbij is aanwezig een overheidsvertegenwoordiging; het is een tripartite opzet – tot een bepaalde visie komt. Ik vind dat wij ervoor moeten oppassen, dat de overheid als het ware precies gaat bepalen welke bedrijven wel en welke bedrijven niet open zouden kunnen blijven. Het neemt niet weg dat ik natuurlijk graag overleg voer met de betrokken commissies, zoals gevraagd door de geachte afgevaardigde.

De heer **Van Aardenne** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Heeft de orderbezetting van de VMF ook nadelige gevolgen ondervonden van het uitstel van de beslissing inzake de bouw van de drie kerncentrales?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Ik dacht van niet. Dit zou hoogstens een effect kunnen opleveren in een wat verder gelegen toekomst, maar het is niet van belang voor de vraagstukken, die nu aan de orde zijn.

De heer **Jansen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Wanneer wil de Minister door middel van financiële of andere regelingen proberen te komen tot de concrete stimulering van de enorme stroom van investeringen, die nodig is voor de energiebesparing in de industrie? Ik denk hierbij aan warmtewisselaars, ketels en motoren en aan alles, dat daarmee samenhangt. Naar mijn gevoelens zal dit zeer dienstig zijn voor de verlichting van de werkgelegenheidsproblematiek in Twenthe.

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Wat betreft een efficiënter energieverbruik is het inderdaad niet onmogelijk, dat dit ook een effect heeft voor de metaalindustrie. Daarnaast wil ik erop wijzen dat waar het betreft de be-

langrijke sector – de geachte afgevaardigde heeft dit gelezen in de rapporten betreffende de energiebesparing – van de isolatie, men vooral naar de bouw dient te zien.

De heer **Van der Doef** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Bestaat er geen aanleiding – en kan de Regering hieromtrent een toezegging doen – om bij het eventueel verlenen van financiële hulp voorwaarden te stellen, óók ten aanzien van het management, zulks ter verkrijging van een garantie voor een verantwoord sociaal beleid?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Ja, maar als men de voorwaarde stelt betreffende een goed management, is daarmee het goede management nog niet aanwezig.

De heer **Wisselink** (CHU): Mijnheer de Voorzitter! Wil de Minister er rekening mee houden, dat er voor ons land veel aan gelegen kan zijn, de produktie van de spuitgietmachines te handhaven, omdat zij de enige in de Benelux zijn en daardoor bijzondere toekomstkansen bieden?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! De in de vraagstelling van de geachte afgevaardigde opgesloten opvatting zal ik graag bij mijn nadere overwegingen meenemen.

De heer **Albers** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Als het onderzoek naar de voortzetting van de spuitgietmachinefabricage niet negatief uitvalt, kan de Minister dan aangeven hoe hij zich voorstelt, dat deze voortzetting zal plaatsvinden?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Hierbij komen twee elementen aan de orde. Allereerst is er de vraag, of bij een bepaalde opzet weer een continuïteitsperspectief te schetsen is voor de desbetreffende onderneming. In de tweede plaats rijst de vraag, hoe dan de financieringsvraagstukken worden opgelost. Waarschijnlijk gaat de financiering van de voor de voortzetting benodigde middelen op het ogenblik de draagkracht van het VMF-concern te boven, mede gelet op de andere noden, die er zijn.

Het komt er dus op neer, dat de overheid dan voor een gedeelte, op grond van welke modaliteit dan ook, in

de sfeer van het risicodragende kapitaal moet participeren.

Mevrouw **Van der Heem-Wagemakers** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Hoe worden bij de besprekingen tussen Ministerie en concern de lokale ondernemingsraden betrokken?

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Die ondernemingsraden worden er niet rechtstreeks bij betrokken. In beginsel horen de plannen van de VMF thuis in het overleg in de centrale ondernemingsraad en in de afzonderlijke ondernemingsraden. Daarnaast is er een regelmatig overleg met de vakorganisaties. Dit overleg heeft tot de constatering geleid, dat het wenselijk zou zijn, de hele materie met de Regering door te spreken. Dit is gebeurd. In bepaalde, uitzonderlijke gevallen voeren mijn collega van Sociale Zaken en ik gesprekken met ondernemingsraden van bedrijven. Het gaat dan meestal om een situatie, waarin er een volstrekt verschil van visie is tussen bij voorbeeld directie en ondernemingsraad of tussen werknemersorganisaties en ondernemingsraad.

Wij hebben dus in dergelijke gevallen wel eens gesprekken, maar ik geloof niet, dat dit het normale patroon is. Wij zullen er primair naar moeten streven, dat het overleg, zoals het thuishoort in de onderneming tussen ondernemingsraad en directie ook inderdaad dáár plaatsvindt.

Aan de orde is de **beantwoording** van de door de leden Van Aardenne en Scherpenhuizen, overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde, gestelde **vragen** aan de Minister van Economische Zaken over ordersteun voor kleine werven.⁷ [De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie].

De heer **Van Aardenne** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ter toelichting van de eerste en de tweede vraag behoeft ik niets op te merken. Het feit trekt de aandacht dat de woordvoerder van het departement van Economische Zaken het feitelijke verloop van de zaken die in dat bericht aan de orde zijn bevestigt, maar daarbij wel verklaringen geeft. Wij hebben daarom de derde vraag gesteld, omdat na die bevestiging een bepaalde indruk wordt gewekt over de persoon die die mededelingen zou hebben gedaan, namelijk

Van Aardenne

de directeur van de acquisitiecombinatie. Van andere zijde wordt dit dan weer tegengesproken. Ik meen er buiten te moeten blijven. Ik ben echter van mening dat ook het departement hierbuiten moet blijven, of het er nu om gaat dat men geen geld meer heeft of omdat men op een bepaalde manier een arbeidsverhouding wil beëindigen. Ik meen dat het departement zich tot de feiten moet bepalen.

Ter toelichting op de vierde vraag merk ik op dat uit het relaas van het krantebericht en uit andere berichten die ons geregeld bereiken, blijkt, dat bij alle goede wil de overheid vaak verstrikt raakt in procedurele en organisatorische problemen, waardoor in de tijd deadlines worden gepasseerd met fatale gevolgen voor het verkrijgen van orders en dus voor werkgelegenheid in bepaalde gevallen, fataal vooral ook omdat achter orders vaak vervolgdorders zitten die dan mede verloren gaan. Andere landen blijken op dat punt actiever te werken. Bovendien hebben zij nog wel eens de kans om in te spelen met betere voorwaarden dan wij bieden, omdat het hier zo lang duurt. Als nu toch – helaas – overheidssteun in een bepaalde bedrijfstak nodig is, dan moet dat overheidsbeleid ook bijzonder slagvaardig zijn. Ik hoop daarom op een positief antwoord op de vierde vraag.

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Het antwoord op de eerste vraag luidt bevestigend. Het antwoord op de tweede vraag, of het artikel een juiste weergave is van wat met name van de zijde van Economische Zaken is gezegd, weet ik niet, omdat ik niet weet wat er is besproken tussen de journalisten en de heer Smits. Hier en daar kan men misschien wel een vraagteken zetten. Ik zal mij echter tot de relatie met mijn departement beperken.

In februari jl. is aan de heer Smits in ieder geval geen mondelinge toezegging gedaan dat er subsidie zou kunnen komen. Wel is in dat gesprek gezegd, dat als hij in aanmerking wilde komen hij uiterlijk 31 maart een intentieverklaring van de opdrachtgever zou moeten zien te krijgen. Dat is gelukt. Het heeft geleid tot een snelle beslissing op verzoek van betrokkenen, gezien de grote haast die geboden was. Ik meen dat men daarvan kan spreken als men bedenkt dat op 6 april jl. aan de heer Smits is meegedeeld dat het met het subsidie in orde was. Die mededeling liep nogal vooruit op andere beslissingen die in dezelfde

sfeer van de 100 mln.-pot aan de orde zijn geweest. Het is niet in twee maal, maar in één maal afgewerkt. Ik heb enige twijfel over de vraag, of de passages over de interne situatie bij Usea helemaal scherp zijn weergegeven in het artikel. Wel is ter sprake gekomen dat de leden van Usea tot beëindiging van de gezamenlijke acquisitie-activiteiten zouden hebben besloten. Over de redenen die tot dat besluit hebben geleid, was bij mijn departement niet zoveel bekend. Het artikel is wat dat betreft bepaald anders dan de destijds gevoerde gesprekken.

Ik ben het er graag mee eens dat het niet juist is, wanneer van de zijde van het departement de positie van zo'n directeur in twijfel wordt getrokken. Dat is dan ook niet gebeurd. Wel is aan de orde geweest de beëindiging van de Usea-activiteiten, waarbij is getracht in die gesprekken zicht te krijgen op de vraag, waarom dit precies is gebeurd. In die gesprekken is dat op zichzelf niet erg helder naar voren gekomen.

Ik begrijp dat de vierde vraag voor de heer Van Aardenne zeer essentieel is. Ik vind dat deze vraag met het voorgaande niet onmiddellijk verband houdt, mede gelet op de door mij genoemde data. Ik heb er geen enkele moeite mee toe te zeggen dat wij alles in het werk zullen stellen om overschrijding van termijnen door procedurele problemen te voorkomen. Naar ons oordeel moeten de termijnen niet worden overschreden, zeker niet om redenen van zuiver procedurele aard.

□

De heer **Van Aardenne** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag een paar aanvullende vragen stellen.

1. Wat is er geworden van de Egyptische order, die in het artikel beschreven staat?

2. Vindt de Minister acquisitiecombinaties van kleinere bedrijven op zichzelf een nuttige zaak en verdienen die dan steun?

3. Is het niet mogelijk een slagvaardiger besluitvorming te verkrijgen van de verschillende departementen en instellingen, waaronder ook begrepen financiële instellingen en de buitenlandse dienst?

4. Hoe kan voorkomen worden dat besluitvormingsprocedures door bijvoorbeeld een korte afwezigheid van de Minister ernstig in gevaar komen?

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil deze vragen toelichten. Ik heb begrepen, dat de beslissing over de Egyptische order maandag genomen had moeten worden, dat er voorkeur voor Neder-

land was – twee verschillende aanbiedingen en twee verschillende ontwerpen – maar dat men inmiddels van Franse zijde benaderd is. Bij dat laatste is gezegd, dat de Franse regering in ieder geval voor steun zou kunnen zorgen en dat er daarom haast bij geboden was. Direct aansluitend bij de vierde vraag heb ik begrepen dat de beslissing maandag – dat zou de deadline zijn – niet kon worden genomen omdat de Minister toen ziek was. Dat is mij althans gezegd. In ieder geval was hij afwezig. Misschien was hij al naar Brussel afgereisd, maar in zulke gevallen moet het wel mogelijk zijn, dat er besluiten worden genomen.

Wat betreft de derde vraag heb ik de indruk dat het in andere landen met de slagvaardigheid ten aanzien van kredietverzekeringen, steun e.d. wel eens anders geregeld is dan in Nederland. Een studie van het Engelse voorbeeld zou ik willen aanbevelen. Misschien kunnen wij ook tot een betere coördinatie komen. Toen ik bij de begrotingsbehandeling over deze zaak een vraag stelde, werd geantwoord dat juist deze order op het ogenblik buiten de sfeer van het departement van Economische Zaken lag. Het zou thuishoren bij de financiële instellingen, maar daar kunnen uiteraard ook termijnen overschreden worden.

De **Voorzitter**: U hebt uw tijd alweer aanzienlijk overschreden.

De heer **Van Aardenne** (VVD): Dan zal ik afzien van een toelichting op de tweede vraag, want die was heel duidelijk.

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Nu de levertijd van mijn antwoorden is ingegaan, wil ik eerst opmerken dat Egypte de passagierschepen inderdaad besteld heeft in Frankrijk. Reden daarvoor is voor een goed deel gelegen in het feit, dat de financiële risico's hierbij te groot werden geacht. Het ging daarbij om de verzekeringsaspecten. Dan kan de zaak niet doorgaan. Zo simpel ligt dat.

Ik meen, dat voor kleinere bedrijven acquisitiecombinaties een goede zaak zijn en dat wij er positief tegenover moeten staan. Als het gaat om steunverlening, zou ik ten principale 'ja' willen zeggen. Eén van de belangrijkste modaliteiten is natuurlijk de toegenomen mogelijkheid van zo'n exportcombinatie bij het verkrijgen van orders.

Wat betreft de slagvaardigheid en coördinatie van de departementen meen ik dat in de vraagstelling van de geachte afgevaardigde een verkeerde

Lubbers

indruk wordt gewekt. Er is sprake van een zeer nauwe coördinatie. Maar men moet goed uit elkaar houden de volgende twee gevallen: iets kan niet doorgaan omdat bijvoorbeeld de prijsverschillen te groot zijn, omdat de risico's te groot zijn of omdat er geen coördinatie zou zijn. Ik beluister nogal eens, dat er alleen sprake is van goede coördinatie als er positieve beslissingen worden genomen, terwijl er bij negatieve beslissingen geen goede coördinatie zou zijn. Die kunnen juist tot stand komen bij een heel nauwe coördinatie.

Er kunnen geen problemen zijn bij de afwezigheid van ministers. Er is dan een ad-interim minister, die de besluiten kan nemen. Ik wil graag nagaan waar al die geruchten op berusten.

Wat betreft mijn gezondheid klaagt mijn vrouw er altijd over, dat ik in deze ministeriële periode nog geen enkele dag ziek ben geweest. Ik hoop dat zo te houden.

□

De heer **Scherpenhuizen** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Minister onderschrijven, dat de structurele positie van de kleinere werven op de markt in Groningen en elders minder ongunstig is dan die van de grotere, zodat overheidssteun hier relatief een groter effect voor de werkgelegenheid kan sorteren?

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Dat is een van de vraagpunten, die tot uitdrukking komen in het rapport van de commissie-Bakker. In een markt, die erg moeilijk ligt voor de scheepsbouw, liggen de kansen om toch werk te verkrijgen relatief wat hoger in bepaalde sectoren, met name in die van de kleinere schepen en in de baggersector. Het is bekend, dat bij het concipiëren van het maritiem plan voornamelijk hieraan aandacht is gegeven. Wij kunnen constateren, dat het ook in die zin goed blijkt te functioneren, omdat het met name aan dat type werven orders verschaft, waarover de heer Scherpenhuizen sprak.

□

De heer **Drenth** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister niet van mening, dat er reden kan zijn, te veronderstellen, dat de huidige Westeuropese visserijvloot, die oorzaak is geweest van de rampzalige overbevissing van de Noordzee, moet worden vervangen door andere scheepstypen, die wellicht meer passieve vormen van visse-

rij moeten toepassen? Kan deze conclusie leiden tot nieuw werk voor kleine scheepswerven?

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Er zal zeker uitgezien moeten worden naar nieuw werk. Wil ik echter adequaat op deze vraag kunnen antwoorden, dan moet ik mij eerst verdiepen in wat precies passieve visserij is, want dat staat mij niet helemaal scherp voor ogen.

De vergadering wordt van 11.15 uur tot 11.20 uur geschorst.

Aan de orde is de behandeling van de ontwerpen van (rijks)wet:

Naturalisatie van Amoroso, Joseph Anthony en 14 anderen (14 211, R 1049);

Naturalisatie van Caetano do Rego, Hermano en 22 anderen (14 212, R 1050);

Naturalisatie van Alexander, Brenda Elaine en 30 anderen (14 236, R 1053);

Naturalisatie van Armantrading, James Thomas en 30 anderen (14 248, R 1054);

Naturalisatie van Anoeop, Ori en 28 anderen (14 265);

Naturalisatie van Erupley, Dantjie en 33 anderen (14 277);

Naturalisatie van Banse, Hedy Fatmah Jelle en 24 anderen (14 282);

Naturalisatie van Fazal, Sofian Jacobus en 30 anderen (14 283);

Naturalisatie van Böhnke, Jörg en 24 anderen (14 284);

Naturalisatie van Hurkens, Peter Arnold en 21 anderen (14 286);

Naturalisatie van Angelopoulos, Maria en 21 anderen (14 287);

Naturalisatie van Beckers, Maria Sibylla en 23 anderen (14 291);

Naturalisatie van Chiu, Pertu en 25 anderen (14 294);

Naturalisatie van Djirlauw, Octavianus Mozes en 27 anderen (14 299).

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, zal Staatssecretaris Van Dam, zo nodig, de Staatssecretaris van Justitie bij de behandeling van deze ontwerpen van (rijks)wet vervangen.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Koekoek** (BP): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben, zoals bekend, voor het eerst op 22 oktober bezwaar gemaakt tegen naturalisatie van een groot aantal personen die hier niet woonachtig zijn enzovoorts. Het bleek

ons namelijk dat met die naturalisaties erg roekeloos werd omgesprongen. Het waren er op 22 oktober 927 en op 2 december 1.302. Beide keren was er sprake van een groot aantal mensen dat niet in Nederland woonachtig was, terwijl de Staatssecretaris had medegedeeld van wel. Vandaag is het gelukkig een kleiner aantal personen.

Wij hebben helemaal niets tegen naturalisaties van personen die daar daadwerkelijk voor in aanmerking komen. Het nonchalante werken, zoals de Staatssecretaris dat doet, om de Kamer maar een aantal wetsvoorstellen tot naturalisatie voor te schotelen van personen die naar onze mening helemaal niet voor naturalisatie in aanmerking komen, stuit bij ons echter op bezwaren. Wij hebben te maken met een overbevolkt Nederland en daarom moeten wij – om voor eigen mensen op te komen – bezwaar maken tegen het aantal van 366.

De **Voorzitter**: Ik veroorloof mij de opmerking dat het moeilijk is, ondanks adviezen van beide griffiers naast mij, een aantal namen juist uit te spreken. Wellicht zouden de Regering en de betrokkenen dit eens in overweging moeten nemen. Misschien moet bij voorbeeld de naam Chiu, voorkomend in wetsontwerp 14 294 worden uitgesproken als: Gijoe of Tsjioe.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik merk op, dat de volgende verbeteringen moeten worden aangebracht:

14 248 (R1054)

in het formulier van afkondiging moet in de vierde alinea in plaats van 'bepaling' worden gelezen: bepalingen;

14 283

in artikel 1, onder 6, moet in plaats van 'voornamen' worden gelezen: voornamen;

14 287

in artikel 1, onder 4, moet de punt na 'Noord-Brabant' worden gewijzigd in een puntkomma;

14 294

in artikel 1, onder 14, moet in plaats van 'Sàvarese' worden gelezen: Savarese.

De ontwerpen van (rijks)wet worden, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van de BP wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen deze ontwerpen van (rijks)wet te hebben gestemd.

Voorzitter

Aan de orde is de behandeling van de wetsontwerpen **Wijziging van de begroting van het Staatsvissershavenbedrijf te IJmuiden voor het dienstjaar 1975 (14 158)**;

Wijziging van de begroting van het Staatsbedrijf der Posterijen. Telegrafie en Telefonie en de Rijkspostspaarbank voor het dienstjaar 1975 (14 262).

Deze wetsontwerpen worden zonder beraadslaging en, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer tot **wijziging van het Reglement van Orde (14 033)**.

Dit voorstel wordt zonder beraadslaging en, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van het voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer tot **wijziging van het Reglement van Orde (14 041)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! In de toelichting die de commissie geeft op deze wijzigingen wordt terecht de opmerking gemaakt dat de ontwikkeling van het instituut van de openbare commissievergadering in een andere richting is gegaan dan destijds de bedoeling was. Destijds was het bedoeld als voorbereiding voor een plenair debat dat dan over de hoofdlijnen van het onderwerp zou gaan, terwijl in de OCV de details zouden worden besproken. Men zou dan werken met een agenda die een uitvoerige opsomming van kleine onderwerpen bevatte. Door de aard van de OCV, doordat men wat gemakkelijker heen en weer kon spreken en interrumpen, zou men zaken kunnen uitdiepen en uitpraten. Met name was het destijds bedoeld als voorbereiding voor de begrotingsbehandeling. Dat was nog niet zo gek, want daarvoor hadden we steeds een zeer uitvoerige schriftelijke voorbereiding met honderden vragen per departement en dus ook honderden antwoorden daarop.

Terecht is opgemerkt dat de zaak de mist is ingegaan. Naar mijn mening was dat onder andere omdat men het gevoel had dat een agenda met veel punten noodzakelijk meer tijd zou vergen dan een agenda met weinig punten. Men wilde nog wel eens een groot aantal punten samen nemen om het dan als één punt te behandelen, met het gevolg dat men daardoor tot zeer algemene beschouwingen over ging, die eigenlijk niet thuis hoorden in de OCV. Naar mijn gevoel werd daardoor eerder meer tijd in beslag genomen dan wanneer men een agenda zou hebben die bestond uit zeer veel kleine punten, waarbij men niet buiten het door een agendapunt bestreden gebiedje mocht gaan.

De reactie op deze ontwikkeling moet eigenlijk zijn dat wij er alles aan doen om de OCV in de oorspronkelijke bedoeling en vorm te herstellen. Wij moeten niet de reactie hebben die in dit voorstel wordt gesuggereerd, namelijk om van de OCV een mini-kamervergadering te maken, ook al beperkt het zich voorlopig tot nota's. Het is uiterst zinnig om in de plenaire vergadering over nota's een kort debat te houden, ook al is het voorbereid in een OCV. De toestand die wij hadden met de maximum spreektijden van 15, 10 en 5 minuten vond ik een zinnige zaak. Uiteraard speelt bij mij een rol, het feit – dat is echter niet de enige factor – dat het voor heel kleine fracties ontzettend moeilijk is om alles bij te houden wanneer alles wordt behandeld in de OCV en men in de plenaire vergadering alleen nog maar uitgebreide stemverklaringen kan houden.

Dit is te meer het geval omdat er soms meer openbare commissievergaderingen tegelijk plaatsvinden.

Ik heb uiteraard begrip voor het probleem van de tijd die in beslag wordt genomen. Dan moet echter worden gedacht aan de mogelijkheid, ook andere onderwerpen dan nota's in de openbare commissievergaderingen te bespreken, althans de details daarvan. Dit kan op dezelfde wijze geschieden als destijds het plan was met de nieuw ingevoerde openbare commissievergadering als zodanig en met name met de begrotingsbehandelingen. Ook dan bespaar je tijd in de plenaire vergaderingen. Ik meen dat dit met name het geval zal zijn bij de artikelsgewijze behandeling van wetsontwerpen. Door hun aard worden die door weinig mensen bijgewoond. Naar mijn gevoel is daarvoor ook geen quorum vereist, natuurlijk wel bij de stemmingen, maar niet bij het beraadslagen erover. Wel zal moeten worden vermeden dat

bij de behandeling van wetsontwerpen enkele openbare commissievergaderingen tegelijk plaatsvinden. Ik kan mij echter voorstellen dat op een maandag de artikelsgewijze behandeling van een aantal wetsontwerpen na elkaar in een redelijk aantal zou kunnen plaatsvinden.

Ik hoop overigens dat de notarage van de Regering wat zal bekoelen en dat het aantal nota's zo klein zal worden dat het praktische inconveniënt voor de Kamer zal verdwijnen. Ik zeg dit ook uit anderen hoofde omdat ik de hele methodiek, het met nota's aftasten wat de Kamer ervan vindt voordat men definitieve wetsontwerpteksten maakt, vanuit het oogpunt van wetgeving niet erg kan bewonderen.

Mijnheer de Voorzitter! Uit het geheel vloeit voort, zoals u zult begrijpen, dat wij ons zullen verzetten tegen wijziging van artikel 65a van het Reglement van Orde.

□

De **Voorzitter**! Ik wil graag enkele opmerkingen maken naar aanleiding van hetgeen de geachte afgevaardigde heeft gezegd.

De commissie krijgt, en ik neem aan dat dit geheel overeenkomstig de bedoeling van de heer Van der Spek is, een veel grotere bewegingsvrijheid dan dat tot nu toe het geval was. Het ligt nu geheel aan de commissie op welke wijze zij haar beraadslaging wil voorbereiden.

Voorts ben ik het er geheel mee eens, en ik neem aan dat ik hiermee ook spreek namens alle leden van de commissie voor de werkwijze van de Kamer, dat behalve nota's ook andere zaken, zoals bij voorbeeld wetsontwerpen, voor een belangrijk gedeelte beter en verder kunnen worden voorbereid in eventueel te houden openbare commissievergaderingen. Daar liet en laat het Reglement van Orde de mogelijkheid toe open. In artikel 31 staat dat de Kamer kan besluiten, zelfs zoveel nodig in afwijking van het Reglement van Orde, ontwerpen van wet in openbare commissievergaderingen te onderzoeken voordat zij in de Kamer in beraadslaging komen. Ook naar mijn mening zou, maar ook dat is geheel ter beoordeling van de commissie die daartoe kan adviseren, daar wat meer gebruik van kunnen worden gemaakt.

De heer **Bakker** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! U zei dat u meende te spreken namens de commissie.

De **Voorzitter**: Dat hoopte ik.

De heer **Bakker** (CPN): U hoopte dat. In de Commissie voor de Werkwijze van

Voorzitter

de Kamer is het hele gesprek met name gegaan over de nota's. Ik geloof dat wij het daar even bij moeten houden.

De **Voorzitter**: Ik had natuurlijk ook niet kunnen ingaan op wat de heer Van der Spek zei. Aangezien het Reglement van Orde die mogelijkheid al opent, zal ook de heer Bakker geen bezwaar ertegen hebben wanneer de Kamer daarvan eens gebruik zou willen maken. Daar wil ik het dan nu bij laten.

Overigens is het een groot probleem om enerzijds de doelmatigheid van ons werken zo groot mogelijk te doen zijn en anderzijds de leden van kleine fracties de gelegenheid te geven om zo goed mogelijk aan die arbeid op alle momenten deel te kunnen nemen.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De behandeling van het voorstel wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Huurwet, de Wet jaarlijkse huurverhogingen en de Wet huurprijsontwikkeling woonruimte (14 230)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! Huurverhogingen zijn voor veel mensen een tamelijk onbe-

grijpelijke zaak. Dit is niet zo verwonderlijk, want waarom – zo vragen velen zich af – moet ik jaarlijks meer betalen voor een huis dat een bepaald bedrag heeft gekost en dat jaarlijks onder wordt? Vrijwel dagelijks – dit overkomt waarschijnlijk ook de leden der Kamer – krijg ik brieven met het bekende argument in de zin van 'Mijn huis is gebouwd in.... Het kostte toen f 5000. In de loop der jaren heb ik het huis reeds een aantal malen terugbetaald. Waarom moet ik eigenlijk überhaupt nog huur betalen?'

Mijnheer de Voorzitter! het antwoord hierop is voor een deel heel simpel. Iedere huurder zal begrijpen, dat de exploitatie van woningen geld kost, bijvoorbeeld voor onderhoud, belastingen, premies, beheer enz. Wat de kapitaalslasten betreft, wordt het al een stuk moeilijker doordat dan begrippen zoals 'geïnvesteed vermogen' en 'rendement' hun intrede doen. Het verhaal wordt echter ongelooflijk gecompliceerd door de inflatie, die enerzijds de variabele exploitatielasten doet stijgen en die anderzijds het te maken rendement op geïnvesteed vermogen beïnvloedt door middel van wijzigingen in de rentestand. Heeft men dan ook nog te maken met een huur- en subsidiestelsel waarbij in verband met de inflatie kosten en baten dynamisch worden gecalculleerd, dan is de groep mensen met wie men in detail over de problematiek van huurverhogingen kan spreken teruggebracht tot misschien enkele tientallen.

Dat is geen ramp, als ten minste de uitkomst van die ingewikkelde berekeningen op grond van een globale benadering te begrijpen is. Het is de gewone man nog wel duidelijk te maken dat als alles duurder wordt de exploitatie van woningen dat ook wordt, zeker als hij deze kostenstijgingen in zijn loon krijgt vergoed. Als alles echter minder snel stijgt, inclusief het loon, en de huur blijft even sterk stijgen, is iedere uitleg te vergeefs. Dit is van grote psychologische betekenis. Aan het eind van mijn verhaal kom ik hierop nog terug.

Ik maak deze inleidende opmerkingen om de contouren van mijn bijdrage duidelijk te maken. Enerzijds spreken wij over een zaak die uitermate belangrijk is voor miljoenen mensen en die ook als zodanig wordt gevoeld, anderzijds dreigt de discussie over de problematiek al gauw te verdrinken in een vloed van technische details. Ik zal daarom, in navolging van de meeste sprekers, zo min mogelijk spreken over details of over het systeem van de dynamische kostprijs en zo min

mogelijk cijfers gebruiken, hoewel dit laatste niet geheel kan worden vermeden.

Ik heb zojuist gezegd, dat huurverhogingen in een tijd van inflatie noodzakelijk zijn om de exploitatie van woningen met een redelijk rendement mogelijk te blijven maken. Indien deze verhogingen niet, of in onvoldoende mate, plaatsvinden, kan dit slechts drie dingen betekenen: de exploitant geeft minder uit aan de variabele exploitatielasten – hetgeen in de praktijk neerkomt op een verminderd onderhoud – , hij neemt genoegen met een verminderd rendement of de overheid neemt de gevolgen van de kostenstijging voor haar rekening. Alle drie zijn op dit moment niet acceptabel; de eerste twee vormen een directe bedreiging voor de volkshuisvesting, de laatste kan door het budget van de overheid, zeker nu en in de komende jaren, niet worden gedragen. Vandaar dat de voorstellen en suggesties van de heren Van het Schip en Van der Spek, die huren te bevriezen of aanmerkelijk minder te verhogen, niet reëel zijn en daarom moeten worden afgewezen.

De hoogte van de huurverhoging is afhankelijk van de rentestand en de zich werkelijk voordoende kostenstijgingen. De moeilijkheid is dat op het moment, waarop het percentage van de huurverhoging moet worden vastgesteld, deze gegevens niet exact bekend zijn. Men moet dus zo goed mogelijk gaan schatten wat het niveau van de rente- en de kostenstijgingen in het komende jaar zal zijn. Dergelijke schattingen zijn voor het regeringsbeleid als geheel essentieel, omdat zonder deze schattingen nauwelijks een beleid is te voeren. Het CPB maakt deze schattingen voor de Regering. Het doet dit, onder andere, door na te gaan hoe de ontwikkeling in het verleden is geweest.

Ik zeg dit met nadruk, omdat hier door verschillende sprekers een duidelijk onderscheid is gemaakt tussen de werkelijke ontwikkeling en de prognoses van het CPB. Die twee zijn echter niet los van elkaar te zien.

Het is een soort vooruitzien door half-spiegelend glas. Je kunt voor je uitkijken, maar tegelijkertijd zien wat er achter je gebeurt of gebeurd is. Die prognoses geven geen absolute zekerheid. Die zekerheid wordt wel groter naarmate er meer gegevens beschikbaar komen over de ontwikkelingen in het komende jaar.

De belangrijkste factoren die de kostenstijging in de volkshuisvesting bepalen, zijn lonen en prijzen. De loonstijging voor volgend jaar is nog niet

Van Dam

bekend. De onderhandelingen zijn net begonnen. Wat wel bekend is, zijn de uitgangsposities van werkgevers en werknemers. Wat wij dus bij voorbeeld wel kunnen doen, is nagaan wat het effect op de prognoses van het CPB is, uitgaande van de volledige inwilliging van de eisen van de vakbeweging. Zoals u weet zijn die eisen: 4,5% loonstijging per 1 januari en volledige prijscompensatie.

Het is moeilijk aan te nemen – zeker gezien het tegenbod van de werkgevers – dat die cijfers hoger zullen uitkomen. Wij praten dus over een soort plafond. Wanneer wij dan opnieuw gaan rekenen, blijkt dat de oorspronkelijke ramingen van het CPB, op grond waarvan dit wetsvoorstel mede is geargumenteed, naar beneden moeten worden bijgesteld, zowel voor de te verwachten loonsomstijging, als voor de te verwachten prijsstijging.

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Is de Staatssecretaris er zeker van – wij krijgen nu onderhandelingen in de diverse bedrijfstakken; in de sector van het vervoer hebben wij juist iets achter de rug – dat het allemaal zal blijven binnen de grenzen die de vakbeweging heeft aangegeven?

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben geen loondeskundige. Ik zeg dus met het grootste voorbehoud dat in de sector van het vervoer de discussie over een ander onderwerp ging, namelijk een al of niet bestaande achterstand en het inhalen daarvan. Ik sluit ook in theorie niet uit dat, in een bepaalde bedrijfstak, het mogelijk is dat het in die bedrijfstak iets hoger zal uitkomen. Daar staat ongetwijfeld tegenover dat er een aantal zwakke bedrijfstakken zijn waar nog minder uit de bus komt. Het gaat natuurlijk om het gemiddelde. Er is in ieder geval sprake van een nieuw feit. Ik ben dat, in tegenstelling tot de heer De Beer, met de heer Kombrink eens.

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! De Staatssecretaris heeft gesproken over de eis van de vakbeweging voor volledige prijscompensatie. Ik wil hem in herinnering brengen dat hier in deze Kamer door anderen bij een andere begroting nogal wat gezegd is over de prijzenpolitiek voor het volgende jaar. Dat maakt de tweede component in het betoog van de Staatssecretaris nogal onzeker.

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! Uiteraard is ook met deze cijfers daarover nog niet het laatste woord gezegd. Ik zeg alleen dat de ze-

kerheid, – of de waarschijnlijkheid, zo u wilt – vergroot is, uitgaande van de maximale eisen van de vakbeweging. Het is onwaarschijnlijk dat het daar bovenuit komt. Andere onzekerheden, die niet te maken hebben met loonstijgingen, blijven er natuurlijk onverkort in zitten. Iedereen weet bij voorbeeld, dat de positie van de gulden een belangrijke invloed kan hebben op het binnenlandse prijspeil. Die onzekerheid blijft natuurlijk ook in het komende jaar van kracht.

Een keuze voor een kostenstijging van 9% en een rente van 10% in 1977, zoals gemaakt bij de indiening van dit wetsontwerp, afgezet tegen een berekening van het CPB voor een loonsomstijging op basis van de FNV-voorstellen van 7,9% en een prijsstijging van om en nabij de 6% in 1977, maakt het vrijwel ondenkbaar dat een huurstijging van 7% te laag zou zijn om de kostenstijging volgend jaar op te vangen. Integendeel, naarmate de tijd voortschrijdt blijkt 7% huurstijging meer en meer op grond van deze cijfers aan de hoge kant te zijn.

Overigens, als de heer Scholten kanttekeningen maakt bij de onzekerheid over de ramingen en daarmee 8% huurverhoging verdedigt, kan hij niet tegelijkertijd 8% verdedigen op grond van de extra besparing die dat oplevert.

Of de kostenstijging blijft geraamd op 12% en er zijn geen besparingen of wij nemen de raming van 9% kostenstijging serieus en wij gebruiken de daling van de kostenstijging om extra bezuinigingen niet door te berekenen in het huurstijgingspercentage. Men kan echter niet beide doen.

Uit het betoog van de heer Scholten maak ik dan ook op, dat hij nu overtuigd is van het feit dat rekenkundig 7% huurverhoging in 1977 voldoende is om de kostenstijging op te vangen. Hij heeft gelijk, dat het volkshuisvestingsbeleid geen computertechniek is, maar wel politiek. Zijn stelling is, dat andere argumenten, ontleend aan zijn visie op de volkshuisvesting, het handhaven van 8% huurstijging rechtvaardigen. Uiteraard is dat zijn goed recht. Het zijn ook geen argumenten die men zo maar even weg kan ruimen, hoewel ik straks zal trachten ze te weerleggen.

Ik wil de heer Scholten er wel aan herinneren, dat zijn argumentatie van nu strijdig is met die van enkele maanden geleden. Hij zei toen: 'Als de ontwikkeling met betrekking tot een aantal componenten zich in gunstige zin blijft voltrekken, dan zullen wij de eersten zijn die voor een huurverlaging in deze Kamer zullen pleiten. Ik hoop dat

het percentage dan nog lager dan 7 zal kunnen zijn.'

Gezien zijn betoog van eergisteren, huldigt hij nu dat standpunt echter niet meer. Nu zegt hij: 'Ook indien de prognoses uitkomen, zouden wij dit' – dat is 8% – 'bepleiten'. Hij is dus nu zonder meer voor handhaving van het percentage van 8, omdat er dan extra middelen vrijkomen die voor iets anders kunnen worden gebruikt. Ik kom daarop straks nog terug.

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Het ging mij....

De **Voorzitter**: Als de Staatssecretaris nu zegt, dat hij er straks nog op terugkomt, dan moeten wij dat even afwachten.

De heer **Scholten** (ARP): De Staatssecretaris heeft mij een tegenstrijdigheid in de mond gelegd.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, dat u dit probleem straks oplost, in de tweede termijn.

De heer **Scholten** (ARP): Dat kan natuurlijk wel, maar het kost toch een hoop tijd, althans als de Staatssecretaris door blijft gaan.

De **Voorzitter**: Ik geef daar de voorkeur aan. Het is al sinds ongeveer tien jaar gebruikelijk, dat in volkshuisvestingszaken geweldig veel en lang wordt geïnterrumpeerd. Ik vind dat dit niet aan de behandeling ten goede komt.

De heer **De Beer** (VVD): Maar wel aan de levendigheid!

De heer **Scholten** (ARP): Als u mij garandeert, dat ik het nog tien jaar kan voortzetten,....

De **Voorzitter**: De Kamer zal u desgewenst zeker een vierde, een vijfde en een zesde termijn gunnen vandaag.

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! De tegenwerping tegen het wijzigingsvoorstel is: Wij praten over een trendmatig percentage en niet over een percentage dat van jaar tot jaar wordt vastgesteld. In deze Kamer is zelfs ter discussie geweest, dat zou zijn afgesproken dat de huurverhoging in deze kabinetsperiode 8% zou blijven.

Ik wil die opvatting bestrijden. In de eerste plaats is de Kamer in 1974 met 8% akkoord gegaan, juist onder het voorbehoud dat 8% niet voor meer jaren zou vaststaan.

Ik wil dit aantonen aan de hand van het volgende citaat uit de Handelingen 1974. Het betreft uitspraken van Minister Gruijters in een interruptedebat met de heer Cornelissen.

Van Dam

De heer Gruijters zei:

'Ik geef bovendien toe dat, wanneer ons calamiteiten zouden overvallen, wanneer bijvoorbeeld die vooronderstellingen die bij de keuze van 8% zijn gedaan door de ontwikkelingen in het volgende jaar volslagen overboord worden gegooid zodat wij het vermoeden moeten koesteren dat dit structureel is en niet, wat wij nog hopen voor de stijging in dit jaar van de bouwkosten, incidenteel als gevolg van de energiecrisis, wij dan als wijze mannen zijn gehouden om de bakens te verzetten. Voor dit moment echter zou ik met zeer veel klem bij deze Kamer willen pleiten voor het handhaven om systeemtechnische redenen en om redenen van politiek – ik zeg dit maar eerlijk en duidelijk – van de 8%.'

Daarna volgt er:

'De heer **Cornelissen** (KVP): Dit zou dus ook kunnen betekenen: het verzetten van de bakens in deze kabinetsperiode?

Minister **Gruijters**: Ik zeg: als ons calamiteiten zouden overvallen die de vooronderstellingen overboord gooien en wanneer wij van mening zijn dat het hierbij gaat om structurele zaken, zou het onwijs zijn de bakens niet te verzetten.

De heer **Cornelissen** (KVP): Het zou wel eens kunnen dat ook zonder calamiteiten de vooronderstellingen overhoop worden gegooid.

Minister **Gruijters**: Ik moge het dan zo interpreteren dat, als deze, mijn vooronderstellingen overhoop worden gegooid, dit voor heel veel mensen een calamiteit zou zijn.'

Ik leg er de nadruk op dat de heer Gruijters toen met zoveel woorden zei dat, als de kostenontwikkelingen zoals die zich toen (in 1974) voordeden op hetzelfde niveau zouden blijven, dit als een calamiteit zou moeten worden beschouwd die tot een hogere huurverhoging nog in deze kabinetsperiode zou moeten leiden.

In de tweede plaats heb ik de Kamer op verzoek van de heer Cornelissen toen toegezegd, dat ik telkenjare in het najaar in een brief aan de Kamer uiteen zou zetten, hoe de ontwikkeling van voor de huurverhoging relevante factoren zou zijn en wat mijn beleidsvoornemens met betrekking tot de huurverhoging voor het volgende jaar zouden zijn, opdat de Kamer daar telkenjare een uitspraak over zou kunnen doen. Ten slotte heb ik, juist omdat ik dacht, daarmee tegemoet te komen aan de wens van de Kamer, ook in het

ontwerp voor de nieuwe Huurprijzenwet woonruimte een artikel opgenomen waarin de Regering wordt verplicht ieder jaar de geargumenteerde voornemens voor de volgende huurverhoging aan de Kamer te overleggen. Het feit dat de kamerleden die op deze werkwijze hebben aangedrongen dit deden vanwege hun vrees dat het gekozen percentage van 8 te laag zou blijken te zijn in verband met de toenmalige kostenstijgingen doet daaraan niet af. Het valt niet in te zien waarom die gedragslijn niet zou moeten worden gevolgd als de loon- en prijsontwikkeling een dramatische ombuiging naar beneden laat zien. Dat heet dan wel geen calamiteit. Wij zouden het een 'prosperiteit' kunnen noemen.

De heer **De Beer** (VVD): Niet als de loonontwikkeling naar beneden gaat.

Staatssecretaris **Van Dam**: Daarom gaat het argument van de heer Van Rossum ook niet op, dat wij voor dat ene jaartje, in afwachting van de nieuwe wetten, alles maar bij het oude moeten laten. Onder vigueur van de nieuwe wet zal namelijk geen andere procedure gelden, vooropgesteld dat de Kamer ermee akkoord gaat, dan nu.

De heer **Cornelissen** (KVP): Gaat de Staatssecretaris nog uiteenzetten waarom hij in de Huurprijzenwet 8% voorstelt?

De **Voorzitter**: Ik sta toch een beetje verbaasd. Laat men toch eerst afwachten wat iemand zegt! Daarna kan men erop ingaan.

Staatssecretaris **Van Dam**: Daarom is ook de uitleg die de heer Scholten geeft aan het begrip 'trendmatig' naar mijn mening minder juist. Trendmatig betekent niet dat je iets voor een aantal jaren vastlegt. Het betekent dat je al te grillige veranderingen in een bepaald verloop vermijdt door de sprongen in de verschillende curves als het ware glad te trekken. Dat betekent – dat ben ik met de heer Scholten eens – dat je niet van jaar op jaar op grond van uitkomsten van een computerberekening een ander percentage kiest. Het betekent wel dat je geleidelijk het huurstijgingspercentage aanpast aan de veranderde omstandigheden met voorkoming van te grote sprongen ineens. Dat zal in de regel betekenen dat het proces van aanpassing van het percentage plaatsvindt volgens de opvatting van de heer Nypels, zoals deze door de heer Scholten is geciteerd.

In een tijd van oplopende kostenstijgingen zal de hoogte van het percentage wat achterblijven bij de werkelijke stijging en bij dalende kostenstijgingen

zal het percentage in de periode van daling wat te hoog zijn. Stabiliseert de kostenstijging zich dan kan het percentage verder ongewijzigd blijven tot zich een nieuwe stijging of daling voordoet. In dit verband heeft de heer Nypels gevraagd of het niet verstandig zou zijn, een soort formule af te spreken om te bepalen welke periode en welke berekeningswijze worden gebruikt. Ik ben daar niet voor, omdat dan eerst het huurbeleid een computerbeleid zal worden.

In de Nota huur- en subsidiebeleid is nadrukkelijk en met opzet gekozen voor een systeem waarbij de overheid het huurstijgingspercentage bepaalt. Natuurlijk kan de overheid dat niet los van de ingang zijnde kostenontwikkeling doen. De Regering moet echter bij de bepaling van het huurbeleid de mogelijkheid houden rekening te houden met het gehele regeringsbeleid, vooral het financieel-economisch beleid in zijn totaliteit. Dat betekent nadrukkelijk niet, dat het huurbeleid in normale omstandigheden als instrument van het prijsbeleid kan worden gehanteerd. Het betekent wel dat in het huurbeleid rekening kan worden gehouden met het gevoerde prijsbeleid. Dat neemt niet weg dat wij ter wille van deze discussie en ter verruiming van het inzicht in de problematiek net kunnen doen alsof wij zo'n formule hebben. Twee van die methoden zijn aan de orde gesteld door de heren Scholten en Nypels. De heer Scholten zegt, dat wij moeten uitgaan van de kostenontwikkeling in het nabije verleden. Met het oog daarop heb ik laten berekenen hoe hoog de huurstijging zou moeten zijn wanneer alleen de kostenontwikkeling in het verleden in beschouwing wordt genomen. De ramingen die in de m.e.v. 1977 en 'De Nederlandse economie in 1980' zijn opgenomen komen dus niet aan bod.

Bij die berekening is tot en met 1975 een objectsubsidie aangehouden van 1,5% van de stichtingskosten en daarna van 1% conform de werkelijkheid. Zes jaren zijn in de berekening opgenomen, namelijk 1971 tot en met 1976. Van elk jaar is de werkelijke kostenstijging en het werkelijk gemiddeld rendement genomen, waarna de huurstijging is berekend. Het gemiddelde van de huurverhoging over de jaren 1971 tot en met 1976, dat voldoende is om de kosten te dekken, bedraagt dan 6,9%.

De heer Scholten zou kunnen repliceren dat het nabije verleden te lang heeft geduurd in deze berekening en dat wij ons moeten beperken tot de jaren 1974, 1975 en 1976, wat overigens

Van Dam

vanwege de oliecrisis wel bijzonder ongunstige jaren zijn.

Ook dat heb ik laten berekenen. Als ik uitga van de werkelijke kostenstijging in die jaren, en de werkelijke rendementen op staatsleningen, kom ik op een gemiddeld huurstijgingspercentage van 8,1, let wel: gemiddeld over die drie jaren.

Het zal duidelijk zijn dat het hoogste rekenkundige percentage betrekking heeft op 1974, omdat toen sprake was van een kostenstijging van 15% en een rendement van 9,9%. Rekenkundig had dat percentage 10,1 moeten zijn. Het fictieve rekenkundige percentage is in de jaren 1975 en 1976 aanzienlijk gedaald, omdat de lastenstijging terugliep van 15% in 1974, naar 13% in 1975 en 8% in 1976. Daarbij horen respectievelijk huurstijgingspercentages van 8,3 en 5,9.

In de memorie van toelichting werd voor 1976 nog een rendement aangehouden van 10%, waarbij een huurverhoging van 6,7% werd berekend. Het gemiddeld rendement over 1976 is inmiddels bekend geworden; het is namelijk 8,875%. Een huurstijging van 5,9% zou voldoende zijn geweest om de kostenstijging te kunnen dekken.

Deze cijfers illustreren des te meer dat er sprake is van een duidelijke trendbreuk. Ik ben dan ook zeer voorzichtig te werk gegaan bij het kiezen van het percentage voor 1977.

Als ik de gedachtengang van de heer Nypels volg en de werkelijke kostenstijging en rendementen neem over de jaren 1974, 1975 en 1976 en de ramingen over de jaren 1977 en 1978, kan tot geen andere conclusie worden gekomen.

Bij hetzelfde subsidieniveau kom ik in de berekening en methode van de heer Nypels ook beneden de 7% uit.

Ik heb al veel cijfers genoemd en ik wil er niet mee doorgaan. Ieder lid van de Kamer is welkom op het departement om elke andere variant te laten berekenen. Ik heb alleen een poging willen doen om het misverstand weg te nemen dat kennelijk bij de heer Scholten leeft, namelijk dat de overheid de afgelopen jaren grote budgettaire lasten op zich heeft moeten nemen omdat de gemiddelde trendmatige huurstijging, dus niet de werkelijke, te laag zou zijn geweest om de werkelijke kostenstijging te kunnen opvangen.

De conclusie is dus dat vanuit dat oogpunt bezien niets is in te halen, want er moest, nogmaals, gemiddeld over die periode geen extra objectsubsidie bij. In 1976 – dat heeft men ook in

de stukken kunnen lezen – is er voor een niet onaanzienlijk bedrag bespaard op objectsubsidies, die wij ongetwijfeld in de jaren daarvoor extra hebben moeten geven.

Ik heb van de heer Scholten begrepen dat een hoofdargument voor hem om de 8% te handhaven, het drukken van de uitgaven aan objectsubsidies is. Hij zei: 'Wij kunnen er echter niet omheen, dat, als de huren niet voldoende zijn om de kosten te dragen, de subsidies moeten worden verhoogd. Men zie er de betreffende posten van de rijksbegroting voor 1977 maar op na.'

Ook hier moet sprake zijn van een misverstand. Uiteraard stijgen de begrotingsposten in absolute bedragen. Als men deze bedragen zuivert voor inflatie en het aantal woningen dat jaarlijks toeneemt, is er geen sprake van een toeneming van de objectsubsidies.

Integendeel, laat staan, dat er sprake van is, dat de objectsubsidies moeten worden verhoogd omdat de huurstijgingen niet voldoende zouden zijn om de kostenstijgingen te dragen. Er is ook geen directe relatie tussen een daling van de huurquote en de uitgaven voor objectsubsidies. Het is zelfs heel goed mogelijk, dat de huurquote en de objectsubsidies tegelijkertijd dalen. In ieder geval daalt bij het voorgenomen beleid de huurquote niet en nemen de objectsubsidies per woning af. Op de ontwikkeling van de huurquote wil ik nader ingaan, want de heer Scholten heeft in zijn betoog – ik noem de heer Scholten in mijn betoog nogal vaak, maar ik neem aan, dat de Kamer mij dat niet euvel zal duiden – nu, maar ook eind september sterk de daling van de huurquote benadrukt.

Staat het wel zo vast dat de huurquote zo gestadig daalt als hij van mening is? In de memorie van antwoord heb ik gesteld, dat niet goed bekend is wat de huurquote op dit moment is. Wel heb ik een theoretisch verloop van de huurquote gegeven voor een specifieke situatie namelijk die voor een bewoner, wiens inkomen is gestegen conform dat van de modale werknemer en wiens huur met dat gemiddelde is gestegen. Kan daaruit worden afgeleid, dat de huurquote is gedaald? Ik meen van niet. Een dergelijke becijfering toegepast op de ontwikkeling sinds 1960 zou dan uitwijzen, dat sindsdien de huurquote ongeveer met eenderde is verminderd. Gaat men ad infinitum terug, dan zou zelfs aan te tonen zijn, dat er thans bijna voor niets wordt gewoond.

Een dergelijke methode om aan te

tonen, dat de huurquote is gedaald, is dan ook niet representatief voor de werkelijkheid. Zowel aan de inkomens als aan de huurkant zitten onvolkomenheden in de redenering.

De inkomensstijging is bijvoorbeeld inclusief de incidentele loonstijging, terwijl het allergrootste deel van de modale werknemers hiervan niet profiteert. Voorts behoort niet iedere huurder tot de groep van de modale werknemers. Bij de huren is lang niet altijd sprake van de geschetste ontwikkeling. Door verhuizingen of woningverbeteringen treden als het ware breuken op in de ontwikkeling van de door de bewoner betaalde huren. Anderen verhuizen niet en ondervinden dan bij een dalende huurquote een dalende kwaliteit. Al dit soort factoren maakt het moeilijk een uitspraak over de huurquoteontwikkeling te doen. Dit spreekt ook uit het feit, dat bij elk van de in 1964, 1967 en 1970 door het CBS gehouden woningbehoefteonderzoeken de huurquote rond de 10% bleek te liggen.

Met betrekking tot de ontwikkeling van de huurquote kan men ook tot geheel andere conclusies komen. De heer Scholten heeft blijkens het voorlopig verslag uitgerekend, dat uit cijfers in het statistisch zakboek van 1975 kan worden afgeleid, dat de huurquote op 8% ligt. Ik heb in de memorie van antwoord erop gewezen, dat ik ook dit cijfer nauwelijks indicatief acht voor de werkelijke huurquote en ik heb eraan toegevoegd, waarom ik dit acht. Als men op de wijze van de heer Scholten de huurquote berekent, ontdekt men, dat deze sinds 1965 is gestegen met bijna 25%. Ik heb al gezegd, dat het woningbehoefteonderzoek over de hoogte van de huurquote uitsluitend moet geven. Ik ben dan ook blij te kunnen meedelen, dat het CBS, dat dit onderzoek uitvoert en op korte termijn de uitkomsten zal publiceren, bereid is geweest ter wille van dit debat dit gegeven bij voorrang ter beschikking te stellen.

Uit dit jongste onderzoek, uitgevoerd in 1975, blijkt, dat de gemiddelde huurquote, uitgedrukt in het belastbare inkomen en berekend als de mediaan, ruim 11% bedraagt. Ik kan hieruit bepaald geen dalende huurquote afleiden. Ik wil nog een stap verder gaan en de heer Scholten voor ogen houden, dat hij zich van een structurele verhoging van de gemiddelde huurquote niet al te veel moet voorstellen. Ik heb namelijk niet alleen laten berekenen, wat de mediane huurquote voor de gehele groep huurders is, doch ook voor een aantal inkomens-

Van Dam

groepen. Voor huurders met een belastbaar inkomen beneden de f 15.000 was de mediane huurquote in 1975 14,4%. Voor de inkomensgroep van f 15.000 tot f 21.000 – belastbaar – was dit 10,6%. Voor de inkomensgroep van f 21.000 tot f 36.000 was dit 9,1%. Voor de inkomensgroep met een inkomen van meer dan f 36.000 was dit 7,6%. Het gemiddelde is 11,2%.

Een sterkere stijging van de huur dan op grond van de kostenontwikkeling zal niet alleen de laagste inkomensgroepen onevenredig zwaar treffen maar de huurquote voor de hogere inkomensgroepen ook slechts heel langzaam doen stijgen. Om een voorbeeld te noemen: de heer Scholten heeft gewezen op de normhuurquoten die bij individuele subsidie worden gehanteerd. Stel nu dat iemand een belastbaar inkomen heeft van f 30.000; daarvoor geldt thans een normhuurquote van 16,5%. Laten wij verder aannemen dat betrokkene een huurquote heeft, die overeenkomt met de mediana voor de gehele inkomensgroep, waartoe hij behoort, 9,1%. Als dan het huurstijgingspercentage 1% hoger ligt dan de procentuele stijging van zijn inkomen, dan duurt het bij een huurverhoging van 8% 65 jaar voordat hij een huurquote van 16,5% heeft bereikt. Wil je dat op kortere termijn bereiken dan kan dat alleen via huurbelasting.

Ik wil daarmee alleen maar zeggen dat je nooit het bereiken van een bepaalde huurquote en zeker niet, zoals ik in de memorie van antwoord heb gezegd, de huurquote bij individuele subsidies als beleidsdoel mag nemen. Als wonen in relatie tot het inkomen goedkoop is dan is dat alleen maar meegenomen. Wel ben ik het ermee eens – dat staat ook in de Nota huuren subsidiebeleid – dat een dalende huurquote – het is helemaal nog niet zo zeker of die daalt; er zijn integendeel, aanwijzingen dat die stijgt – gepaard gaande met het toenemen van de subsidie last op langere termijn – en ik zou nu willen zeggen: en op kortere termijn – niet te verenigen is met een flexibel volkshuisvestingsbeleid. In ieder geval is er – ik heb het al gezegd – bij het voorgestelde beleid geen sprake van een reëel toenemende objectsubsidie.

Mijnheer de Voorzitter! Als laatste zakelijke argument voerde de heer Scholten aan dat bij een huurverhoging van 8% extra bezuinigd wordt op subsidies en wel voor een bedrag van f 137,6 miljoen tot en met 1981. Dit bedrag moet worden verlaagd tot f 83,3 miljoen want de toeneming van de li-

quiditeitstekorten bedraagt in dezelfde periode f 54,3 miljoen. Uiteraard ben ik het met de heer Scholten eens, dat er een verschil is tussen subsidies en liquiditeitstekorten, maar voor de rijksbegroting maakt het geen verschil uit of het gaat om leningen of niet. Voor leningen moet precies dezelfde dekking worden gegeven als voor subsidies.

Een bedrag van f 83 miljoen over vijf jaar is echter ook niet niks. Bezuiniging op de overheidsuitgaven is ook goed voor het anti-inflatiebeleid, zegt de heer Scholten. Dat zou zo zijn misschien, als het begrotingstekort met dat bedrag zou worden verminderd. De heer Scholten wil echter andere uitgavenposten binnen de begroting van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening ermee verhogen. Dan gaat die stelling natuurlijk niet op.

Over wat met het extra bezuinigde bedrag moet gebeuren, zei de heer Scholten: 'De vraag moet dan gesteld worden of de volkshuisvestingsgulden optimaal wordt besteed indien op dit moment tot een huurverlaging wordt besloten. Met andere woorden: gaat, nu er ruimte schijnt te komen, deze naar de huurder ongeacht of het nu Jan Modaal is of iemand met f 40.000 inkomen of wordt aan de middelen een meer gerichte bestemming gegeven? Deze laatste vraag beantwoorden wij positief'.

Ik beantwoord de laatste vraag niet positief, mijnheer de Voorzitter, als ik zie dat het, om een bedrag van f 83 mln. tot 1981 te besparen, noodzakelijk is dat de huurders over dezelfde periode f 325 miljoen extra opbrengen. Dus om voor de rijksbegroting f 83 miljoen te besparen moet de huurder in dezelfde periode f 325 miljoen meer huur opbrengen, want lang niet alle huizen zijn gesubsidieerd. Op het gehele vooroorlogse particuliere woningbezit zit geen cent subsidie. Bij een huurverhoging van 8% wordt bij die categorie dan ook niets bezuinigd. Wel moeten de bewoners, bij voorbeeld van oude stadswijken, volgens het voorstel van de heer Scholten een extra huurverhoging opbrengen zonder dat daarvoor enige noodzaak aanwezig is.

De heren Scholten en Cornelissen hebben een amendement ingediend, waaruit blijkt dat zij naar een voor beide partijen aanvaardbare oplossing willen zoeken. Ik stel dat zeer op prijs. Ook ik heb natuurlijk zitten nadenken welke mogelijkheden er zijn om de Kamer tegemoet te komen, want ik besef zeer wel dat het gaat om een gemeen overleg tussen Regering en Tweede Kamer.

Louter technisch heb ik de mogelijkheden op een rij gezet. Eerst heb ik nagegaan, of het mogelijk zou zijn, de suggestie van de heer Aantjes te volgen, zoals die hier door de heer Kombrink is gereleveerd. De heer Aantjes heeft de suggestie gedaan, op dit moment nog geen beslissing te nemen over een verlaging van het trendmatige huurstijgingspercentage, doch in de loop van de eerste helft van 1977 – als meer inzicht in de loonontwikkeling is verkregen – na te gaan, of een dergelijke verlaging per 1 juli zou kunnen of moeten worden tot stand gebracht. Indien dit het geval zou zijn, zouden de verhuurders het verschil over de periode 1 april–1 juli aan de huurders moeten terugbetalen.

Aan een dergelijke regeling zijn vele bezwaren verbonden. In de eerste plaats zou de wet dan, voor zover het gaat om woningen, die niet onder de Wet jaarlijkse huurverhogingen vallen, moeten ingrijpen in rechtens overeengekomen huurverhogingen. Voorts zou een aparte wettelijke regeling tot stand moeten komen, die de verhuurders de verplichting oplegt om over de periode 1 april–1 juli 1% huurverhoging aan de huurders terug te betalen voorzover per 1 april de huur met meer dan 7% zou zijn verhoogd.

Het stelsel van naar woningkwaliteit gedifferentieerde huurverhogingen maakt een en ander nog gecompliceerder omdat de grootte van de bovengemiddelde verhogingen gerelateerd is aan het trendmatige huurverhogingspercentage. Een verlaging van het laatste achteraf werkt dus ook door in de per kwaliteitsklasse toegestane maximale bovengemiddelde huurstijgingen.

Gelet op deze complicaties kan een dergelijke terugbetalingsregeling een oorzaak vormen van conflicten tussen huurders en verhuurders. Een verplichting tot terugbetaling van een gedeelte van een reeds in rekening gebrachte en betaalde huurverhoging met de daaraan noodzakelijk verbonden herberekening van de huurprijzen per 1 april zou voorts een zware belasting leggen op de administratie van de verhuurders en ook grote kosten met zich brengen. Ik meen dan ook, dat de regeling die de heer Aantjes heeft geopperd, niet wenselijk is omdat zij in de praktijk nauwelijks of slechts met grote moeilijkheden te verwezenlijken zal zijn. Ik denk dan nog maar niet aan de problemen, die zullen rijzen bij het vaststellen van de bedragen voor individuele huursubsidie. Van welk huurbedrag zou men hiervoor moeten uitgaan?

Van Dam

De heer **Aantjes** (ARP): Ik stel het buitengewoon op prijs, dat de Staatssecretaris zoveel aandacht besteedt aan een suggestie, die hier in de Kamer niet is gedaan.

Staatssecretaris **Van Dam**: Er is hier wel over gesproken.

De heer **Van Rossum** (SGP): De heer Kombrink heeft dat gedaan.

De heer **Aantjes** (ARP): Jawel, maar hij heeft hier geen voorstel over gedaan, anders zou ik hem daarin graag steunen.

Ik heb buiten deze Kamer de gedachte geopperd, in mijn pogingen om een politiek conflict te vermijden, hetgeen mij zeer welkom zou zijn. Het is maar een suggestie geweest en ik zie de bezwaren daarvan ook wel, maar ik heb een ogenblik gedacht, dat het misschien zelfs voor dit kabinet niet helemaal uitgesloten zou zijn, eens te trachten om iets op te lossen door de zaak nog even aan te houden.

Staatssecretaris **Van Dam**: Een heleboel zaken kunnen worden aangehouden omdat de uitvoering pas gaat werken als de beslissing is genomen. Wij hebben nu echter te maken met een systeem, waarvan de uitvoering een jaarlijks terugkerend gegeven is. Het is dan niet zo simpel om de mogelijkheden aan te houden.

De heer **De Beer** (VVD): Bovendien hebben wij een paar keer meegemaakt dat iets niet werd opgelost doordat tot uitstel werd besloten.

Staatssecretaris **Van Dam**: Ik ga maar verder over de huren, mijnheer de Voorzitter; ik heb al 'sores' genoeg.

Een volgende technische mogelijkheid zou zijn, tussen 7 en 8 een ander percentage te zoeken, bij voorbeeld 7,5.

Ik heb al gezegd dat, naarmate ramingen meer zekerheid gaan bieden, een huurverhoging van 7% aan de hoge kant blijkt te zijn. Daar komt nog bij, dat een gemiddelde rentestand van 10% in 1977 erg onwaarschijnlijk is. Dat percentage zal waarschijnlijk lager uitkomen. Naast de zakelijke bezwaren moet ik zeggen, dat ik ook om andere redenen niet die kant op zou willen gaan.

Veel belangrijker is nog, dat een dergelijke oplossing afbreuk zou doen aan het aanzien van Regering en parlement. De conclusie van velen zou ongetwijfeld zijn, dat men elkaar niet kan of wil overtuigen en dat men in arren moede het verschil van één procent maar deelt. Ik geloof, dat bij een dergelijke

oplossing niemand iets te winnen heeft.

Een derde technisch begaanbare weg kan zijn de woningvoorraad te verdelen in verschillende categorieën van woningen met een verschillend trendmatig huurstijgingspercentage. Die weg zijn de heren Scholten en Cornelissen met hun amendement opgegaan. Bij uitvoering van de regeling als in dat amendement voorgesteld, zal toch van zo'n kleine 90% van de woningvoorraad de huur met 8% omhoog gaan. Men zal begrijpen dat ik daartegen op grond van mijn voorafgaande argumentatie overwegende bezwaren heb. Er is echter meer. Een van de beginselen van het huurbeleid is, dat de huurontwikkeling van de woningvoorraad in de pas moet lopen met de huurprijzen van woningen die aan de voorraad worden toegevoegd. Sinds 1971 is dit beginsel in artikel 68a van de Woningwet wettelijk vastgelegd. De huurprijzen van woningen van corporaties en gemeenten moeten zoveel mogelijk zijn afgestemd op die van gesubsidieerde woningen van de laatste vijf jaar in plaats van één jaar, omdat toevallige schommelingen per jaargang moeten worden gladgestreken.

De huren van de woningen van de laatste vijf jaar fungeren dus als richtsnoer. Uitgaande van dit beginsel ligt het voor de hand dat huren die op een correct niveau liggen met hetzelfde percentage worden verhoogd als met de huren van de woningen van de laatste vijf jaar is gebeurd. Stijgen ze sneller of langzamer dan gaan ze uit de pas lopen. Van de woningen, ouder dan vijf jaar, heeft ongeveer 40% een huur die correct is of zelfs enigszins te hoog. Deze woningen behoren dus ten hoogste hetzelfde huurstijgingspercentage te krijgen als de woningen van de laatste vijf jaar hebben gekregen.

Het amendement-Scholten leidt dus voor 40% van de woningvoorraad tot een onjuiste huurverhoging. Ook in de nieuwe Huurprijzenwet woonruimte zal het pakket woningen van de laatste vijf jaar de hiervoor genoemde functie hebben. Een afwijzing van dit beginsel houdt in feite een aantasting in van een van de hoofdpunten van het huurbeleid.

Ook aan andere indelingen van de woningvoorraad, waarbij meer woningen in huur met 7% omhoog zouden gaan – bij voorbeeld alle woningen gebouwd na 1960 of na 1965 – kleven dezelfde bezwaren. Het blijft willekeurig en werkt onbillijk voor een groot aantal huurders. Bovendien is het strijdig met het systeem van gedifferentieerde

huuraanpassing, zoals wij dat sinds kort hebben. Daarin wordt per woning bekeken, welke huurverhoging redelijk is in verhouding tot de kwaliteit. Als de huur daarbij is achtergebleven, is de huurverhoging groter dan het trendmatige percentage. Dat geldt al voor 60% van de woningvoorraad. In het voorstel-Scholten/Cornelissen loopt daar nog een differentiatie van het trendmatige percentage, geheel los van de kwaliteit, dwars doorheen.

Ik stel de goede wil van de heren Scholten en Cornelissen op prijs – dat meen ik werkelijk –, maar naar mijn opvatting biedt het voorstel geen werkbare oplossing.

Ik herinner mij dat de heer Cornelissen in 1974 het huur- en subsidiebeleid zei te zullen toetsen aan vijf criteria, waarvan er voor dit debat drie relevant zijn. In de eerste plaats zou er meer samenhang moeten komen tussen de ontwikkeling van de stichtingskosten, van de lonen en van de huren. Aan die wens is voldaan.

In de tweede plaats zou het beleid eenvoudig en doorzichtig moeten zijn, zonder bureaucratische rompslomp. Ik meen dat ik met de nieuwe huurwetgeving aan de vervulling van die wens een belangrijke bijdrage heb geleverd.

In de derde plaats zou het huur- en subsidiebeleid een bijdrage moeten leveren tot de bestrijding van de inflatie. De heer Cornelissen noemde deze 'het grootste bouwkwaad dat wij kennen' en ook 'de grootste bedreiging van een werkelijk rechtvaardig sociaal beleid'. Aan die voorwaarde van de heer Cornelissen is nog niet voldaan, maar wij hebben vandaag de gelegenheid dat alsnog te doen. Wil het prijsbeleid slagen dan zullen wij van iedere mogelijkheid gebruik moeten maken om het prijsindexcijfer te drukken. Ik heb de Handelingen van de algemene politieke en financiële beschouwingen er nog eens op nagelezen. Vooral de heren Notenboom en Beumer hebben daarover behartigenswaardige dingen gezegd. Er is geen reden – dit in reactie op een opmerking van de heer Jongeling – het effect van 1% huurstijging te onderschatten. Er zijn weinig prijsstijgingen te noemen die eenzelfde effect hebben op het prijsindexcijfer. Ik zal enkele voorbeelden noemen. Een postzegel van 55 cent zal in prijs moeten verdubbelen – ongeveer 1,10 gld moeten gaan kosten – om hetzelfde effect op het prijscijfer te hebben. Wat zal bij voorbeeld de reactie onder het volk zijn, als morgen de prijs van een kilo suiker met 30 cent omhoog zal gaan, of de superbenzine 20 cent per liter duurder zal worden? Toch bete-

Van Dam

kent 1% huurverhoging hetzelfde voor de portemonnaie van het fictieve werknemersgezin met 2 kinderen. En het is niet nodig!

In het begin van mijn betoog sprak ik over het psychologische effect van het minder snel stijgen van het loon en het gelijk blijven van de huurverhoging. Ik ben ervan overtuigd dat, als wij er met z'n allen niet voor zorgen, dat loonmatiging onder andere gepaard gaat met een minder snelle prijsstijging van voor de bevolking herkenbare zaken – zoals de huren – wij dan wel een zeer zware wissel trekken op het slagen van het matigingsbeleid tot 1980, zoals dat door de meerderheid van deze Kamer wordt voorgestaan.

□

De heer **De Beer** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de Staatssecretaris drie vragen stellen, die door hem in eerste instantie niet zijn beantwoord.

Wat betreft de stijging van de variabele exploitatielasten heeft de Staatssecretaris het percentage van 9 genoemd. Wij betwijfelen of dat percentage wel klopt met de werkelijkheid. Wij hebben zo links en rechts informatie ingewonnen en die gaan eerder in de richting van 12%. Eén woningbouwvereniging gaf op, dat het zelfs in de buurt van 17% à 20% lag, voor zover zij het kon bekijken voor 1976.

Oorzaken van deze hoge stijgingspercentages zijn niet de loonkostenstijgingen, maar liggen vaak in het feit dat er een onroerend goed-belasting met een stukje structurele verhoging en allerlei milieuheffingen worden ingevoerd.

Kan de Staatssecretaris opheldering verschaffen over het door hem genoemde percentage van 9, dat mij in het licht van mijn informatie veel te laag lijkt?

Mijnheer de Voorzitter! Mijn tweede

vraag betreft het volgende. In Keerpunt '72 staat, dat het huur- en subsidiebeleid als instrument moet worden gehanteerd om meer gelijkheid van inkomens te bereiken. Welnu, de Staatssecretaris heeft meer dan eens gezegd, dat het huurbeleid niet ondergeschikt mag worden gemaakt aan het prijsbeleid en evenmin aan het sociaal-economisch beleid van de Regering. Nu is het één van tweeën: Of de Staatssecretaris maakt zijn woorden waar en dan is hij in conflict met Keerpunt, of de Staatssecretaris voert Keerpunt niet uit en dan heeft hij toch geen juiste voorstelling van zaken gegeven.

Staatssecretaris **Van Dam**: Ik ben inderdaad van mening, dat het huurbeleid geen instrument mag zijn van prijsbeleid, maar dat betekent nog niet dat het daarom per se in strijd is met het sociaal-economisch beleid van de Regering.

De heer **De Beer** (VVD): Het een behoeft het ander niet uit te sluiten, maar wij zien die conflictsituatie wel degelijk in dit geval.

De derde vraag betreft de kwestie van de indexeringen. Van de kant van D'66 werd betoogd dat dit wetsontwerp moet worden gezien als een aanzet tot een nieuwe vorm van huurberekeningsmethoden. Toen hebben wij gezegd: Als met deze huurprijsstijging inderdaad een eerste stap wordt gezet op de weg in de richting van de indexeringen, dan moet dat zichtbaar worden in de kostprijsruur in het dynamisch systeem. Die huur zou dan in de buurt van de 4 of 5% moeten liggen, in ieder geval veel lager dan de huidige 6%. Dat zien wij niet gebeuren en daarom geloven wij niet dat hier een eerste stap wordt gezet op die weg.

Nu wil ik toch voor alle duidelijkheid het volgende aan de Staatssecretaris vragen: mogen wij in zijn wetsvoorstel een stap in de richting van het indexeringensysteem zien?

Ten slotte heb ik twee vragen van politieke aard. De Staatssecretaris heeft een oordeel gegeven over het amendement van de heer Scholten. Hij vond dat niet bruikbaar. Ik zou van de Staatssecretaris ook een politieke evaluatie van dat amendement willen horen. Welke consequenties trekt hij, indien het amendement zou worden aanvaard?

De tweede vraag luidt: Welke politieke consequenties zou de Regering trekken uit een eventuele verwerping van dit wetsvoorstel?

□

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Ik vrees, dat ik iets minder

kort kan zijn dan de heer De Beer, maar hij is ook iets minder aangesproken. Dat schept een verplichting. Ik zal echter wel proberen om het niet te overdrijven, want overdreven is er in dit debat, in het bijzonder door de heer Kombrink, al voldoende. Laten wij hem daarin niet volgen. Desalniettemin kom ik over hem zo dadelijk nog wat uitgebreider te spreken.

Ik heb eerst een paar korte opmerkingen over de berekeningen van de Staatssecretaris. Hij heeft heel veel in de computer gestopt, maar hij bewijst daarmee voor mij niet alles. In de eerste plaats had het trendmatig huurstijgingspercentage in 1974 10,1 moeten zijn; ik ben blij, dat hij dit nu bevestigt.

Staatssecretaris **Van Dam**: Neen, ik heb niet gezegd het trendmatig huurstijgingspercentage, maar het rekenkundige fictieve huurstijgingspercentage. Net zo min is in 1976 het trendmatige huurstijgingspercentage 5,9% geweest.

De heer **Scholten** (ARP): Desalniettemin was het trendmatig 6% en zogenaamd geharmoniseerd 7%, hoewel dat laatste percentage in feite ook trendmatig was. Hoe men het ook keert of wendt, het lag aanmerkelijk beneden datgene, wat het op grond van de berekeningen had moeten zijn.

Mijn tweede opmerking is zeker zo essentieel. Ik heb niet voor niets bij interruptie gevraagd, waar de objectsubsidie in de berekeningen van de Staatssecretaris zit. Hij heeft gezegd, dat die subsidie tot en met 1975 in deze berekeningswijze nog 1,5% van de

Scholten

stichtingskosten was. Naar mijn mening is dat nu juist een punt, dat niet als een zo zwaar axioma moet worden aanvaard. De heer Kombrink heeft dat, naar het mij voorkomt, veel te veel gedaan.

Over de huurquote wil ik niet veel zeggen. Uit de stukken van de Staatssecretaris blijkt duidelijk – hij heeft ons cijfers gegeven – dat de huurquote is gedaald sinds 1970. Vanmorgen bestrijdt hij zijn eigen memorie van antwoord, maar wij zullen wachten tot wij de stukken hebben gekregen, waar hij uit kan citeren doch wij niet om de eenvoudige reden dat wij deze niet hebben.

Staatssecretaris **Van Dam**: De heer Scholten moet de memorie van antwoord hierop nalezen, want ik zou het betreuren als hierover een misverstand bestond. Ik heb nu juist aantekeningen bij die cijfers gemaakt in de vorm van dezelfde bezwaren, die ik nu weer naar voren heb gebracht. Ik heb daarin niet gesteld, dat de huurquote daalt. Ik heb gezegd, dat dat bij dit uitgangspunt het gevolg is voor die bepaalde huurder.

De heer **Scholten** (ARP): Wij zullen pas als de resultaten van het woningbehoefte-onderzoek niet alleen aan de Staatssecretaris zijn overhandigd, maar ook aan ons, zinnig over de cijfers die de Staatssecretaris daaraan heeft ontleend, kunnen discussiëren. Het is uiteraard niet mogelijk, dit nu te doen.

Ik maak een kanttekening bij de lagere subsidiepost van 137,6 miljoen. De Staatssecretaris zegt, dat hij die door de stijgende liquiditeitskosten terugbrengt tot 83,5 miljoen. Hij wijst erop, dat in beide gevallen voor het departement een aanslag gedaan wordt op de financiële ruimte. Er is toch een groot verschil. Ik heb de neiging om daar zwaar aan te tillen. In het ene geval is het een liquiditeitstekort – ik heb het in eerste termijn al gezegd, maar het is de moeite waard om het te herhalen – en in het tweede geval een subsidiepost, die men gewoon voor altijd kwijt is. Hoe lang de berekening van de dynamische kostprijs ook mag duren en hoe die zaak ook is opgezet, er komt op een gegeven moment een tijd van terugbetaling. Dat is met subsidies uiteraard niet het geval. Daarover denkt de Staatssecretaris naar mijn mening toch wat lichtvaardig.

Vandaag spreken wij onder meer over dingen die zijn afgesproken, althans over verwachtingen die zijn gevekt. Ik herhaal, gelet op de vele ver-

wijten, die collega Kombrink in eerste termijn aan mijn adres heeft uitgesproken, wat ik in 1974 bij de behandeling van de Nota huur- en subsidiebeleid heb gezegd. Ik weet overigens inmiddels wel, dat collega Kombrink de zaak in dit debat graag een beetje op speelt, maar ik meen dat het voor de beoordeling toch noodzakelijk is, wat hij heeft gezegd – althans voor een gedeelte – te weerleggen. Ik zeg erbij 'gedeeltelijk', want indien ik op alles zou ingaan, zou ik wellicht nog meer spreektijd nodig hebben dan hij.

In december 1974 is van onze kant gezegd, dat wij van mening zijn dat er voorrang aan de slechtst gehuisvesten gegeven moet worden. Dat zijn meestal de lagere inkomensgroepen. Ik heb gezegd dat wij het stelsel van de dynamische kostprijshuur onder de huidige omstandigheden aanvaardden. Wij hebben wel bepaalde wensen direct geuit en sommige zelfs in een motie vastgelegd die door de Kamer is aanvaard. Reeds toen wees ik op de gespletenheid van de woningmarkt en op de noodzaak van het terugdringen van de generale objectsubsidies – dat is dus niets nieuws, mijnheer Kombrink – met voldoende mogelijkheden voor specifieke objectsubsidies. Ik heb erbij gezegd dat het kabinet aan het eerste element – het terugdringen van de generale objectsubsidies waardoor wij op de anderhalf procent komen – in onze visie te weinig doet.

Sprekend over de jaarlijkse huurverhoging, heb ik toen al gewezen op een voldoende huurpeil, met name vanuit een volkshuisvestingsbeleid dat stoelt op de solidariteitsgedachte. Dat is mij hoge ernst; ik ben niet bereid om op dat punt de kritiek te aanvaarden die de heer Kombrink in zijn speech heeft uitgesproken. Ik heb toen reeds gezegd dat wij meer moesten denken aan de problematiek van de stadsvernieuwing. Deze gedachte is door ons in deze parlementaire periode ook royaal ondersteund en wordt in het nieuwe CDA-programma ook duidelijk naar voren gehaald. Wie dan ook suggereert dat ons beleid niet goed voor de stadsvernieuwing zou zijn, weet niet wat wij hebben gedaan en wat wij zullen doen als de kiezers ons daartoe in staat zullen stellen; ik zal de heer Kombrink dadelijk nog even citeren. Toen reeds, sprekend over de trendmatige huurstijging, wees ik op de noodzaak, voorshands de loonontwikkeling minimaal te volgen. Zolang er nog grote sommen geld, via subsidies, op het wonen worden toegelegd, zullen wij dit terdege in de gaten moeten houden, tenzij zwaarwegende andere elementen zich daartegen verzetten.

Een dalende huurquote is niet in het belang van andere taken zoals sanering en vernieuwbouw alsmede de zorg voor bijzondere groepen. Daarmee sloot ik mij aan bij het regeringsstandpunt zoals dat in de Nota huuren subsidiebeleid op blz. 59 was verwoord.

Wie onze verhalen van toen kent en voorts weet dat wij in deze parlementaire periode nogal wat water in de wijn hebben gedaan en wie voorts zijn partners respecteert, zou zich wel tweemaal bedenken alvorens met een verhaal te komen als de heer Kombrink in deze Kamer heeft gedaan. Mijn collega heeft in zijn bijdrage in eerste termijn gezegd dat hij geen behoefte had aan het nodeloos scheppen van politieke conflicten. Ik moet echter zeggen dat zijn optreden daar wel een bijdrage toe heeft geleverd. Ik ben geschrokken van zijn reactie op mijn betoog, waarin ik getracht heb, de Regering en de PvdA een hand toe te steken en waarin ik bepaald niet polariserend ben opgetreden. Helaas heeft de heer Kombrink dit wel gedaan. Ik zal niet op alles ingaan, maar slechts een enkel punt aanstippen.

Indien hij stelt dat hij niet aan de conclusie kan ontkomen dat het in de discussie om veel meer gaat dan de vraag wat de huidige en de te verwachten kostenontwikkelingen zijn en hoe hoog de huurverhogingen uit dien hoofde moeten zijn, dan is het toch volstrekt duidelijk dat het inderdaad om meer gaat. Alleen wanneer men ons standpunt niet kent, kan men zo iets zeggen. Dat is niet bevorderlijk voor een goede gang van zaken hier. Het gaat inderdaad om meer en ik vind het droevig dat de heer Kombrink daar nog steeds niet achter is.

Zo is het werkelijk onzinnig wat hij heeft geponeerd over mijn opvatting over de verhouding tussen het huuren het loonbeleid. Dat was geen adequate opmerking op mijn verhaal over de structurele lijn van een goed volkshuisvestingsbeleid en de conjuncturele situatie van dit moment. Het beleid dat de heer Kombrink voorstaat en hier heeft verdedigd, is niet goed voor de belangen van de volkshuisvesting op langere termijn gezien.

De heer **Kombrink** (PvdA): Kunt u dat toelichten?

De heer **Scholten** (ARP): De heer Kombrink kan mij wel verwijten dat ik op twee benen hink, wanneer ik vragen stel en spreek over de inflatoire gevolgen van het ene beleid en het andere, maar zijn grote probleem is dat hij mensen, die gewoon met twee benen

Scholten

op de grond willen staan, wil laten hinken. Tja, en dan gebeurt dat in zijn gedachtengang natuurlijk. Zo maakt men een karikatuur van zijn tegenstander en zegt vervolgens: kijk eens, hoe gek die vent er uit ziet.

Ik heb grote bezwaren tegen het artikel in de Haagsche Courant van deze week, van de hand van de heer Kombrink, waarin hij het CDA ten tonele voert, alsof wij niet samen het kabinet in stand houden. Als ik lees wat de heer Kombrink daar over huurders zegt, denk ik: zou de heer De Beer dan misschien toch gelijk hebben met zijn opmerking dat het hier om een verkiezingsstunt gaat?

Kombrink in de Haagsche Courant van dinsdag 21 december 1976, onder de kop: 'Het CDA wil stiekum toch nog bezuinigen', let wel: stiekum. Ik lees daarin: 'Wanneer het CDA zijn zin krijgt, wordt het nog moeilijker de stadsvernieuwing aan te pakken.' Ik daag de heer Kombrink uit om vandaag deze stelling hier waar te maken tegen de achtergrond van wat ik in eerste termijn heb gezegd. Verder zegt de heer Kombrink dat het beleid er principiële mee zou veranderen. Ik moet zeggen dat het bij een debat over 1% huurverhoging ongehoord is om deze stelling in de Haagsche Courant te pomen. Het is niet alleen ongehoord; ik vind het een infame voorstelling van zaken.

De heer Kombrink vervolgt dan: 'Meer huur, betekent dat je minder subsidies behoeft te geven. Als dat de bedoeling is, moet het openlijk gezegd worden. Eerst de begroting aanvaarden en dan daar in feite op terug komen, dat kan niet.' Allereerst is het effect op de begroting voor 1977 beperkt van aard. Voorts was bekend hoe wij over de zaak zelve dachten. Het was bekend dat wij dit bij dit wetsontwerp zouden uitstrijden. De voorstelling van zaken in het artikel is ook op dit onderdeel ongepast.

Ik citeer opnieuw: 'Het zou mij niet verbazen wanneer het kabinet het politieke machtswoord 'onaanvaardbaar' moet uitspreken om de verhoging tot gemiddeld 7% beperkt te houden. Als dat nodig is, moet het gebeuren.' Hij gaat dan verder: 'Als het echter zo gaat lopen, dan zullen er ongetwijfeld wel weer mensen zijn die zullen zeggen: al die drukte om 1%, er zijn belangrijker zaken, laat de Regering nu verstandig zijn.' Ik geloof inderdaad dat heel veel mensen dat zullen zeggen als het kabinet dat punt inderdaad dezer dagen zou bereiken. De heer Kombrink zegt dan: 'Zij dienen te bedenken dat

het gedoe om die ene procent door het CDA wordt veroorzaakt. Moet je alles over je kant laten gaan?', zo sluit de heer Kombrink klaaglijk deze passage af.

Mijnheer de Voorzitter! Wij moeten veel over onze kant laten gaan in het leven, maar moet ik hier alles over mijn kant laten gaan? Moet ik aanvaarden dat de heer Kombrink, de heer Aantjes en mijn persoon van geschiedvervalsing heeft beschuldigd in eerste termijn, wanneer wij zeggen dat wij uit zijn gegaan van gronden dat 8% voor deze hele periode zou gelden en in ieder geval niet minder zou worden? Daar gaat het namelijk om. Wie dit soort dingen zegt, zoekt moeilijkheden. Ik zoek ze niet, maar ik ga ze bepaald niet uit de weg.

Ik moet zeggen, nu de Partij van de Arbeid zo heeft opgespeeld als de heer Kombrink in het debat heeft gedaan, dat noch de Regering noch de fractie van de Partij van de Arbeid zich aan de opgeroepen verwachtingen hebben gehouden. Ik heb dat in eerste termijn zo niet gesteld, maar ik ben nu wel verplicht dat hier nader te zeggen en uit te werken. En ik zal dat doen.

De Staatssecretaris heeft in zijn bijdrage enkele citaten gegeven van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Ik zal dat ook doen.

De heer Gruijters, debat 1974: 'Nu geef ik de heer Scholten wel toe, en zo gaat het met tot heilige boeken verheven geschriften, als je heel nauwkeurig gaat lezen, zeer wel de interpretatie mogelijk is, dat je uit Keerpunt wel 10% huurverhoging afleest.' Dat was in 1974, de Staatssecretaris heeft inmiddels, meen ik, 10,1% genoemd.

Voorts: 'Ik moet de heer Scholten wel een stuk van het gelijk geven op het gevaar af, dat ik dan onthoofd wordt door de andere zijde.' Hij vreesde toen de heer Kombrink reeds. 'Voor dit moment echter zou ik met zeer veel klem bij de Kamer willen bepleiten om systematische en om redenen van politiek – ik zeg dit maar eerlijk en duidelijk – van de 8%.'

De politiek speelde toen een duidelijke rol en niet alleen de cijfermatige en zakelijke benadering.

Vervolgens – 8% is aanvaard in die situatie –: 'Het systeem tendeert ertoe dat, – ik citeer nog steeds de heer Gruijters – wanneer wij nu enkele jaren – laten wij spreken over een drietal jaren, de kabinetsperiode – deze huurverhoging beperken tot 8%, wij in een volgende periode met kleine correcties in de huurverhogingen weer kunnen recht trekken, wat er in het verleden

aan tekort is geweest.' Handelingen Tweede Kamer, zitting 1974-1975, blz. 2069.

Mijnheer de Voorzitter! Is dit het oproepen van een verwachtingspatroon of niet? Wanneer volkomen ten onrechte mijn collega Cornelissen bij herhaling door de Regering als getuige wordt aangevoerd voor hun standpunt, is dat een misbruik maken van wat hij heeft gezegd. In het debat van 1974 ging het uitsluitend om de vraag of 8% voldoende zou zijn, gelet op de enorme kostenstijgingen en of wij niet hoger zouden moeten zitten, zoals ik in dat debat heb bepleit.

Ik kom nu tot de PvdA.

De heer Kombrink (PvdA): De heer Cornelissen is niet geciteerd uit het debat eind december 1974, maar uit het debat dat drie maanden later is gehouden in maart 1975.

De heer Scholten (ARP): De heer Cornelissen heeft zelf ook al duidelijk gemaakt wat de strekking van zijn bedoeling was: Uit dit debat is gebleken dat u alle stukken hebt nagelezen en als u dat naleest, weet u heel goed in welke context de heer Cornelissen deze opmerking heeft gemaakt. Dat is overigens door de heer Cornelissen per interruptie nog eens bevestigd.

Mijnheer de Voorzitter! Dit was het verwachtingspatroon van de Regering, maar ik kom nu tot dat van de PvdA. Ik citeer mevrouw Salomons, pagina 2161 van dezelfde Handelingen. 'Mijnheer de Voorzitter! Het betoog van de Minister vond ik zeer verhelderend. – dit was naar aanleiding van de zaken die ik net heb geciteerd – Ik meen zijn woorden ten aanzien van het huurverhogingspercentage zo te mogen begrijpen dat op zijn vroegst over drie jaar een periodieke aanpassing van het percentage zal worden doorgevoerd en dan nog alleen, indien de vooronderstellingen, die thans ten grondslag liggen aan het beleid wettelijk anders zullen zijn. Ik heb begrepen, dat dat wil zeggen, dat zich structureel ongunstigere ontwikkelingen voordoen, dan die, welke thans plaatsvinden. Wij menen, dat de Minister op die wijze de noodzakelijke duidelijkheid heeft geschapen ten aanzien van het beleid, dat hij zich in de toekomst voorstelt te voeren.' –

Mijnheer de Voorzitter! Ten slotte het volgende citaat van de heer Gruijters (blz. 2222): 'De opmerkingen van mevrouw Salomons over het huurverhogings (???) huurverhogingspercentage geven mij aanleiding haar de wijze woorden van de heer Scholten in herinnering te roepen. Hij heeft in eerste

Scholten

termijn gezegd, dat het goed zou zijn, als de tekst van de Minister snel beschikbaar zou komen, omdat hij dan nagelezen zal worden. Hij heeft die tekst inmiddels nagelezen. Ik heb het ook gedaan en ik meen het bij die tekst te moeten laten. Ik heb om verwarring te voorkomen zo goed mogelijk en naar persoonlijk gevoelen redelijk duidelijk de zaken uiteengezet; dit betreft dan het standpunt van de Regering'.

Mijnheer de Voorzitter! Zo zijn de feiten van het debat van 1974. Dit is de geschiedenis. Daarom is het volstrekt redelijk, het voor deze periode bij 8% te laten, zoals door ons is bepleit.

Ik concludeer, mijnheer de Voorzitter, dat het kabinet zich niet houdt aan de verwachtingen die het zelfs heeft opgeroepen. De PvdA, bij monde van de heer Kombrink, doet dit ook niet. De volksvertegenwoordigers – ook weer in het artikel van de heer Kombrink – moeten met machtsmiddelen worden gedwongen. Hij roept de Regering hiertoe op. Ik meen dat de Staatssecretaris in zijn bijdrage ervoor heeft gepleit, dat Regering en Kamer zich zo gedragen, dat dit respect zou kunnen ontmoeten bij het Nederlandse volk. Ik heb reeds gezegd, hoe ik hierover denk, mocht de oproep van de heer Kombrink worden gehonoreerd. Ik wil hem zeggen, dat wie wind zaait, storm zal oogsten. Als deze zaak niet kan worden uitgesproken op basis van argument en contra-argument, maar indien het gedram van de heer Kombrink moet worden gehonoreerd met machtswoorden, dan zal dit zeker door vele mensen niet worden begrepen. Dit beleid wijs ik af!

□

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb minder tijd nodig dan de heer Scholten, omdat ik minder ben aangesproken. De Staatssecretaris zal dit begrijpen. Wij spreken over een nieuw wetsvoorstel dat de Staatssecretaris heeft bedoeld als een compromis tussen de bestaande wetgeving en het oude voorstel dat hier is verworpen. Het gaat erom, of dit compromis ver genoeg gaat. Ik moet zeggen, dat het ons bepaald niet ver genoeg gaat. De argumentatie klinkt hier en daar overtuigend; zij komt toch bij ons op vele punten niet altijd even overtuigend over. De Staatssecretaris gaat bij zijn becijferingen nogal sterk uit van nieuwbouwcijfers. Het betreft hier natuurlijk gewoonweg aanbestedingsbedragen, die door het CBS keurig worden bijgehouden. Van vele bouwondernemers hoor ik echter, dat zij nogal

met verlies werken omdat zij toch moeten proberen, hun vaste kosten eruit te halen. Er is een betere tijd geweest; misschien komt zo'n tijd ook wel weer. Op het ogenblik echter zien wij in de bouw een groter aantal faillissementen vallen dan normaal. Dit punt beluister ik in de argumentatie van de Staatssecretaris niet.

Staatssecretaris **Van Dam**: Er is blijkbaar sprake van een misverstand. De berekening van de stijging van 9% aan exploitatiekosten komt helemaal niet uit de nieuwbouw. Dit percentage is opgebouwd uit loonkosten, verhoging van brandverzekeringspremies en dergelijke. Wat dit betreft verwijs ik u naar de stukken over het wetsontwerp tot uitstel van de huurverhoging van enkele maanden geleden, waarin ik een uiteenzetting heb gegeven, hoe deze stijging van 9% aan variabele exploitatiekosten tot stand is gekomen. Zij is echter onafhankelijk van hetgeen in de nieuwbouw gebeurt.

De heer **Van Rossum** (SGP): U meent dus dat de invloed van de nieuwbouwkosten nauwelijks in uw beleid doorklinkt?

Staatssecretaris **Van Dam**: De invloed van de bouwkosten is alleen van belang voor het dalen, c.q. stijgen, van objectsubsidies in de toekomst, als namelijk de bouwkostenstijging hoger is dan 1,5%, het trendmatig huurstijgingspercentage. In dat geval zou een kloof ontstaan tussen nieuwbouw en 'oudbouw', hetgeen eventueel zou moeten worden opgevuld met extra objectsubsidies. Dit geldt echter alleen voor de toekomst.

De heer **Van Rossum** (SGP): Het bewonen van een huis is niet alleen een kwestie van het laten bouwen van dat huis maar, eventueel, ook van het kopen ervan.

Ook bij dat punt geldt mutatis mutandis hetzelfde argument, maar uit de stukken heb ik dat bepaald niet begrepen. Als ik tabel 9 in de memorie van antwoord zie, zie ik dat de koopsommen daar belangrijk meer stijgen dan het voorgestelde huurstijgingspercentage. Dat heeft natuurlijk alles met de exploitatie te maken. De stijging van de koopsommen ligt daar ver boven de 10% per jaar en dat komt weer in rente en aflossing tot uitdrukking. De kloof tussen vrij te aanvaarden en niet-vrij te aanvaarden huizen wordt steeds kleiner, maar is nog steeds aanwezig.

Al deze factoren moeten mede in ogenschouw worden genomen en bovendien zijn er natuurlijk bij de oudere

woningen hoge onderhoudskosten, waarbij het dikwijls om kleine karweitjes gaat die zeer duur worden voor de beheerders van de huizen. Ik heb het niet alleen over particulieren, maar ook over gemeenten en corporaties. Wij kunnen nu wel zeggen dat wij die huurverhoging maar moeten matigen, maar dat kan leiden tot beperking van het onderhoud en dat komt indirect weer op rekening van het Rijk. Op die manier moeten wij straks weer doorgaan met stadsvernieuwing. Stadsvernieuwing op zich is een goede zaak, maar de stadsvernieuwing moet niet voortvloeien uit een gebrek aan onderhoud. Dat is iets wat wij zeer zouden betreuren. Dat is een weg die wij niet moeten inslaan, ook al met betrekking tot de overheidsfinanciën.

De heer Scholten heeft gewezen op de verwachtingen die zijn gewekt. De Staatssecretaris zegt dat er een nieuwe wetgeving komt, waarin dit punt blijft bestaan. Dat kan nu wel zijn, maar ik ben bang voor de discontinuïteit die wij steeds weer oproepen en die steeds meer verwarring gaat stichten. Wij hebben te maken met zoveel wijzigingen dat men ook op de gemeentesecretarieën er soms geen raad meer mee weet.

Er zijn een aantal onderzoeken gaande, waaronder het onderzoek naar de woningbehoefte. Het onderzoek naar de huurquote is nu kennelijk afgesloten. Waarom moeten wij nu weer wijzigen, terwijl er toch nog onderzoeken gaande zijn? Kunnen wij niet beter één jaar wachten, opdat die hele zaak in één keer, met de uitkomsten van de onderzoeken en met de wetswijzigingen die nog aanhangig zijn, meer doorzichtig en continu kan worden geëffectueerd?

De heer Cornelissen heeft een paar eisen gesteld. Een daarvan moet zijn dat alles doorzichtig en zonder rompslomp kan gebeuren. De Staatssecretaris zegt dat daaraan is voldaan. Ik heb het idee dat wij daaraan helemaal niet aan het voldoen zijn door steeds te wijzigen.

Staatssecretaris **Van Dam**: Met die vraagstelling suggereert de heer Van Rossum dat er in de nieuwe wetgeving een heel andere regeling zal komen.

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Dat suggereer ik niet, want dat heb ik goed begrepen. Maar men maakt toch geen wetswijziging om te zeggen dat er dan weer niets gebeurt? Neen, dat impliceert toch weer een zekere nieuwe maatregel, die weer opnieuw aan de mensen moet worden uitgelegd. Kan dat niet in één keer? Dat

Van Rossum

was mijn bedoeling. Ik prefereer het doen van twee dingen tegelijk, boven het iedere keer weer afzonderlijk doen van een stapje, omdat dit laatste steeds weer verwarring sticht.

De heren Scholten en Cornelissen hebben in hun amendement gekozen voor die vijf jaren. De Staatssecretaris heeft al gezegd dat hij daarmee niet erg gelukkig is. Ik moet het iets anders vertalen. Bij de kamerdebatten die wij in 1974 hebben gehouden, is al gezegd dat, als er bepaald ingrijpende zaken veranderen, men dan ook het huurstijgingspercentage mag wijzigen. Een van de dingen die ingrijpend gewijzigd is, is het nieuwe huur- en subsidiebeleid op grond van de nota die hier is behandeld. Als er dus sprake is van een wezenlijke verandering, dan mag men wijzigen. Daarover heb ik een subamendement ingediend.

Dan kan men voor wat er onder het nieuwe beleid valt, waarop eigenlijk ook een groot aantal argumenten van de Staatssecretaris terugslaan, misschien een lager subsidiepercentage gebruiken, maar ik vind dat wij het voor het oude beleid moeten houden bij wat onderling toch min of meer overeenkomen was.

Ten slotte heb ik gewezen op de psychologische gevolgen van het verlagen van een huurverhogingspercentage. Dat leidt heel gauw tot de neiging om op het onderhoud te bezuinigen en dat brengt mensen in verleiding dingen te doen die noch de Staatssecretaris, noch de Kamer bedoelt en die eigenlijk ook ethisch niet verantwoord zijn. Dat vind ik één van de argumenten om erg voorzichtig te zijn met het beleid zoals dat nu is voorgesteld.

□

De heer **Van het Schip** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Wellicht ongewild heeft de Staatssecretaris sterke argumenten aangedragen voor het door ons ingediende amendement. Hij heeft gezegd, dat wil het prijsbeleid slagen, dit moet gebeuren en dat er geen goed is dat zo sterk inwerkt op de inflatie als de huren, waarbij hij het aldoor over 1% heeft gehad. Als ik deze argumenten met 9 vermenigvuldig, is het duidelijk, dat het allemaal veel sterker wordt en dat het de nuttigheid van het door ons ingediende amendement onderstreept, dat wij dan ook zullen handhaven.

De heer **Nypels** (D'66): In zijn betoog heeft de Staatssecretaris ook verteld, waarom nu juist de huurverhogingen nodig zijn. Hij is zijn betoog daarmee begonnen.

De heer **Van het Schip** (CPN): Ik ben mijn betoog ook begonnen met het hele huurbeleid met name en met nadruk te plaatsen tegen de achtergrond van de koopkracht.

Mijnheer de Voorzitter! Ik verbaas mij erover, juist tegen de achtergrond van de koopkracht, dat er uit de nu gepresenteerde cijfers zulke slechte, of eigenlijk geen, consequenties worden getrokken. De Staatssecretaris zegt – ik onderstreep dat dit alles volgens zijn wijze van rekenen is en niet volgens de mijne – dat voor 1976 7% huurverhoging voldoende was geweest. Het werd 9,5% over 1976, verminderd met de harmonisatiefactor.

Staatssecretaris **Van Dam**: Als ik zeg, dat 7% voldoende was geweest, heb ik het over het trendmatige percentage.

De heer **Van het Schip** (CPN): Als ik de trendmatige zaak even aanhoud, kom ik toch tot de volgende conclusie: Als 7% voor 1976 voldoende was geweest, was de trendmatige verhoging 8% en als voor 1977 5,9% voldoende is, is 7% dus 1% te hoog. Zou men deze -factoren, alweer geplaatst tegen de achtergrond van de koopkracht, aanhouden, dan moet men tot een belangrijk lagere trendmatige verhoging komen dan door de Staatssecretaris wordt voorgesteld. Nu kan men zeggen: Dan dien je ook – ik wil er even de nadruk op leggen, dat wij in dit verband niets 'dienen' – de voorgaande jaren in acht te nemen. Ik wil de voorgaande jaren wel in acht nemen. Het grote verschil tussen de jaren vóór 1976 en nu is, dat in 1976 de koopkracht onder zware druk staat en in 1977 ook onder zware druk komt te staan. Hiermee is hetgeen ik uit de cijfers van de Staatssecretaris naar boven haal, gemotiveerd.

Mijnheer de Voorzitter! Wat mij dan nog verder verbaast, is, dat in plaats van dat de heer Kombrink deze argumenten hanteert om voor een lagere huurverhoging dan door de Regering wordt voorgesteld, te pleiten, hij tegen de heer Scholten zegt: Kijk eens wat wij allemaal hebben gedaan en wat wij allemaal hebben aanvaard. Het is de heer Scholten kennelijk ontgaan, dat in het betoog van de heer Kombrink ook de ondertoon zat: Kijk eens hoeveel water wij in de wijn hebben gedaan.

Het is vooral tegen de achtergrond van de koopkracht en de woonlasten, juist in het huidige en in het komende jaar, dat wij onze opvattingen over het beleid en ons amendement zullen handhaven.

Het pleit voor de heer Scholten dat hij onomwonden heeft gezegd wat het

CDA beoogt, namelijk bezuinigen op de begroting. Dat willen wij ook, maar dan op tal van andere punten dan het CDA voorstaat. Het zal de heer Scholten dan ook duidelijk zijn dat wij zijn opvattingen niet delen.

De heer **Scholten** (ARP): Wat de heer Van het Schip nu zegt mag hij niet zeggen. Ik heb gezegd dat ik een hogere huur van de mensen meen te moeten vragen om minder subsidies op het Departement van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening te hoeven geven. Voor dat geld hebben wij een betere bestemming binnen de begroting van dat departement. Ik heb gewezen op de stadsvernieuwing en de onevenredig grote verschillen in huurlasten die wij in dit land kennen.

De heer **Van het Schip** (CPN): Mogelijk heb ik uw woorden te veel geplaatst tegen de achtergrond van hetgeen in de achter ons liggende tijd in de kring van het CDA sterk naar voren is gekomen, namelijk dat de individuele huur- en objectsubsidies moeten worden verminderd.

□

De heer **Kombrink** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het antwoord van de Staatssecretaris heeft overduidelijk aangetoond, dat een trendmatige huurverhoging met 7% in het komende jaar niet aan de te lage kant is maar eerder aan de te hoge kant. Ik heb dat in eerste termijn gezegd en moet het met nadruk herhalen, omdat intussen is gebleken, dat over 1976 de werkelijke kostenstijging nog iets lager lijkt uit

Kombrink

te vallen dan tot nu toe uit de schriftelijke gedachtenwisseling bleek.

De reactie van de heer Scholten op hetgeen ik in eerste termijn heb gezegd was er een van boosheid. Ik vrees evenwel dat hij met het uiten van die boosheid de zwakte van zijn stellingname heeft getracht te verhullen.

De heer **Scholten** (ARP): Ik was niet boos en ook niet verontwaardigd. Ik heb alleen in duidelijke taal gezegd hoe ik over het optreden van de heer Kombrink denk. De heer Kombrink legt dit dan onmiddellijk uit als een teken van zwakte. Als hij nu mijn argumenten gaat bestrijden kan een ander beordelen wie zwak staat en wie sterk.

De heer **Kombrink** (PvdA): De heer Scholten zegt, dat hij er de man naar is om duidelijk te zijn. Hij kent mij als iemand voor wie dat ook geldt. Dat neem ik althans aan. Daarom verbind ik deze conclusie eraan. Ik zal niet in het midden laten of is waar te maken wat ik stelde. Ik zal in tweede termijn in het kort aangeven hoe ik tot die conclusie kom.

De heer Scholten heeft ook in tweede termijn niet kunnen aangeven dat een huurstijging van 7% gelet op de kostenontwikkeling in 1976 en 1977 ontoereikend zou zijn. Hij heeft niet op de cijfers van de Staatssecretaris gereageerd, die zelfs heeft kunnen aangeven dat aan het verlangen van het CDA is voldaan. Einde december 1974 heeft het CDA uitgesproken dat tekorten op dat moment later dienen te worden gecompenseerd; daarmee aansluitend bij de gedachtegang die de Minister in de Kamer had verdedigd.

Welnu, wie naar de cijfers kijkt die Staatssecretaris Van Dam zojuist aan de Kamer heeft verstrekt, moet constateren, dat al is men van mening, dat over die beruchte jaren 1973, 1974 en 1975 en ook nog vroegere jaren te geringe huurstijgingen zijn gerealiseerd, met de huurverhoging die dit jaar heeft plaatsgevonden in hoge mate zo niet geheel compensatie plaatsvindt. Geheel binnen het kader van het trendmatig beleid kan men niet zeggen, dat die 7% te weinig is.

Ik meen, dat de heer Scholten daarop volstrekt onvoldoende heeft gereageerd. Die discussie wil hij of kan hij kennelijk met de Staatssecretaris niet meer aangaan.

Verder is hij niet ingegaan op de relatie die ik heb gelegd met het prijs- en tarievenbeleid van de overheid. Dat is een uiterst belangrijk onderdeel van het regeringsbeleid op dit moment. Hij is niet ingegaan op mijn stelling, dat

het CDA met de van die zijde bepleite trendmatige huurstijging in feite vanuit de verkeerde richting op dat prijsbeleid dreigt in te werken. Daar is een materiële en een psychologische kant aan; het psychologische is in dit geval minstens zo belangrijk als het materiële aspect.

De heer **Scholten** (ARP): Ik zal er geen welles en nietes spelletje van maken, want de Handelingen zullen het later allemaal wel uitwijzen. De heer Kombrink maakte twee opmerkingen, waarbij hij de plank behoorlijk misloeg. Ik wil hem dan ook nu corrigeren.

Hij zegt dat ik niet ben ingegaan op de conjuncturele gevolgen van deze zaak. Dat is een onjuiste mededeling van de heer Kombrink. Ik heb mijn standpunt daarover in eerste termijn bepaald en ook duidelijk tegenover de Kamer uiteengezet. De heer Kombrink deelt dat standpunt niet en dat is zijn goede recht.

Bij de prijsontwikkeling van de huren waarvan de Staatssecretaris een tableau op tafel heeft gelegd, heb ik twee kanttekeningen gemaakt. Ik heb één kanttekening gemaakt over het jaar 1974. De tweede kanttekening, waarvan ik gezegd heb dat ik die veel belangrijker vond, was dat de Staatssecretaris nog steeds uitging in zijn veronderstellingen van 1,5% objectsubsidie, waarvan ik in 1974 duidelijk heb gezegd hoe wij daarover dachten.

Ik zal niet voortdurend naar deze microfoon rennen, ondanks het feit dat de heer Kombrink een hartstochtelijk en aanhoudend beroep op mij zal blijven doen om dat te doen. Ik ga hem ook niet voortdurend corrigeren. Deze twee punten wilde ik echter nog even duidelijk stellen.

De heer **Kombrink** (PvdA): Op het tweede punt was ik nog gekomen. Bij het eerste punt heb ik niet ontkend dat de heer Scholten in eerste termijn daarover wat heeft gezegd. Ik heb echter in mijn eerste termijn op hem gereageerd. Ik heb nu slechts willen constateren dat hij op mijn kanttekeningen bij zijn betoog in eerste termijn niet heeft gereageerd.

In de eerste termijn speelde een discussie die nog steeds van belang is, namelijk over de vraag wat er met de besparingen moet gebeuren die het CDA wil aanbrengen door het geringer stijgen van de lasten aan objectsubsidies.

De heer Scholten heeft toen bij interruptie gezegd dat hij die vraag al drie keer had beantwoord. Ik heb het ste-nogram er nog eens op nagelezen. Ik moet nu tot de conclusie komen – toen

de heer Scholten mij interrumpeerde voelde ik mij een beetje onzeker, die neiging komt onmiddellijk bij mij op – dat hij die vraag in het geheel niet heeft beantwoord.

Hij heeft wel gezegd dat aan het anti-inflatiebeleid via een geringere subsidie een bijdrage kan worden geleverd en hij heeft gesproken over het belang van de stadsvernieuwing etc. Die twee dingen zijn niet met elkaar te rijmen. Het is òf het één òf het ander. Dat heeft ook Staatssecretaris Van Dam gezegd in zijn antwoord aan de Kamer. De heer Scholten heeft helaas nog geen duidelijkheid geschapen. Ik zou hem uitdrukkelijk willen vragen die duidelijkheid, desnoods in een derde termijn, wel te scheppen.

De Kamer heeft er recht op om kennis te nemen van de consequenties die het CDA aan aanvaarding van zijn amendement verbonden wil zien.

De heer Scholten heeft gelijk. Het essentiële verschil van mening betreft de vraag wat er met die objectsubsidies moet gebeuren. Hij gaat daarbij voorbij aan de essentie van het debat eind december 1974.

Toen heeft de Regering gezegd: Wij gaan het accent in de richting van individuele huursubsidies verschuiven. Wij gaan f 2 mld. in 1984 ten opzichte van 1974 op die objectsubsidies besparen. Dat paste op zich zelf wel in de gedachtegang van het CDA en in het betoog, dat de heer Scholten bij die gelegenheid had gehouden. Het CDA heeft echter niet gezegd, dat de anderhalf procent objectsubsidie die in het systeem van dynamische kostprijsberekening besloten lag onjuist zou zijn, te hoog. De heer Scholten kan nu wel zeggen, dat men dat nooit als een zwaar axioma heeft aanvaard, misschien niet, maar het CDA heeft dit wel aanvaard.

Mijn constatering in eerste termijn is geweest – ik acht dit de essentiële factor in het debat; hier ligt naar mijn mening het grote meningsverschil – dat het CDA van die filosofie van anderhalf procent objectsubsidie – intussen is dat percentage door meevallende kostenontwikkelingen en het hoge trendmatige stijgingspercentage in 1976 al teruggelopen tot 1, waardoor bezuinigingsbijdragen aan de 1%-operatie konden worden verleend – afstand wil nemen. Het CDA wil daarop kennelijk terugkomen. Ik heb dit gemeend te moeten begrijpen uit het betoog, dat de heer Scholten heeft gehouden. Van tweeën een: òf hij zwijgt erover – en dat moet ik dan zien als een bevestiging van mijn stelling – òf hij bestrijdt het en dan zou ik zeer gelukkig zijn,

Kombrink

omdat dan op dat punt geen nieuw politiek conflict tussen de PvdA en het CDA behoeft te ontstaan.

Als het CDA afschaffing van de algemene objectsubsidie in het algemeen beoogt, zal dit bij ons echter wel op bezwaren stuiten. Op dit punt ontstaat dan inderdaad een nieuw politiek conflict.

De heer **Scholten** (ARP): Ik wil deze vragen graag even beantwoorden, als de heer Kombrink tot een rustpunt is gekomen.

De heer **Kombrink** (PvdA): Ik ben ten behoeve van u altijd bereid een rustpunt te scheppen.

De heer **Scholten** (ARP): Wat wij hierover in 1974 hebben gezegd, heb ik vanmorgen althans voor een deel geciteerd. Wij hebben toen gezegd, dat de generale objectsubsidies moeten worden teruggedrongen en meer dan het voornemen is.

De heer **Kombrink** (PvdA): Dit is gebeurd. Wij zitten nu op 1% in plaats van op 1,5%.

De heer **Scholten** (ARP): Men kan erover discussiëren in welke mate dit moet geschieden. Ook dit moet men structureel over een periode van een paar jaar zien. Ik heb in dit debat met opzet niet gezegd, dat de objectsubsidies als zodanig moeten worden afgeschaft. Ik heb dit in de eerste plaats niet gedaan, omdat dit een kanttekening zou kunnen plaatsen bij de beleidslijn, waarover de heer Kombrink terecht moeïjkheden zou kunnen maken en in de tweede plaats niet, omdat wij dit niet willen. Wij willen deze subsidies echter op een andere manier besteden: in de vorm van meer gerichte objectsubsidies.

Ik vind het jammer, dat de heer Kombrink aan het debat in 1974 wat onze meegaande houding ten aanzien van dit beleid betreft, een ietwat te dogmatische conclusie heeft verbonden.

De heer **Kombrink** (PvdA): Als de heer Scholten dit zegt, moet ik van mijn kant constateren, dat ik achteraf beoordeeld, een volstrekt verkeerde indruk heb gehad van datgene waar het het CDA eind december 1974 om te doen is geweest. Ik had de indruk, dat de objectsubsidie niet boven de 1,5% die in het systeem paste, mocht uitkomen en dat men daarom het trendmatige huurstijgingspercentage van 8 op dat moment te weinig achtte. Ik heb echter nooit van het CDA begrepen – als dit toen wel zo was geweest,

was deze discussie op dat moment al gevoerd – dat het per se minder dan 1,5% objectsubsidie geïntroduceerd zou willen zien. Wij zitten nu op 1%. Zelfs deze feitelijke tegemoetkoming, niet vooraf in het systeem bedoeld, is voor het CDA kennelijk nog te weinig. Wanneer men zegt, dat de algemene objectsubsidie moet worden afgeschaft en dat slechts gerichte subsidies – zoals lokatiesubsidies – overeind moeten blijven, bestaat op dit punt een wezenlijk verschil tussen PvdA en CDA.

Ik zou dat betreuren. Ik heb in eerste termijn duidelijk proberen te maken waarom ik dat niet in het belang van de aanpak van de stadsvernieuwing vond. De heer Scholten weet, als hij de ontwikkelingen op dat punt heeft gevolgd, ongetwijfeld welke discussies in de oude wijken ten aanzien van vervangende nieuwbouw worden gevoerd over het huurniveau, dat daaraan verbonden moet worden zonder individuele subsidie. Bij het huidige systeem zijn wij al niet in staat, de verlangens van de bewoners van de oude wijken volop te honoreren. Men komt hoger uit. Algemene afschaffing van de objectsubsidies, dus het alleen laten bestaan van de gerichte subsidies, houdt naar mijn idee in dat het huurniveau nog hoger uitkomt en dat men een nog zwaarder accent moet leggen op de individuele huursubsidies. Men zal met de gerichte subsidies alleen maar zover het huurniveau kunnen terugdringen dat het huurniveau wordt bereikt dat in normale omstandigheden zonder algemene objectsubsidies zou gelden. Dat is de gedachte van de gerichte subsidie.

De heer **Scholten** (ARP): Ik zou....

De **Voorzitter**: Mag ik de heren Kombrink en Scholten vragen, van tijd tot tijd ook eens naar de klok te kijken?

De heer **Scholten** (ARP): Ik zal het kort houden. Ik heb niet bepleit in dit debat – en ik zal het ook niet doen – dat in deze parlementaire periode per definitie de globale objectsubsidie zou moeten worden afgeschaft. Ik heb er bij herhaling op gewezen, dat het zeker niet erg is, wanneer dat in enig jaar zou gebeuren – 1977. Bij herhaling heb ik er verder op gewezen dat wij, met name ten aanzien van de stadsvernieuwinggebieden, ervoor zijn naast individuele huursubsidie gerichte objectsubsidie te geven. Dat beleid, zoals wij ons dat voorstellen, komt in hoge mate tegemoet aan de maatschappelijke problematiek die de heer Kombrink signaleert.

De heer **Kombrink** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik moet nogmaals een spanning in de stellingname van de heer Scholten constateren. Hij zegt aan de ene kant, dat hij nu niet voor meer jaren al wil beslissen over het afschaffen van die algemene objectsubsidie, terwijl hij aan de andere kant – daarover worden in het CDA-program opmerkingen gemaakt – voorstellen doet die het voor 1977 in feite al concretiseren.

De heer Scholten zegt: laten wij dat maar uitvechten bij de kabinetsformatie. Ik zeg dan: waarom zouden wij dan ook niet vanwege de relatie die hij legt tussen de objectsubsidie en het trendmatige percentage de hoogte van dat percentage bepalen bij de kabinetsformatie? Waarom brengt hij een scheiding aan tussen die twee zaken, terwijl hij via de subsidieweg een verbinding legt? Ik vind dat inconsistent en ik begrijp dat niet. Ik wil best toegeven dat ik, omdat ik dat niet begrijp, extra felle bewoordingen heb gekozen. Doorgaans begrijp ik de heer Scholten erg goed. Ik weet nu echter beslist niet waarop hij uit is.

Tot slot, mijnheer de Voorzitter, wil ik een enkele opmerking maken.

De **Voorzitter**: Een enkele?

De heer **Kombrink** (PvdA): De heer Scholten heeft rond mijn bijdrage in de Haagsche Courant nogal wat geladen opmerkingen gemaakt. Ik moet u, mijnheer de Voorzitter, verzoeken mij toe te staan daarover een enkele opmerking te maken in de zin, zoals ik die altijd bedoel.

De **Voorzitter**: Een aantal opmerkingen dus. U moet toch echt wel binnen vijf minuten uw betoog beëindigen.

De heer **Kombrink** (PvdA): Dat luk mij zeer zeker, als de heer Scholten ten minste niet meer interrumpeert.

Mijnheer de Voorzitter! Het gaat om meer, heeft ook de heer Scholten gezegd. Hij voegt eraan toe: het is duidelijk, voor wie ons standpunt kent. Ik heb daarbij al stilgestaan. Zijn standpunt is mij niet geheel duidelijk, maar ik begrijp dat het om meer gaat. Daar ligt mijn probleem.

Hij heeft de indruk, alsof het toch om een verkiezingsstunt van de PvdA zou kunnen gaan. Ik meen – juist aan de hand van zijn woorden – dat het om meer gaat. De opmerkingen, die ik daarover in eerste termijn en in tweede termijn heb gemaakt, duiden mijns inziens aan dat dit debat echt niet een verkiezingsstunt voor ons is. Als het ons daar om zou gaan, zou het huurstijgingspercentage door het kabinet la-

Kombrink

ger zijn gekozen dan 7; dat zou de kostenontwikkeling het volgende jaar rechtvaardigen.

De heer Scholten kan er termen tegenaan slingeren, zoals 'ongehoord' en 'infame voorstelling van zaken' maar ik geloof echt, dat hij niet kan aantonen, dat de citaten, die ik gebruikte, onjuist waren, dat de wijze, waarop ik heb verwezen naar het debat over het huur- en subsidiebeleid, onjuist zou zijn en dat mijn citaten niet een juist beeld zouden geven van de CDA-stellingname. Ik geloof, dat mijn citaten juist waren en een goed beeld gaven. Ik houd vol dat in het genoemde debat geen afspraken zijn gemaakt over het constant houden van het trendmatige percentage over een reeks van jaren, wat wij er ook zelf van hebben gezegd. Het gaat uitsluitend om de uitkomst van het debat. Wij stelden, dat het maximaal acht procent moest blijven en dat, alleen als er calamiteiten in opwaartse richting zouden zijn, een hoger percentage mocht worden gekozen. Nimmer is van onze zijde gesteld dat, als de ontwikkelingen zouden meevallen en in feite een percentage van acht niet gerechtvaardigd zou zijn, het toch acht procent zou moeten blijven. Ik heb getracht aan te tonen, dat ook in de benadering van het CDA een dergelijk standpunt zeer inconsistent zou zijn geweest; immers, waarom men afwijkingen naar boven wil toestaan, moet men ook bereid zijn, afwijkingen naar beneden toe te staan. De heer Scholten heeft dit niet kunnen bestrijden.

De suggestie, dat wél een dergelijke afspraak zou zijn gemaakt, heb ik inderdaad 'geschiedvervalsing' genoemd.

De heer Scholten heeft dit zeer zwaar opgevat. Ik zou die term best door een andere willen vervangen als ik hem daarmee een dienst bewijs. Ik zou kunnen zeggen, dat het een volstrekt onjuiste weergave van de gang van zaken in 1974 was. Als de heer Scholten dat prettiger vindt klinken – terwijl ik hetzelfde blijf bedoelen – wil ik hem deze term wel aanbieden.

De heer **De Beer** (VVD): Ik moet toegeven, dat de heer Scholten wél een aantal citaten heeft gegeven, die zijn verhaal ondersteunden. Ik hoor de heer Kombrink daarop nu niet ingaan.

De heer **Kombrink** (PvdA): Neen, mijnheer de Voorzitter, dat heeft de heer Scholten niet gedaan. In het citaat, dat hij van het betoog van mevrouw Salomons gebruikte, staat, dat opwaarts het percentage kan worden bijgesteld wanneer zich calamiteiten voordoen.

Ik verwijs hierbij verder naar het betoog van mevrouw Salomons, Handelingen van het debat van 12 maart 1975, blz. 3454 – ik had met dergelijke theologische discussies niet willen doorgaan, maar als het mij gevraagd wordt, zal ik citaten geven – waar zij stelde:

'Wij willen daarom ook onverkort vasthouden aan de door Minister Gruijters toen verwoorde beleidsvoorstellen, welke inhielden, dat de huurverhogingen niet sneller zullen mogen stijgen dan de besteedbare lonen en dat dit de komende drie jaar een percentage van maximaal acht zal moeten betekenen.'

Ik laat dit verder voor wat het is.

De heer **Scholten** (ARP): Dat citaat is niet zo best voor u.

De heer **Kombrink** (PvdA): Maximaal acht procent.

De heer **Scholten** (ARP): Ja, wát er ook gebeurt.

De heer **Kombrink** (PvdA): Ik wil ook wel de daaropvolgende passage voorlezen, maar dáárover bestaat toch geen verschil van mening? Mevrouw Salomons stelde:

'De Staatssecretaris zal dan ook echte calamiteiten moeten aantonen, wil een ander percentage denkbaar zijn.'

Het is toch wel heel duidelijk geworden, dat die calamiteiten ook in onze filosofie een rol speelden voor een bovenwaartse bijstelling; daarom dacht ik, dat ik die volgende zin niet meer behoefde voor te lezen. Nu de heer Scholten daarom vraagt, geef ik hem het gehele citaat, waaruit blijkt, dat er in onze benadering sprake is geweest van vols.rekte consistentie.

De heer Scholten heeft nog een opmerking gemaakt over een passage van mijn artikel in de 'Haagsche Courant' over het politieke machtswoord. Het is niet aan de PvdA-fractie om te beslissen, mijnheer de Voorzitter, of dit woord wordt gesproken. Het is ook niet aan die fractie alleen om te bepalen, of het nodig is, dat het wordt gesproken omdat het CDA zélf een belangrijke factor in dit geheel vormt. Het CDA kan beslissen over het wel of niet handhaven van het amendement.

In het desbetreffende artikel in de 'Haagsche Courant' heb ik willen uitspreken, dat, waar het zo duidelijk is dat én de feitelijke kostenontwikkeling in 1976 én de verwachte kostenontwikkeling in 1977 – die dingen zijn relevant in het gekozen huursysteem dat in 1975 werd ingevoerd – geen hogere trendmatige huurstijging dan 7% rechtvaardigen, en waar in die 7% al

een ruime marge voor het opvangen van tegenvallers ligt besloten, het voor onze fractie niet goed denkbaar is dat het kabinet zegt een prijsbeleid te hebben en de inflatie te willen bestrijden, en zegt dat de overheidstarieven met niet meer dan 7% mogen stijgen, ook al zijn de kostenontwikkelingen daar hoger, en dat zij op dit vlak dan genoeg neemt met een hoger trendmatig stijgingspercentage. Tegen die achtergrond heb ik een verwachting uitgesproken. Of zij zal uitkomen, hebben niet wij in de hand. Daarover beslissen zowel kabinet als CDA-fracties, gehoord de gedachtenwisseling. Ik mag verwijzen naar een interview dat de heer Scholten vrijdag jl. aan de 'Haagsche Courant' heeft gegeven. Daarin zegt hij, zonder dit debat te hebben afgewacht:

'Maar aan het voorstel om de huren met 7% in plaats van met 8% te verhogen, kunnen wij onze steun niet geven.'

Daarvan heb ik kennis genomen. Er was kennelijk, voordat het debat nog was begonnen, sprake van een vastliggend standpunt. Mijn column in de 'Haagsche Courant' van dinsdag jl. was mede daarop gebaseerd.

De **Voorzitter**: Ik wijs erop, dat wij nu toch al weer een uur bezig zijn. Ik neem het de betrokkenen kwalijk, want zo wordt elke planning onmogelijk, ondanks strikte beloften. Dit geldt overigens noch voor de heer Nypels, noch voor de heer Nooteboom.

□

De heer **Nypels** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De Staatssecretaris heeft het wetsontwerp bekwaam en sterk verdedigd. Ik had in mijn tweede termijn een aantal cijfers willen geven om ook de juistheid van het wetsontwerp te onderstrepen. Dat is echter niet nodig, omdat de Staatssecretaris hierover al een aantal treffende gegevens heeft verstrekt.

In het bijzonder is belangrijk dat de Staatssecretaris nog eens uiteen heeft gezet, vooral voor degenen die in het huurdoelhof minder zijn ingevoerd, waarom huurverhogingen in het algemeen noodzakelijk en onvermijdelijk zijn. Deze zijn vooral nodig om uit de afschrijvingen de investeringen weer te kunnen verkrijgen om nieuwe woningen te kunnen bouwen.

De Staatssecretaris heeft tot mijn genoegen verder naar voren gebracht dat de Regering het huurbeleid niet beschouwt als een instrument voor het algemene prijsbeleid. Dat is op zichzelf erg belangrijk, omdat de laatste tijd van vele kanten wordt aange-

Nypels

drongen juist op het weer ondergeschikt maken van het huurbeleid aan het algemene prijsbeleid. Dat betekent dat wordt voortgezet het fatale beleid van de periode van na de oorlog, fataal gezien uit het oogpunt van de volkshuisvesting, toen het gehele huisvestings- en huurbeleid ondergeschikt werd gemaakt aan algemene sociaal-economische doeleinden. In vele gevallen in het verleden heeft dit tot grote huurachterstanden aanleiding gegeven met alle kwalijke gevolgen van dien.

Ook echter als wij dit als uitgangspunt nemen, zo zegt de Regering, moeten wij wel rekening houden met het algemene beleid dat wij op het gebied van de inflatiebestrijding voeren. Dat uitgangspunt lijkt mij juist. Met dit uitgangspunt in de hand heeft de Staatssecretaris drie berekeningen gegeven die men kan toepassen om te komen tot de bepaling van een trendmatige huurverhoging. Enerzijds noemt hij twee methodes, gebaseerd op gedachten van de heer Scholten, anderzijds noemt hij een methode, afkomstig uit mijn bijdrage in eerste termijn. De uitkomsten ervan verbazen mij niets. Mijn rekenwerk kwam eveneens uit op cijfers inzake benodigde trendmatige huurverhogingen die in dezelfde orde van grootte liggen.

De Staatssecretaris heeft wel verklaard, dat hij het minder juist zou vinden, te komen tot een afspraak over de vraag hoe wij de trend in het vervolg zullen moeten berekenen. Hij zei, dat dit ook strijdig was met het in de huurnota vastgelegde uitgangspunt, dat de Regering de trendmatige huurontwikkeling moet bepalen. Het is bekend, dat ik dit uitgangspunt heb betreurd. Dat uitgangspunt geeft ook een verklaring van de problemen waar wij op dit moment mee zitten. De keuze van de trend is een politieke keuze, ook al heeft de Regering gezegd dat zij deze keuze in belangrijke mate laat afhangen van de ontwikkelingen van de bouwkosten, lonen en prijzen. Het blijft echter een politieke keuze en dat wordt ook geïllustreerd door het feit dat de Staatssecretaris in één betoog drie verschillende methodes van trendberekening kan geven.

Politieke beslissingen bepalen dus de uitkomst. Die uitkomst is derhalve afhankelijk van de politieke doeleinden die men stelt. Zo kan het voorkomen dat de sprekers van het CDA zeggen: Wij streven naar een subsidievermindering om dan de vrijkomende gelden op een andere wijze aan te wenden op het gebied van de volkshuisvesting.

Een verschuiving van subsidies in die richting komt mij overigens juist voor, maar de vraag is of dit tot uitdrukking moet komen bij de vaststelling van de trends. Als dat gebeurt, gaan algemene politieke doeleinden een belangrijke rol spelen. Wat dat betreft blijven wij elkaar dan om de oren slaan. Zo geeft thans een trend van de laatste 3 jaren een hoger trendmatig huurpercentage dan een trend van 5 jaren, maar een hoger percentage ontstaat bijvoorbeeld ook voor een trend van 10 jaren. Het blijft dus allemaal zeer willekeurig.

Speciaal na het debat van vandaag is onze conclusie dat, willen wij jaarlijks geen onwettelijke discussies blijven voeren, een nadere afspraak nodig is. Daarin moet worden aangegeven hoe de trendbepalende factoren als bouwkosten, lonen en prijzen worden afgewogen en voor welke periode de trend berekend moet worden. Een dergelijke afspraak is noodzakelijk. Als we telkens op politieke gronden een andere trendberekening gaan toepassen, dan kan dat met name de samenhang van het hele nieuwe systeem van dynamische kostprijsberekening gaan aantasten.

Willen we zo'n afspraak niet maken, dan is het alternatief dat we moeten kiezen voor een jaarlijkse huuraanpassing op grond van jaarlijkse kostenontwikkelingen zoals bijvoorbeeld de inflatie. Dan zal men echter de gedachte van een trendmatige huuraanpassing moeten laten schieten.

Gebeurt zelfs dat niet dan is het gevaar toch weer groot – ondanks de verklaring van de Regering dat zij dat niet wil – dat het volkshuisvestingsbeleid ondergeschikt wordt gemaakt aan andere politieke doeleinden, in het algemeen sociaal-economische doeleinden. Dat vinden wij een heel belangrijk punt.

Keren wij terug tot de conclusie ten aanzien van dit wetsontwerp, dan wil ik erop wijzen dat wij ons met de CDA-fracties in de afgelopen jaren hebben sterk gemaakt voor een reëel huurbeleid. Wonen moet betaald worden. Goed wonen vraagt zijn prijs. Op grond daarvan hebben wij alle voorgaande kabinetten – ook die, waarvan wij geen deel uitmaakten – gesteund.

Ook delen wij het standpunt van het CDA ten aanzien van de samenhang tussen huren en kostenontwikkeling. Dat behoeft ik nauwelijks te onderstrepen, want dat is bekend. Op grond van vrijwel dezelfde uitgangspunten als die van de heren Cornelissen en Scholten komen wij echter tot een andere

conclusie. Rekening houdend met – dat betekent niet ondergeschikt maken aan – het anti-inflatiebeleid van de Regering zeggen wij: Laten wij er door middel van dit wetsontwerp voor zorgen, dat de huurverhoging inderdaad geen cent hoger wordt dan absoluut noodzakelijk is. Wat absoluut noodzakelijk is, is gebleken uit de berekeningen, die de Staatssecretaris op tafel heeft gelegd!

□

De heer **Nooteboom**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb bij de huurdebatten van de laatste tijd niet het woord gevoerd, ook nu niet in eerste termijn, omdat ik aan de eindeloze herhalingen niet mijn eigen bijdrage wilde leveren. Het antwoord van de Staatssecretaris geeft mij echter aanleiding om nu toch in tweede termijn het woord te vragen.

Zoals de heer Kombrink al heeft opgemerkt, is december 1974 voor deze materie een erg belangrijke maand geweest. Ik wilde dan ook beginnen met het citeren van een klein stukje van de heer Van Dam in het tijdschrift 'Plan':

'Wil je deze 'dynamische kostprijscalculatie', waarin de inflatie is ingecalcululeerd, doorvoeren, dan zullen ook de huren moeten toenemen met ongeveer de jaarlijkse stijging van de stichtingskosten'. En verderop: 'Wil de exploitatie nu mogelijk worden, dan zal de overheid er aanzienlijke sommen aan moeten besteden. Bij die huurverhoging van 8% per jaar neemt de overheid, over de volle levensduur van de woning, ongeveer 45% van de stichtingskosten voor haar rekening uit de algemene middelen; van iedere woningwetwoning in Nederland betaalt de overheid uit de belastinggelden dus 45% objectsubsidie. Critici die bezwaar hebben tegen 8% huurverhoging, mag ik er op wijzen wat de gevolgen zouden zijn van een lagere huurverhoging: met ieder punt dat de huur minder wordt verhoogd, moeten de objectsubsidies toenemen. Deze stijgen dan van 45 naar 55, 60 of 70%. Dit betekent dat ook mensen, die het gezien hun inkomen best zouden kunnen betalen, dat geld uit de algemene middelen zouden krijgen. Lang niet ieder die in een woningwetwoning woont heeft een laag inkomen; er zijn mensen die best wat meer voor hun eigen rekening kunnen nemen, als je er dan tegelijkertijd maar voor zorgt dat mensen, die dat niet kunnen opbrengen, op een andere manier aan hun trekken komen.'

Ik heb dit geciteerd, omdat er toch een wat vreemd beeld blijft hangen bij mensen die niet helemaal tot in het bot in deze materie zitten.

Nootboom

Staatssecretaris **Van Dam**: Inderdaad, de heer Nootboom levert daar ook een behoorlijke bijdrage aan, want hij moet zo'n citaat natuurlijk wel plaatsen in de context, waarin het hoort. Wij hadden te maken met een kostenstijging van 12% en een bouwkostenstijging van 11%, op grond waarvan de dynamische huurverhoging van 8% was gecalculeerd. Als die cijfers zich ongeveer halveren, wordt de uitkomst ook anders. Ik wijs de heer Nootboom er ook nog op, dat sinds die 45% (de contante waarde van de totale objectsubsidies over de volle levensduur van de woning) gold bij een aanvangssubsidie van 1,5% van de stichtingskosten. Zoals hem bekend is, is dat intussen teruggebracht met $\frac{1}{3}$.

De heer **Nootboom**: Het is jammer, dat de Staatssecretaris mij niet heeft laten uitspreken. Immers, bij verandering van de parameters in die berekening veranderen de getalwaarden die juist genoemd werden in betrekkelijk kleine mate. De reden, waarom ik dit citeerde, is, dat nu voortdurend de getallen worden genoemd van 1% objectsubsidie en 1,5% objectsubsidie, die een wat vertekend beeld geven – met name bij degenen die niet helemaal in deze materie zitten – van de werkelijke cijfers. Die zitten over de totale levensduur gemeten in de buurt van de 50%. Bij bepaalde parameterveranderingen kan dat percentage dan wel 40% worden. Het leek mij nuttig om dat toch nog even naar voren te brengen.

De huurstijgingen worden opgehangen aan becijferingen, die ontleend zijn aan de dynamische kostprijsuur, terwijl nog nauwelijks een woning gebouwd is onder het regime van die berekeningsmethode. De afgelopen 5 jaren zou men in een aparte categorie kunnen onderbrengen. Het CDA doet dat in een amendement voor de recente nieuwbouw. Ook dat is echter nog maar 10% van het totaal van de woningen. De heer De Beer heeft geconstateerd, dat de kostprijsuur daarvan te hoog is vastgesteld. De rest, 90%, is oude woningen. Het is in wezen natuurlijk een beetje belachelijk om te werken met uniforme verhogingspercentages, met maar kleine variaties. De vaststelling van de huurhoogte op zichzelf is namelijk aan allerlei absurditeiten onderhevig. Bovendien betekent dat, als men werkt met een percentage, dat de laagste huren ook het minste worden verhoogd. Op dit terrein zou er reden zijn om met centen in plaats van procenten te werken.

Op zichzelf genomen is het erkennen van het feit dat voor een aparte categorie van nieuwbouw van de laatste vijf jaar andere normen voor huurverhoging en zelfs voor huurvaststelling zouden moeten gelden ten opzichte van alle andere woningen, een verbetering. In dat opzicht vind ik het amendement van het CDA ook een verbetering.

De reden om aan dit debat deel te nemen, is gelegen in dat wat de Staatssecretaris hier naar voren heeft gebracht over huurquotes. De heer Scholten heeft blijkbaar aan de hand van het CBS-zakboek een becijfering gemaakt. Op zo'n korte termijn als nu het geval is – een uur geleden werden door de Staatssecretaris bepaalde cijfers gegeven – kan ik niet anders dan verwijzen naar eigen werk en dat is een nogal lang artikel in het tijdschrift 'Plan' van december 1974. Daarin is berekend dat de werkelijke huurquote beschikbaar inkomen uit de CBS-gegevens 5,5% is, terwijl het cijfer dat toen door het woningbehoeftenonderzoek gegeven werd, 11 was. Dat is een factor 2. Die cijfers van het woningbehoeftenonderzoek kan men als volstrekt onbetrouwbaar beschouwen. Niet dat er met opzet is gerommeld maar de basisgegevens waarop zij gebaseerd zijn, rammelen aan alle kanten.

Het cijfer van die 5,5% is gewoon berekend uit het staatje van het CBS van de consumptieve uitgaven aan verschillende categorieën; het gedeelte aan huur dat betaald wordt ten opzichte van het totaal aan consumptieve uitgaven. Om die consumptieve uitgaven te kunnen doen, moet men eerst inkomen hebben. Dat inkomen kan men besteden aan consumptieve uitgaven, ook al is het geen zogenaamd belastbaar inkomen omdat men het niet aan de belasting heeft opgegeven. Het zou best kunnen dat de verschillen tussen die cijfers een aanduiding zijn voor de mate waarin in dit land zwart inkomen wordt verdiend; ook andere factoren spelen hierbij een rol. Een andere factor is dat, althans bij het vorige woningbehoeftenonderzoek, de gegevens van de becijfering van de huurquote gebaseerd waren op eigen opgaven van inkomen. De meeste mensen weten echter helemaal niet wat hun inkomen is. Bovendien werden de woningbehoeftenonderzoekuitkomsten de vorige keer becijferd in termen van besteedbaar inkomen. De Staatssecretaris vergelijkt die nu met nieuwe cijfers die oncontroleerbaar zijn; dat heeft de heer Scholten al opgemerkt. Op zichzelf genomen zou dat een re-

den zijn om zich aan te sluiten bij de opmerking van de heer Scholten die gezegd heeft dat wij daar nu geen aandacht aan moeten schenken. Ik wil deze opmerkingen toch maken omdat dit soort getallen in het debat blijft hangen, ook al kunnen zij nu niet serieus weersproken worden. De vorige woningbehoeftenonderzoeken gaven, voor zover mij bekend, geen huurquotes ten opzichte van het belastbaar inkomen; die cijfers waren er niet en konden niet meer geproduceerd worden. Men kon wel gecorrigeerde cijfers terug corrigeren, maar omdat de correctiemethodieken niet precies bekend waren, wist men ook niet precies hoe men moest terug corrigeren. Elke vergelijking van vroegere huurquotes van WBO met huidige huurquotes die misschien wel rechtstreeks zijn gebaseerd op het belastbare inkomen moet uiterst kritisch worden geëvalueerd door iemand die heel veel tijd heeft, om precies te bekijken hoe men het heeft uitgevoerd. Ik betreur het dan ook dat de Staatssecretaris met cijfertjes is gaan zwaaien. Als die cijfers worden gepubliceerd, hoop ik dat er dan wel een beschouwing bij zal staan van de systematische fout, de systematische onnauwkeurigheid van de uitspraken die worden gedaan. Die beschouwing heeft tot nu toe onbroken. Bij dit soort onderzoeken werd er tot nu toe een pure mathematische becijfering gegeven van de statistische fout. Er zaten grote systematische fouten in de methodieken waarmee men tot WBO-huurquotecijfers komt. Misschien is dat nu wel een stuk verbeterd, maar dat kan ik op dit moment niet nagaan. Ik vind gewoon dat wij ons niets moeten aantrekken van de ongepubliceerde cijfers die de Staatssecretaris ons heeft gegeven.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 13.45 uur tot 14.30 uur geschorst.

De **Voorzitter**: Op voorstel van de bijzondere Commissie 13 787 leg ik aan de Kamer het volgende ontwerpbesluit voor:

De Kamer draagt de bijzondere Commissie 13 787 op aan haar verslag uit te brengen over haar bevindingen betreffende:

– de wijze waarop beslissingen voor de aanschaffing van defensiematerieel tot stand komen, in het bijzonder die welke zijn behandeld in het rapport van de Commissie van Drie en mogelijke verbeteringen in de besluitvorming;

Voorzitter

– de wijze waarop de Kamer de controle op de uitgaven voor defensiematerieel uitvoert, mede tegen de achtergrond van de wijze waarop zij de controle op andere uitgaven van het rijk uitvoert, en mogelijke verbeteringen daarin;

– de betrokkenheid van het Nederlandse bedrijfsleven bij de wapenproductie;

– de wenselijkheid van een wetenschappelijk onderzoek naar die markten die naar hun aard meer dan andere kansen opleveren voor ongewenste invloeden op het aankoopbeleid van de overheid door het particuliere bedrijfsleven,

en wijzigt in verband hiermee de naam van de commissie in bijzondere commissie onderzoek naar het aanschaffingsbeleid op het gebied van defensiematerieel en de controle daarop.

Ik stel voor, aldus te besluiten.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aan de orde te stellen en te behandelen in de vergaderingen van 18, 19 en 20 januari 1977:

– de gezamenlijke behandeling van: hoofdstuk IX B (Financiën) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 (14 100, IX B);

hoofdstuk IX A (Nationale Schuld) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 (14 100, IX A);

hoofdstuk XVIII (Onvoorziene Uitgaven) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 (14 100, XVIII);

Wet op de Middelen (14 100);

Vaststelling van de begroting van het Staatsmuntbedrijf (14 100 H);

de conclusie van de Commissie voor de Verzoekschriften over het adres van J. A. W. M. A. te R. met betrekking tot zijn inkomstenbelasting (14 118, nr. 32);

de conclusie van de Commissie voor de Verzoekschriften over het adres van C. C. J. H. H. te H. met betrekking tot zijn inkomstenbelasting (14 118, nr. 33);

– Hoofdstuk IV (Kabinet voor Nederlands-Antilliaanse Zaken) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 (14 100, IV);

(indien de voorbereiding zal zijn voltooid)

– de gezamenlijke behandeling van: wetsontwerp Wijziging van de Woningwet inzake aanschrijving tot verbetering van woningen (13 835);

wetsontwerp Regelen met betrekking tot de huurprijs van verbeterde

woningen (Wet huurprijzen verbeterde woningen) (13 836);

– wetsontwerp Wijziging van de Woonwagenwet (14 250).

(indien de voorbereiding zal zijn voltooid)

De heer **Joekes** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Is de door u genoemde volgorde ook de volgorde waarin het Presidium zich voorstelt de agenda op te stellen?

De **Voorzitter**: Inderdaad.

Het voorstel van de Voorzitter wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ook stel ik voor, aan de orde te stellen en te behandelen in de vergaderingen van 25, 26 en 27 januari 1977:

de gezamenlijke behandeling van: hoofdstuk VIII (Onderwijs en Wetenschappen) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 (14 100, VIII); verslag mondeling overleg bijzondere commissie over de Nota Hoger Onderwijs in de toekomst (13 733);

ontwerp van rijkswet ter Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen inzake de toelating, uitzetting en uitlevering, het Nederlandschap en het ingezetenschap (14 200, R 1048);

(Indien het verslag van de Staten van de Nederlandse Antillen zal zijn uitgebracht en ook overigens de voorbereiding zal zijn voltooid).

wetsontwerp Regelen inzake het onttrekken van grondwater en het kunstmatig infiltreren van water in de bodem (Grondwaterwet) (13 705);

wetsontwerp Wijziging van de Wet van 16 juli 1958, Stb. 352 tot nadere regeling van de wettelijke tijd (14 266); (indien de voorbereiding zal zijn voltooid)

de gezamenlijke behandeling van:

wetsontwerp Wijziging van de Provinciewet (herziening regeling Provinciefonds) (14 166);

begroting van inkomsten en uitgaven van het Provinciefonds voor het dienstjaar 1977 (14 100 E).

(indien de voorbereiding zal zijn voltooid).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Voorts stel ik voor aan de orde te stellen en te behandelen in de vergaderingen van 1, 2 en 3 februari 1977:

wetsontwerp Regelen betreffende de openheid en openbaarheid van be-

stuur (Wet openbaarheid van bestuur) (13 418)

(indien de voorbereiding zal zijn voltooid);

(ik heb begrepen dat in het begin van het nieuwe jaar de nota naar aanleiding van het eindverslag zal binnenkomen).

wetsontwerp Wet toezicht kredietwezen (11 068);

de Nota Bejaardenbeleid 1975 (13 463, herdruk);

Hierbij zijn tevens aan de orde – indien voldoende ondersteund – :

de motie- Gardeniers-Berendsen over de instelling van een Voorlopige Raad voor het Bejaardenbeleid (13 463, nr. 7);

de motie-Van Leeuwen over coördinatie en planning van het wetenschappelijk onderzoek (13 463, nr. 8);

de motie-Tilanus over opstelling van een indicatie inzake huisvesting bejaarden (13 463, nr. 9);

de motie-Scholten inzake het voeren van een meer gecoördineerd en planmatig huisvestingsbeleid (13 463, nr. 10);

de motie-Scholten inzake de doelstelling dat ten minste voor 25% van de bejaarden een speciaal voor hen geschikte woning beschikbaar is (13 463, nr. 11);

de motie-Gardeniers-Berendsen over het uitbrengen van advies inzake de z.g. 7%-norm en de financieringsmethoden binnen de intramurale bejaardenzorg (13 463, nr. 12);

de motie-Rienks over het ontwerpen van nadere regelen ten aanzien van het toezicht op door bejaarden bewoonde woningen en woongebouwen en de daarbij verstrekte diensten (13 463, nr. 13);

de motie-Haas-Berger over een eigen specialisme in de gezondheidszorg van bejaarden (13 463, nr. 14);

de motie-Rienks over een onderzoek naar andere financieringsmogelijkheden voor kosten van het bewonen van verzorgingstehuizen (13 463, nr. 19);

de motie-Staneke inzake handhaving van de gelijkstelling van AOW-uitkering en minimumloon (13 463, nr. 20);

de motie-Worrell inzake herziening van de rijksbijdrageregeling diensten-centra (13 463, nr. 21).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor de spreektijd bij de Nota Bejaardenbeleid op dringend verzoek van de commissie die haar heeft voorbereid als volgt vast te stellen: 20 minuten voor de fracties van de PvdA, KVP en VVD; 15 minuten voor de fracties van de

Voorzitter

ARP, PPR, CPN, CHU, DS'70 en D'66; 10 minuten voor de overige fracties.

– voorstel van wet van de leden De Vries, Aarts, Kappeyne van de Coppello, De Kwaadsteniet, Tilanus en Waltmans tot wijziging van de Enquêtewet (13 837).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Verder stel ik voor aan de orde te stellen en te behandelen in de vergaderingen van 8, 9 en 10 februari 1977:

wetsontwerp Wijziging van de Wet ziekenhuisvoorzieningen (Stb. 1971, 268), houdende uitbreiding van de mogelijkheden tot bereiking van de doelstelling van de wet (13 796);

wetsontwerp Wijziging van de Luchtvaartwet (Stb. 1958, 47) met betrekking tot de aanwijzing van luchtvaartterreinen (13 130);

(indien de voorbereiding zal zijn voltooid)

(het Regeringsbeleid ten aanzien van de emancipatie van de vrouw (13 943);

Hierbij zijn tevens aan de orde – indien voldoende ondersteund –:

de motie-Van Winkel om elk jaar plannen in het kader van een emancipatiebeleid voor de vrouw aan het Parlement voor te leggen (13 943, nr. 4);

de motie-G. M. P. Cornelissen over de vrouwenorganisaties (13 943, nr. 5);

de motie-Kosto inzake het benoemen van mannen en vrouwen in rijksfuncties (13 943, nr. 6);

de motie-Langedijk-de Jong inzake het doen scheppen door elk departement van voorwaarden om te komen tot gelijke uitgangspunten voor mannen en vrouwen (13 943, nr. 7);

de motie-Epema-Brugman om fiscaal integrale rolwisseling mogelijk te maken (13 943, nr. 11);

de motie-Van Winkel over het inventariseren van wettelijke regelingen die in strijd zijn met het beginsel van gelijkwaardigheid van man en vrouw (13 943, nr. 12);

de motie-Van Winkel over het strafbaar stellen van alle vormen van discriminatie van de vrouw (13 943, nr. 13).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Vanzelfsprekend zal er rekening mee moeten worden gehouden dat in die tijd eventueel nog onderwerpen op de agenda worden geplaatst van zeer dringende aard. Ik hoef daarvan geen voorbeelden te noemen.

Ook is nu nog niet te voorzien of in deze periode nog andere Grondwetswijzigingsvoorstellen dan 14 200 (R 1048) inzake het Nederlandschap behandeld moeten worden. Daarover kan men op 18 januari a.s. nadere inlichtingen verkrijgen.

De heer **Wierenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Bij de behandeling van de begroting voor Economische Zaken hebben de heer Jansen en ik een motie ingediend, voorkomend op stuk nummer 21, over de situatie in Zuid-Oost-Drenthe. Op verzoek van vele leden uit de Kamer is toen de stemming aangehouden.

Ik wil u vragen vandaag deze motie op de agenda te zetten, zodat er vandaag over kan worden gestemd.

Tevens wil ik een wijziging in de motie aanbrengen, maar ik laat aan u het moment over waarop ik deze wijziging aanbreng en daarop een korte toelichting zal geven.

De **Voorzitter**: Eerst zullen wij moeten beslissen over het verzoek van de heer Wierenga, de motie voor vandaag op de agenda te plaatsen.

De heer **Peijnenburg** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Bestaat er dan gelegenheid daarover te spreken?

De **Voorzitter**: Ik heb bij geruchte vernomen dat, als de motie eenmaal op de agenda is geplaatst, de Kamer zal verzoeken om de beraadslaging daarover te heropenen.

De heer **Peijnenburg** (KVP): Past dat in de timing?

De **Voorzitter**: Zoals bekend, is de Kamer op dat punt erg soepel. Ik neem aan dat dit zeker de laatste dag vóór het Kerstreces het geval zal zijn.

Ik stel voor de motie-Wierenga c.s. op de agenda van vandaag te plaatsen, echter helemaal onderaan.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Staneke** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractiegenoot Drees en ik hebben op 18 september 1975 een initiatiefwet ingediend over de algemene pensioenwet politieke ambtsdragers. Dit voorstel is in juni behandeld en het is afgewezen.

Op 18 februari heeft de commissie voor pensioenaangelegenheden uit de Kamer een verzoek gericht tot de Minister van Binnenlandse Zaken met de vraag of verwacht mocht worden dat er een definitief wetsontwerp tegevoet kon worden gezien. Dit zou dan voor Prinsjesdag – afgelopen september – het geval moeten zijn geweest. Dit is met 'ja' beantwoord. Voor de Kamer was dit een zwaarwichtige reden om onze initiatiefwet te verwerpen.

Na de toezeggingen inzake 1 september en daarna 1 oktober – waarmee de Kamer zich kon verenigen – en na de desbetreffende aankondiging in de Troonrede, waarin werd gesproken van 'zeer binnenkort', zou het voor de Kamer op z'n minst prettig zijn te weten wanneer wij het wetsontwerp tegemoet kunnen zien.

De **Voorzitter**: Ik begrijp het verlangen van de geachte afgevaardigde. Wij hebben ons zo goed mogelijk op de hoogte gesteld van de onderwerpen die nog vóór de komende kamerverkiezingen aan de orde zouden kunnen komen. Deze inventarisatie – zowel van de kant van de Regering als van de kant van de verschillende commissies – is vrijwel afgesloten, waarbij is medegedeeld, in welk stadium van voorbereiding de betreffende stukken zijn en op welke termijn zij zouden kunnen worden ingediend. Wij zullen op zeer korte termijn (ik neem aan, binnen enkele dagen) aan de leden een overzicht hiervan verschaffen. Na het reces zullen wij dan gemakkelijker beslissingen kunnen nemen over de volgorde van behandelen.

De heer **Staneke** kan ik mededelen, dat de Regering heeft gezegd dat een voorstel tot wijziging van de wet in kwestie de Kamer rond 15 januari kan bereiken, dus nog voordat wij van reces terugkeren.

De heer **Staneke** (DS'70): Ik neem aan, dat de heer Laban dit uitstel van vijf maanden niet zo erg zal vinden.

De heer **Laban** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik kan de heer Staneke alleen mededelen dat uw verwachting, dat het wetsontwerp op 15 januari aan de Kamer zal worden aangeboden, ook naar mijn informatie juist is. De voorzitter van de vaste Commissie voor Ambtenarenzaken en Pensioenen heeft de gang van zaken van het wetsontwerp voortdurend gevolgd. Ik kan u mededelen dat op 17 december het advies van de Raad van State is binnengekomen, dat de opmerkingen van dien aard zijn dat het ministerie hierop snel zal kunnen antwoorden en dat, inderdaad, mag worden verwacht dat het wetsontwerp spoedig binnenkomt. Al eerder heb ik er bij de Voorzitter van de Kamer de aandacht voor gevraagd of er ruimte voor komt, opdat dit wetsontwerp inderdaad vóór de verkiezingen kan worden afgedaan.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp

Voorzitter

Vaststelling van hoofdstuk XI (Volks-huisvesting en Ruimtelijke Ordening) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1977 (14 100); de Nota bouwbeleid (14 127).

De (algemene) beraadslaging wordt hervat.

Hierbij zijn tevens aan de orde:

de gewijzigde motie-Van het Schip c.s. over de uitvoering van het huidige woningbouwprogramma (14 100, XI, 14 127, nr. 23);

de motie-Van het Schip c.s. over het garanderen van een programma van 8000 eenheden in de nieuw- en vernieuwbouw (14 100, XI, 14 127, nr. 17);

de motie-P. A. M. Cornelissen c.s. over het realiseren van de bouw van het aantal woningen zoals voorzien in de woningbouwprogramma's voor de komende jaren (14 100, XI, 14 127, nr. 18);

de motie-Van der Spek c.s. om het aantal wooneenheden voor alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens in 1977 tenminste te verdubbelen (14 100, XI, 14 127, nr. 19);

de motie-De Beer c.s. over een kooprecht voor huurders van woningwetwoningen (14 100, XI, nr. 20);

de motie-Kombrink c.s. over de ontwikkeling van nieuwe beheersvormen van woningen (14 100, XI, nr. 21);

de motie-Salomons c.s. over invoering huisvestingswet c.q. wijziging woonruimtetwet (14 100, XI, nr. 22);

de gewijzigde motie-Scholten c.s. over discrepantie tussen bouwprogrammering en financiële programmering (14 100, XI, nr. 28);

de motie-Van Kuijen c.s. over de totstandkoming van een wettelijk planologisch kader van de Noordzee (14 100, XI, nr. 26);

de motie-De Beer c.s. om af te zien van de verlaging van de premies op het eigen-woningbezit (14 100, XI, nr. 29);

de motie-Kombrink c.s. over de wenselijkheid van extra overheidsactiviteit in de bouwnijverheid (14 127, nr. 6).

□

Minister **Gruijters**: Mijnheer de Voorzitter! De derde termijn van de zijde van de Kamer heeft zich goeddeels afgespeeld in onderlinge woelingen tussen de kamerleden. Ik heb het stenogram zorgvuldig nagelezen. Mij rest slechts, nog op één punt in te gaan. Het betreft een opmerking van de heer Scholten die, zeer terecht, nog eens heeft onderstreept dat de Kamer mag uitzien naar mededelingen over de financiering van de woningbouw. Ik kan

hem en de mede-indieners van zijn motie onder ogen brengen dat de puntjes op de i, waarvan ik heb gesproken, inmiddels technisch zijn gezet. De formele afdoening, de besluitvorming tussen de Minister en het bestuur van het Fonds-voorheffing dient nog plaats te vinden. De zaak zelf is op dit moment echter afgerond.

Het zou een reden kunnen zijn de motie in te trekken, mede omdat ik hierbij toezeg op korte termijn – daarvan spreekt de motie – mededelingen aan de Kamer te zullen doen.

De heer Schaefer heeft mij laten weten dat hij na twee termijnen zijn zaken voldoende op orde heeft. De heer Van Dam meent in de derde termijn nog een kruimel ontdekt te hebben die van de tafel geveegd moet worden.

□

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! Die kruimel is gereserveerd door de heer De Beer. Ik zal hem graag verorberen.

De heer De Beer heeft namelijk gevraagd of er niet sprake was van een structurele verslechtering van de tabel van individuele huursubsidie, omdat vroeger de inkomens werden verhoogd met 9% en nu met 13%. Er is geen sprake van een structurele verslechtering, alleen is het subsidietijdvak, dat vroeger liep van 1 april tot 1 april, verschoven naar 1 juli tot 1 juli. De betrokkenen moeten het inkomen opgeven van het jaar daarvoor. Het verschil zou te groot worden. Die 13% slaat dus op een inkomensstijging van 1,5 jaar. Wanneer wij dat terugrekenen op jaarbasis, blijkt het minder dan 9% te zijn. Er is dus geen sprake van een structurele verslechtering.

De (algemene) beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, worden alle op het wetsontwerp voorgestelde amendementen, voor zover zij niet voldoende zijn ondertekend, voldoende ondersteund.

Over de onderdelen van het wetsontwerp en de daarop voorgestelde amendementen wordt geen beraadslaging gevoerd.

De aanhef van artikel I en de artikelen 1 tot en met 33 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-P. A. M. Cornelissen c.s. (stuk nr. 24, I) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de BP, de RKPN, de SGP en het GPV tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 34, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-P. A. M. Cornelissen c.s. (stuk nr. 24, I) wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 35 tot en met 42 en 42A worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-P. A. M. Cornelissen c.s. (stuk nr. 24, II) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de BP, de RKPN, de SGP, het GPV en de VVD tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 43, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-P. A. M. Cornelissen c.s. (stuk nr. 24, II) wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 44 tot en met 48 en 48A worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Van der Spek c.s. (stuk nr. 15) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP en de CPN vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 49 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 50 tot en met 54, 54A, 55 tot en met 57, 57A en 58 tot en met 80 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Kombrink c.s. (stuk nr. 27) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN, de PSP en DS'70, alsmede het lid Huijsen vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 81 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 82 tot en met 85 worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen II tot en met V en de bevoegden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, bestaat er behoefte aan heropening van de beraadslaging over de motie-Salomons c.s. (14 100, XI, nr. 22). Ik stel voor daartoe de gelegenheid te bieden.

Daartoe wordt besloten.

□

Mevrouw **Salomons** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Gezien de antwoorden van zowel Staatssecretaris Schaefer als Minister Gruijters in tweede termijn over de werkzaamheden aan een huisvestingswet, acht ik het overbodig deze motie in stemming te brengen. Ik trek deze motie dan ook in.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Salomons c.s. (14 100, XI, nr. 22) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

De gewijzigde motie-Van het Schip c.s. (14 100, XI, 14 127, nr. 23) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Van het Schip c.s. (14 100, XI, 14 127, nr. 17) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PSP en de VVD vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-P. A. M. Cornelissen c.s. (14 100, XI, 14 127, nr. 18) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN en de PSP, alsmede het lid Huijsen tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Van der Spek c.s. (14 100, XI, 14 127, nr. 19) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-De Beer c.s. (14 100, XI, nr. 20) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de RKP, de SGP, het GPV en D'66 alsmede het lid Nooteboom vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Kombrink c.s. (14 100, XI, nr. 21) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV, de BP en de RKP tegen deze motie hebben gestemd.

De gewijzigde motie-Scholten c.s. (14 100, XI, nr. 28) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en D'66 tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Van Kuijen c.s. (14 100, XI, nr. 26) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV, de BP en de RKP, alsmede het lid Wisselink tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-De Beer c.s. (14 100, XI, nr. 29) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en de CPN, alsmede het lid Nooteboom vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Kombrink c.s. (14 127, nr. 6) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN, de PSP en DS'70, alsmede het lid Huijsen vóór deze motie hebben gestemd.

Ik stel voor:

de Nota Bouwbeleid (14 127),
de Brief van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en de Staatssecretaris van Economische Zaken betreffende de Perifere detailhandelsvestigingen (12 321, 12 377, nr. 10),

de Brief van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening betreffende De ontwikkeling van de bouwbehoefte en de werkgelegenheid in de bouw. Peiljaren 1980-1990-2000 (13 764),

de Brief van de Staatssecretaris van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en het Verslag van een mondelinge overleg betreffende de Voorne mens met betrekking tot het in de komende periode te voeren huurbeleid (14 008, nrs. 1 en 2);

de Brief van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening betreffende de Planologische besluitvorming op rijksniveau (13 996),
voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Instelling van een Onderwijsplanbureau (13 470)**.

De **Voorzitter**: Op verzoek van het lid Evenhuis stel ik voor de beraadslaging over de artikelen te heropenen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik deel alsnog mede, dat alle op het wetsontwerp voorgestelde amendementen, voor zover zij niet voldoende waren ondertekend, voldoende zijn ondersteund.

□

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! In verband met een doeltreffende parlementaire controle op het functioneren van het Onderwijsplanbureau hadden wij een amendement op artikel nr. 9 (stuk nr. 16) ingediend. De door ons voorgestelde procedure was vrij zwaar. Wij trekken dat amendement in en vervangen het door een amendement op stuk nr. 17.

De **Voorzitter**: Het lid Evenhuis heeft zijn amendement op stuk nr. 16 in die zin gewijzigd, dat het er thans toe strekt om aan artikel 9 - onder plaatsing van het cijfer 1 voor de bestaande tekst - een nieuw lid toe te voegen, luidende:

2. Het in het vorige lid genoemde besluit treedt niet eerder in werking dan twee maanden na de datum van uitgifte van het Staatsblad waarin hij is geplaatst.

□

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De wijziging die wij nu voorstellen houdt in die zin hetzelfde in dat wij controle op de werkwijze en inrichting van het bureau doeltreffend willen maken. Deze controle is ook noodzakelijk voor hetgeen in het Onderwijsplanbureau gebeurt. Voor zover het met werkwijze en inrichting samenhangt - de Minister is daarover wat onduidelijk geweest - zal dat duidelijk zichtbaar moeten worden gemaakt. Daarom hebben wij dit amendement ingediend.

□

Minister **Van Kemenade**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het amendement nog niet voor mij, maar ik heb begrepen wat de inhoud is. Het is inderdaad een wat lichtere procedure dan de procedure die in het amendement op stuk nr. 16 was voorgesteld. Ik ben toch van mening dat het, daar waar het in artikel 9 gaat om inrichting en werkwijze van het bureau, een wat overtrokken procedure is om daar een algemene maatregel van bestuur voor te hangen. Ik wil het dan ook ontraden.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik maak bezwaar tegen een discussie over een amendement waarvan de tekst niet in onze handen is.

Van der Spek

De heer **Evenhuis** (VVD): Het werd vanmorgen ingediend.

De **Voorzitter**: De door de heer Evenhuis per amendement voorgestelde procedure volgen wij de laatste jaren wel eens vaker. Naar mij blijkt is de heer Van der Spek inmiddels voldoende ingelicht.

De beraadslaging wordt gesloten.

De artikelen 1 en 2 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Hutschemaekers c.s. (stuk nr. 12) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR en de CPN tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 3, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Hutschemaekers c.s. (stuk nr. 12) wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 4 en 5 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Hutschemaekers c.s. (stuk nr. 13) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66 en de PPR tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 6, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Hutschemaekers c.s. (stuk nr. 13) wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 7 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Evenhuis c.s. (stuk nr. 15, I) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de RKP, de BP, de SGP, het GPV, DS'70 en de PSP vóór dit amendement hebben gestemd.

Naar mij blijkt, kunnen als gevolg van de verwerping van dit amendement de overige op stuk nr. 15 voorkomende amendementen als vervallen worden beschouwd.

Artikel 8 wordt zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde amendement-Evenhuis c.s. (stuk nr. 17) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN en de

PSP, alsmede het lid Huijsen tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 9, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het gewijzigde amendement-Evenhuis c.s. (stuk nr. 17) wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 10 tot en met 14 en de bewegreden worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef de gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Jongeling** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Gehoord de discussies is mijn fractie van oordeel, dat de Regering de voor haar onderwijsbeleid noodzakelijke cijfermatige gegevens ook door goede samenwerking van het departement van Onderwijs met het CBS en door het verstrekken van opdrachten aan deze instelling kan verkrijgen. Een apart instituut met de ambitieuze naam 'Onderwijsplanbureau' is hiervoor niet noodzakelijk. Wij zullen daarom tegen stemmen.

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb als laatste bij de behandeling van het wetsontwerp gezegd, dat ik mij hierover nog eens nader wilde bezinnen. Deze overweging heeft echter ertoe geleid niet voor het Onderwijsplanbureau te stemmen. Wij hebben het er moeilijk mee, dat het apparaat steeds zwaarder wordt. Als kamerlid krijgt men dan wel eens het idee, dat men met blote handen moet vechten tegen tanks.

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het voorstel tot instelling van een zelfstandig Onderwijsplanbureau is in onze fractie kritisch ontvangen. Het voorradig zijn van voldoende kwantitatieve gegevens wordt door ons niet bestreden, integendeel. De vraag is echter, hoe het planbureau zal functioneren. De Minister is in zijn beantwoording onduidelijk gebleven over het planningssysteem, over de verhouding ten opzichte van het CBS en het CPB en over de vraag of hij voldoende inzicht had in datgene wat bij het CBS wordt verricht.

Een deel van mijn fractie heeft zodanige bezwaren tegen een zelfstandig onderwijsplanbureau dat men tegen het wetsontwerp zal stemmen. Men ziet het liever ondergebracht bij het Centraal Planbureau. Een ander deel van mijn fractie zal de Minister volgen in het tot stand komen van een onderwijsplanbureau. Een en ander laat on-

verlet dat degenen, die tegen het voorstel zullen stemmen, van mening zijn dat een eventueel onderwijsplanbureau, dat ondergebracht is bij het Centraal Planbureau, ook in de genoemde plaats van vestiging tot stand kan komen.

Het wetsontwerp wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV, de BP en de RKP, alsmede de leden Wiegels, Portheine, Tuijnman, Rietkerk, Smit-Kroes, Ginjaar-Maas, Kappeyne van de Coppello, Ploeg, Joekes, Berkhouwer en de Koster tegen dit wetsontwerp hebben gestemd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Wet gewetensbezwaren militaire dienst (11 155)**.

De **Voorzitter**: Zoals de leden zich zullen herinneren, heeft de Minister van Defensie ons meegedeeld, dat hij een bepaalde aangelegenheid nog in het kabinet moest bespreken. Ik neem aan, dat de Minister bereid is, ons het resultaat van die beraadslaging mee te delen. Ik geef hem daartoe thans de gelegenheid.

Minister **Vredeling**: Mijnheer de Voorzitter! Zoals u zojuist al in herinnering hebt gebracht, heb ik de Kamer toegezegd, dat ik haar zou informeren over het resultaat van het kabinetsberaad inzake de situatie, die zou ontstaan indien het amendement van de heer De Kwaadsteniet c.s. op artikel 2 zou worden aanvaard.

Ik heb vanmorgen aan het kabinet verslag uitgebracht van de stand van zaken na de mondelinge beraadslagingen. Ik heb daarbij geconstateerd – en ik constateer dat nu ook – dat het gemeen overleg met de Kamer, waarop ik erg veel prijs heb gesteld, niet heeft geleid tot intrekking van het amendement, dat ik bedoelde, noch tot enige vermindering van het aantal handtekingen dat daaronder staat. Mijn politieke censoren melden mij dat het amendement niet kansloos is.

Ik heb maandag jl. het amendement afgewezen met termen als 'de Kamer sterk ontreden' respectievelijk 'ten stelligste ontreden' waar het betreft het aannemen ervan. Ik wil nog één keer wijzen op de verschillen in interpretatie, die zelfs bestaan tussen de ondertekenaars van het amendement.

Vredeling

De heer Kombrink zei in derde termijn: 'Ik wil bij voorbeeld verwijzen naar bezwaren die erop gericht kunnen zijn dat de westerse wereld zodanig is ingericht, qua structuur van de samenleving, dat veel inspanning gericht is op instandhouding van een geweldapparaat, terwijl weinig inspanning wordt geleverd ten aanzien van hulp aan de derde wereld en dat tegelijkertijd een structurele uitbuiting vanuit de westerse samenleving ten opzichte van de derde wereld bestaat.

Dat gehele conglomeraat van overwegingen, waarbij niet in de directe zin van het woord een relatie met militair geweld aanwezig is, kan toch gereed bezwaren opleveren, die zo onoverkomelijk zijn voor de betrokkene, dat hij in de gegeven verhoudingen geen militaire dienst wil vervullen?'

Mijnheer de Voorzitter! Het alleszins respectabele standpunt van de geachte afgevaardigde werd verwoord met de tekst van het amendement-De Kwaadsteniet in de hand.

Vervolgens citeer ik de heer De Kwaadsteniet, wiens betoog men kan vinden op blz. 1473 van de Handelingen:

'Bezwaren tegen de inrichting of samenstelling, alsmede de economische en politieke doelstellingen van onze democratische samenleving zijn, ook als zij voor bezwaarden al gewetensbezwaren zouden zijn, niet als zodanig reeds erkendbare gewetensbezwaren in de zin van deze wet.'

De moeilijkheid voor mij en het kabinet is nu, dat de Kamer op het punt staat om een amendement te aanvaarden, dat zozeer verschillende interpretaties mogelijk maakt. Wij zijn door de korte tijd, die wij voor overleg hadden, er niet geheel uitgekomen, maar wel kan ik zeggen, dat ik het zeer betreurt, dat de bijzondere commissie het mondelinge overleg, dat ik suggereerde, niet heeft willen accepteren. Ik geef toe, mijnheer de Voorzitter, dat ik daarom niet formeel heb verzocht. Ik kende niet langer uit mijn hoofd het door u genoemde artikel van het Reglement van Orde, waarbij van rechtswege de bijzondere commissie door mij had kunnen worden bijeengeroepen. Ik haal nu uw woorden aan, mijnheer de Voorzitter.

Ik heb nog niet de hoop opgegeven, dat dit overleg ons een oplossing aan de hand zou hebben gedaan. De materie leent zich naar mijn gevoel niet voor grote politiek-geladen woorden. Ik verzoek u daarom, het wetsontwerp van de agenda voor deze week af te voeren. De ondertekenaars van het

wetsontwerp en vervolgens het kabinet zullen zich nog nader beraden op de mogelijkheid, dat Kamer en Regering elkaar uiteindelijk toch nog vinden. Ik doe dit mede omdat ik met de heer Kombrink vind, dat de Regering de Kamer goeddeels tegemoet is gekomen. Ik deel ook zijn oordeel dat de tegenstellingen niet zo groot zijn, dat aan de hand daarvan problemen zouden moeten rijzen.

Helaas kan ik mijn brugfunctie fysiek niet verder uitoefenen. In de geest blijf ik dit echter doen. Beide Staatssecretarissen bieden aan, die rol straks in nieuwe functionele verhoudingen verder te spelen, zodat ik in goed vertrouwen kan rekenen op de uiteindelijke harmonie. Aan het leggen van de vloer onder dit politieke compromis meegewerkt te hebben stemt mij tot tevredenheid. Ik vermoed, dat mij, naar de mens geproken, nog vele even constructieve compromissen wachtende zijn.

De **Voorzitter**: Ik stel voor aan het verzoek van de Minister van Defensie om het wetsontwerp nr. 11 155 van de agenda af te voeren te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake grondrechten (13 872)**.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, bestaat er behoefte aan heropening van de beraadslaging over de artikelen. Ik stel voor daartoe de gelegenheid te bieden.

Daartoe wordt besloten.

Staatssecretaris **Zeevalking**: Mijnheer de Voorzitter! In zijn amendement, voorkomende op stuk nr. 20, dat betrekking heeft op artikel 1.12, heeft de heer Bakker voorgesteld de bepaling over het briefgeheim in de nieuwe grondwet te laten zoals zij in de huidige grondwet luidt. Ik kan meedelen dat de Regering na ampele overweging heeft besloten, dit amendement over te nemen.

De **Voorzitter**: Aangezien het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 20) door de Regering is overgenomen, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mevrouw Kappeyne van de Coppello heeft een amendement ingediend, dat mij aanleiding geeft tot het stellen van een nader aanvullende vraag aan de Regering. Het amendement handelt over de onaantastbaarheid van het lichaam. Op zichzelf is die aangelegenheid mijn fractie zeer dierbaar. Wij zien ons echter voor enige moeilijkheden gesteld. De gedachte deze onaantastbaarheid als grondrecht in te voeren, is in het laatste deel van de schriftelijke gedachtenwisseling tot nadere uitwerking en tot een eerste bespiegeling gekomen. Naar ons gevoel is dat zo summier gebeurd dat het voor ons buitengewoon moeilijk is om te overzien welke de consequenties zijn voor bij voorbeeld de bestaande wetgeving, laat staan de komende wetgeving, wanneer dit grondrecht wordt aangenomen zoals het hier staat. Wij vinden de kwestie belangrijk en een diepgaande studie waard. Wij vinden dat moet worden overwogen haar wellicht in een volgende 'rit' in de Kamer als een mogelijk grondrecht te behandelen. Is de Regering bereid een diepgaande studie in de komende periode te beginnen om ons te berichten over de consequenties, wanneer de volgende Kamer zou willen besluiten dit reeds op zichzelf bestaande recht tot een grondrecht te verheffen?

Staatssecretaris **Zeevalking**: Mijnheer de Voorzitter! De Regering is graag bereid aan het verzoek van de heer Van Mierlo te voldoen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Artikel I en de aanhef van artikel II worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef de gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De Regering heeft het amendement van de heer Bakker met betrekking tot de gronden waarop niet gediscrimineerd mag worden overgenomen. Daardoor is de opsomming in artikel 1.1 uitdrukkelijk niet meer limitatief geworden en behoort er eigenlijk geen enkele discriminatie meer mogelijk te zijn. Toch geeft het wegnemen van discriminatie op politieke gezindheid de indruk dat die vorm van discriminatie minder belangrijk is geworden. Aangezien dat niet het geval is naar de mening van

Kappeyne van de Coppello

de VVD-fractie zal zij haar stem aan dit amendement niet kunnen geven.

Het amendement-Jongeling c.s. (stuk nr. 22) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het GPV, de SGP, de RKP en de BP, alsmede de leden Hutschemaekers, Van der Sanden, Lückers-Bergmans, Tilanus en Van Leijenhorst vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 1.1, zoals het is gewijzigd door de overneming door de Regering van het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 18), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.3 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Kappeyne van de Coppello c.s. (stuk nr. 16) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de BP, de RKP, de SGP, het GPV, de PSP en DS'70 vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 1.4. wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.5. wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef de gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Uit ons program van beginselen blijkt dat wij ten aanzien van de taak van de overheid ten opzichte van de kerk een positievere visie hebben dan in het artikel is neergelegd. Omdat wij ons hierin onvoldoende terugvinden, willen wij tegen dit artikel stemmen.

Artikel 1.6. wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van de SGP, alsmede het lid Van Leijenhorst wordt aantekening verleend, dat zij geacht wens te worden tegen dit artikel te hebben gestemd.

De leden 1 tot en met 3 van artikel 1.7. worden zonder stemming aangenomen.

Lid 4 van artikel 1.7. wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de CHU en de KVP (met uit-

zondering van de leden Du Chatinier, Van Amelsvoort en Hermsen), alsmede de leden Terlouw, Nypels, Beekmans en Nooteboom tegen dit lid hebben gestemd.

Artikel 1.7 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Huijsen c.s. (stuk nr. 24) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat het lid Huijsen, de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de PvdA, de PPR, D'66 (met uitzondering van het lid Imkamp), de PSP en de CPN, alsmede het lid Nooteboom vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 1.8, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Huijsen c.s. (stuk nr. 24), wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Jongeling** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Artikel 1.9 regelt het recht op betogingen. Veel dingen in het leven hebben gelukkig geen aparte grondwettelijke onderbouw nodig. Niet alle rechten behoeven verankerd te worden. Eén van die rechten is bij voorbeeld het recht op winkelen. Iets soortgelijks geldt voor het recht op betogen. Men behoeft dat niet op het hoge paard van een grondwettelijke verankering te tillen. Het kan ook wel gewoon wettelijk geregeld worden. Wij zijn daarom tegen dit artikel.

Artikel 1.9 wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van het GPV en de SGP wordt aantekening verleend, dat zij geacht wens te worden tegen dit artikel te hebben gestemd.

Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Uit de zojuist afgelegde verklaring van de Staatssecretaris mag worden afgeleid, dat dit mogelijke grondrecht zal meelopen in de volgende rit van grondwetsherzieningen. Daarom zal mijn fractie tegen dit amendement stemmen.

De heer **Roethof** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ook wij zullen tegen dit amendement stemmen. De bescherming van de onaantastbaarheid van

het menselijk lichaam zit op zich zelf al in de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Zeker na de toezegging van de Staatssecretaris zien wij geen reden om thans vóór dit amendement te stemmen.

De heer **Van der Sanden** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Hoewel onze fracties reeds in grote mate overtuigd waren door het antwoord van de Regering, zien wij nu des te meer reden om tegen het amendement te stemmen na de toezegging die de Staatssecretaris zojuist aan de heer Van Mierlo heeft gedaan.

Lid 1 van artikel 1.10 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Kappeyne van de Coppello c.s. (stuk nr. 17. I) tot invoering van een nieuw lid 2 wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de RKP, de BP, de SGP, het GPV en de CPN, alsmede de leden Huijsen en Nooteboom vóór dit amendement hebben gestemd.

Ik neem aan aan, dat als gevolg van de verwerping van dit amendement, ook het andere op stuk nr. 17 voorkomende amendement als verworpen kan worden beschouwd.

De leden 2 en 3 van artikel 1.10 worden zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.10 wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De gedachte van het amendement is ons sympathiek omdat ook wij vinden dat de privé sfeer binnen de woning moet worden beschermd zoveel als mogelijk is. Het schrappen van de delegatiemogelijkheid krachtens de wet, is hier praktisch onuitvoerbaar omdat niet te voorzien is in welke concrete gevallen provinciale en gemeentelijke verordeningen vergen dat op het huisrecht inbreuk wordt gemaakt. Met enige tegenzin zullen wij tegenstemmen, echter wel met de aantekening dat de Kroon dan ook een behoorlijk effectief repressief toezicht op al die verordeningen moet uitoefenen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie sluit zich geheel aan bij de motivering van me-

Van Mierlo

vrouw Kappeyne van de Coppello voor haar tegenstem.

De heer **Roethof** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De bedoeling van het amendement is ook mij sympathiek. Onze mening is echter dat het praktisch geen effect op de feitelijke situatie zal hebben. Aanvaarding zou derhalve betekenen dat ook op andere punten de in de Grondwet gebezigde terminologie weer tot uiteenlopende interpretaties aanleiding zou kunnen geven.

Het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 19) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PSP, de PPR en de BP vóór dit amendement hebben gestemd.

Lid van artikel 1.11 wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van de CPN wordt aanteekening verleend dat zij geacht wensen te worden tegen dit lid te hebben gestemd.

Lid 2 van artikel 1.11, zoals het is gewijzigd door de overneming door de Regering van het amendement-Waltmans c.s. (stuk nr. 15), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.11 wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.12, zoals het is gewijzigd door de overneming door de Regering van het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 20), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.13 wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.14 wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de CPN tegen dit artikel hebben gestemd.

De artikelen 1.15 en 1.16 worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen III en IV worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, heeft de heer Bakker zijn amendement op stuk nr. 25 ingetrokken.

De artikelen V en VI, alsmede de bevoegden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van de BP wordt aanteekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot opnemng van bepalingen inzake sociale grondrechten. (13 873).**

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De aanhef van artikel II en artikel 1.17 worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Rietkerk** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Wij zullen het amendement-Bakker op stuk nr. 16 steunen omdat wij er voorstanders van zijn dat in de Grondwet een garantie voor de vrijheid van beroepskeuze wordt opgenomen in plaats van deze zorgbepaling. Wij hebben aanvankelijk overwogen of deze instructienorm niet naast het vrijheidsrechten als een soort aanvullende bepaling gehandhaafd zou kunnen worden. Gelet echter op het feit dat de Regering deze bepaling duidelijk als alternatief voor de vrije beroepskeuze is blijven verdedigen en handhaving ervan ook overigens tot ongewenste interpretatieverschillen zou kunnen leiden, vinden wij het beter, deze volzin te schrappen, te meer daar in de tweede nota van wijziging de functie van de arbeid om in het onderhoud te voorzien ons inziens nu ten onrechte geheel is verdwenen. Het komt ons voor dat zorg van de overheid voor de werkgelegenheid voldoende in de eerste volzin van dit lid tot uitdrukking komt.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Er zijn twee redenen waarom mijn fractie tegen dit amendement zal stemmen. Als men het sociale grondrecht zal toekennen, is een afweging tussen maatschappelijke behoeften en mogelijkheden onontkoombaar en zelfs een plicht. Daarom moet het er in blijven staan. De tweede reden is juist het spiegelbeeld van wat

de heer Rietkerk heeft gezegd. Er ligt een amendement van de heer Rietkerk waar wij, om redenen die ik straks zal noemen, tegen zullen stemmen. Het principe van de vrijheid van arbeidskeuze vinden wij juist door deze formulering in de huidige voorgestelde grondwetstekst gewaarborgd.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie is van mening dat de voorgestelde terminologie beter behouden kan blijven, omdat anders de weg open is voor de toepassing van het principe arbeid om de arbeid of groei om de groei. Wij wijzen dat af.

De heer **Vellenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Onze fractie kan zich helemaal aansluiten bij de formulering van de heer Van Mierlo ten aanzien van deze zaak, waarnaar ik graag verwijs.

Het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 16) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de KVP, de VVD, de ARP, de CHU, de SGP, de BP, het GPV, de RKPN en de PSP vóór dit amendement hebben gestemd.

Lid 1 van artikel 1.18, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 16), wordt zonder stemming aangenomen.

Lid 2 van artikel 1.18 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Rietkerk c.s. tot invoeging van een nieuw lid 3 (stuk nr. 13, I), wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de KVP, de ARP, de CHU, de SGP, de BP, het GPV, de RKPN, de PSP en DS'70, alsmede het lid Nooteboom, vóór dit amendement hebben gestemd.

Ik geef thans de gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Drees** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Het gaat hier om een buitengewoon belangrijke materie. Wij vinden het antwoord van de Regering teleurstellend dat er geen wet komt die de stakingsproblematiek regelt, terwijl dit zelfs was toegezegd in de regeringsverklaring van dit kabinet.

Het voorstel van de heer Bakker echter lijkt ons onhanteerbaar voor de

Drees

rechterlijke macht, omdat er geen enkele duidelijke omschrijving is over hoe het verder zal moeten gaan. Ondanks onze kritiek op de lacune, zullen wij tegen het amendement van de heer Bakker stemmen.

De heer **Vellenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Nu ik een paar opmerkingen over dit amendement maak, moet ik herinneren aan ons eigen voorneemen om met een amendement ten aanzien van deze zaak te komen. Daarmee maak ik duidelijk dat de erkenning van het stakingsrecht, ook als grondrecht, bij ons heel duidelijk leeft. Wij hadden daarvoor een tekst in ons hoofd, aanzienlijk minder algemeen en zorgvuldiger, dan nu in de formulering van het amendement van de heer Bakker c.s. voorkomt.

Van onze kant ging het er heel duidelijk om, vast te leggen het recht van collectieve actie van werknemers, om dat te erkennen als een grondrecht, maar eraan toe te voegen dat de wet regels kan stellen op welke wijze dit grondrecht zal worden toegepast.

Wij hebben na een bepaalde discussie daarover met de Regering, ons grotendeels kunnen vinden in het antwoord van de Minister. Daarnaast verwijzend wil ik in dit geval zeggen dat het ons voorkomt dat, wanneer men dit als grondrecht wil vastleggen, er een tegenhanger moet zijn in een ander stuk wetgeving dat op dit moment onvoldoende en eigenlijk helemaal niet aanwezig is.

Hoewel wij het amendement hadden willen indienen, maar gelet op de stemverhouding die nodig is in eerste en tweede lezing en wetend dat wij daarvoor te weinig steun zouden krijgen van de meerderheid van de Kamer, hebben wij van dat amendement met die formulering afgezien. Wij hebben ons daarna beraden op de formulering van het amendement-Bakker. Toch kunnen wij wat dat betreft niet de vrijheid vinden om daarvoor te stemmen, omdat die formulering onvoldoende recht doet aan de manier waarop wij zouden willen dat dit grondrecht geformuleerd terecht komt in de Grondwet.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben het ons wat dit amendement betreft niet gemakkelijk gemaakt; de Regering door niet zelf met voorstellen te komen, de Kamer door niet met amenderingen te komen die wel een meerderheid in de Kamer zouden kunnen behalen.

'Het recht op werkstaking wordt erkend', is de strekking van dit amendement. Ik teken daarbij aan dat dit door onze fractie zo wordt verstaan dat het gaat om een collectieve actie en dat het, uiteraard, ook 'behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet' inhoudt. Wij betreuren het, dat er geen andere initiatieven zijn gekomen. Wel willen wij uitdrukking geven aan onze principiële wens, het recht op werkstaking grondwettelijk vast te leggen. Wij zullen de heer Bakker dus volgen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie is buitengewoon ongelukkig met het feit dat de rechtsonzekerheid op dit belangrijke punt blijft voortduren. Zelfs door de Regering is weinig uitzicht geboden op een verbetering van deze toestand. Niettemin is er voor ons geen enkele mogelijkheid, vóór dit amendement te stemmen. Niet alleen zou de buitengewoon ongewenste situatie ontstaan, dat een grondrecht wordt erkend voordat het recht als zodanig in de normale wetgeving is erkend; niet alleen is het nadeel er dat wij een grondrecht – grondwettelijk – zouden erkennen, terwijl de limiteringen van de wet nog ontbreken en er dus een soort vacuüm ontstaan. Het wellicht doorslaggevende argument voor deze Kamer er tegen zou echter moeten zijn dat iedere wettelijke regeling hierna ongrondwettig zou zijn.

De heer **Van der Gun** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij aansluiten bij de uitspraak die de heer Van Mierlo zo juist heeft gedaan, dat het toch wel aanbeveling verdient, aan de rechtsonzekerheid die op dit terrein bestaat zo spoedig mogelijk een einde te maken. Wij moeten echter stellen dat de ongeclausuleerde formulering die in het voorstel van collega Bakker voorkomt, niet kan worden aanvaard. Bovendien moeten wij, helaas, constateren dat de gedachtenontwikkelingen rond het hele stakingsrecht in Nederland nog zo weinig zijn uitgekristalliseerd dat wij ons aan het standpunt van de Regering kunnen conformeren. Op grond van deze overwegingen zullen wij dan ook tegen het amendement van de heer Bakker stemmen.

Het amendement-Bakker c.s. tot invoeging van een nieuw lid 3 (stuk nr. 15) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PSP en de PPR, alsmede het lid Drenth vóór dit amendement hebben gestemd.

Het gewijzigde artikel 1.18 wordt zonder stemming aangenomen.

De leden 1 en 2 van artikel 1.19 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Waltmans c.s. (stuk nr. 12) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR en de PSP vóór dit amendement hebben gestemd.

Lid 3 van artikel 1.19 wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 1.19 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 1.20 en 1.21 worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: In verband met de samenhang tussen de volgende artikelen en de daarop voorgestelde amendementen en het voorstel tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874), komt het mij juist voor de behandeling van het wetsontwerp wederom te schorsen.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874)**.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, bestaat er behoefte aan heropening van de beraadslaging over de artikelen.

Ik stel voor, daartoe de gelegenheid te geven.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De fracties van de Partij van de Arbeid en D'66 hebben er zowel in eerste als in tweede termijn geen *onduidelijkheid over laten bestaan*, dat zij tegen het oorspronkelijke amendement-Hermes op stuk nr. 17 ernstige bezwaren hadden. Met de Regering meenden zij, dat het wijzigingsvoorstel van de heer Hermes op een aantal punten, niet alleen redactioneel maar ook inhoudelijk afweek, zowel van het regeringsvoorstel als van het bestaande artikel 208. Dit is thans op enkele punten ook door de heer Hermes erkend, getuige de thans door hem aangebrachte wijzigingen.

Daarmee zijn echter niet al onze be-

Van Ooijen

zwaren weggenomen. Wij hebben aangegeven, geen duidelijk onderscheid te kunnen aanbrengen tussen de eisen van deugdelijkheid en voorwaarden voor bekostiging. Het regeringsvoorstel heeft door zijn formulering ook tot uitdrukking gebracht, dat een zodanig onderscheid niet gemakkelijk hanteerbaar is. Alhoewel ook de heer Hermes heeft toegegeven een dergelijk onderscheid niet waterdicht te vinden, heeft hij niettemin via zijn amendement een onderscheid tussen eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden in het grondwetsartikel willen neerleggen.

Hoewel onze voorkeur uitgaat naar het oorspronkelijke regeringsvoorstel, hebben wij geen onoverkomelijke bezwaren tegen het onderscheid tussen eisen van deugdelijkheid en voorwaarden voor bekostiging.

Veel ernstiger problemen hebben wij met het voorstel van de heer Hermes om de delegatiebevoegdheid van de wetgever te beperken tot de Kroon en de Minister. Met de Regering en de regeringscommissaris zijn wij van mening, dat op basis van het sinds 1917 bestaande artikel 208 delegatie zowel aan de centrale overheid als aan lagere overheden niet onmogelijk is gemaakt. Het amendement van de heer Hermes maakt wel voor de toekomst delegatie van enige regelingsbevoegdheid aan lagere overheden volkomen onmogelijk. Wij achten dat niet alleen een afwijking met betrekking tot de betekenis van artikel 208, doch tevens vinden wij het onverstandig de wetgever in de toekomst zozeer te binden, dat enige delegatie aan provincie of gemeente met betrekking tot onderwijs onmogelijk zal zijn. Onzerzijds is ook te kennen gegeven, dat met het oog op de handhaving van de onderwijsapificatie en het daaraan verbonden evenwicht tussen openbaar en bijzonder onderwijs, de financiële gelijkstelling en de behoefte aan een evenwichtige spreiding van onderwijsvoorzieningen, het onjuist zou zijn bij een bevoegdheid tot delegatie van bevoegdheden aan provincie en gemeente anders dan uiterst terughoudend te zijn. Wij willen echter via de Grondwet de wetgever niet zo binden, dat een verbod tot delegatie naar lagere overheden ontstaat.

Wij hebben daarom overwogen op het amendement van de heer Hermes zodanige sub-amendementen voor te stellen, dat daardoor, bij aanneming, de wetgever de ruimte wordt gelaten, desgewenst ook tot delegatie over te gaan aan lagere overheden, indien de

desbetreffende materie daartoe geëigend wordt geacht.

Het is ons bekend dat tegen dergelijke wijzigingsvoorstellen aan christen-democratische zijde grote bezwaren bestaan. Wij hebben ons daaromtrent beraden. Aangezien wij ons tot nu toe uiterst tegemoetkomend hebben opgesteld ten aanzien van de regeringsvoorstellen alsmede de voorstellen vanuit de Kamer, waar het het grondwetsartikel over het onderwijs betreft, zijn wij ook op dit punt bereid ons constructief op te stellen. Onze fracties zijn bereid, mede met het oog op de aard van de daarbij betrokken materie met betrekking tot de mogelijkheid van de legeren van bevoegdheden, als het gaat over eisen van deugdelijkheid te aanvaarden dat deze beperkt zullen zijn tot de centrale overheid, Kroon en Minister.

Met betrekking tot de voorwaarde voor bekostiging als vermeld in het door het amendement gewijzigde vierde lid zijn wij niet bereid en in staat erin te berusten dat delegatiemogelijkheden, die naar het oordeel van de Regering en van ons op basis van het huidige grondwetsartikel aanwezig zijn, voor de toekomst zullen worden uitgesloten, ook al menen wij dat de wetgever van die bevoegdheid uiterst verantwoord gebruik zal moeten maken.

Wij hebben daarom een wijzigingsvoorstel terzake ingediend. Mocht onverhoopt de mate waarin wij tegemoetkomen onvoldoende worden geacht en mocht de Kamer ons sub-amendement niet aanvaarden, dan zullen wij het amendement van de heer Hermes niet kunnen steunen.

De **Voorzitter**: Naar ik heb begrepen, heeft de fractie van de VVD behoefte aan beraad alvorens tot stemming wordt overgegaan. Aangezien na 16.30 uur tevens een groot aantal leden afwezig zal zijn in verband met overleg met enkele bewindslieden in de Schepelzaal, lijkt het mij raadzaam de stemmings over de grondwetsartikelen aan te houden tot het einde van de dag, wanneer er toch al stemmingen moeten plaatsvinden.

Ik constateer dat de Kamer zich met deze suggestie kan verenigen.

□

De heer **Hermes** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Het is niet mijn bedoeling de hele discussie over delegatie aan provincie of gemeente te heropenen. Aangezien echter de geachte afgevaardigde de heer Van Ooijen een sub-amendement op ons amendement heeft ingediend, ben ik wel genood-

zaakt enkele kanttekeningen te maken. Ik zal mij daarbij beperken; ik wijs alleen op de onmogelijkheid van het subamendement. Ik waardeer het dat er een poging wordt gedaan ons tegemoet te komen, maar het is geen echte tegemoetkoming.

Het cardinale punt is namelijk – dit is in de Kamer niet bestreden – dat het onderscheid tussen eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden niet is aan te geven. Deze soorten voorwaarden lopen vloeiend in elkaar over. Onze redenen om deze twee soorten voorwaarden expliciet in het grondwetsartikel op te nemen, vloeiden alleen voort uit de wenselijkheid dat beide voorwaardensoorten te zamen de grens aangeven van het terrein waarop de overheid voorwaarden mag stellen.

Die erkenning is noodzakelijk. De heer Van Ooijen heeft erop gewezen dat men anders het risico loopt alsnog achteraf de wet op het voortgezet onderwijs ongrondwettig te verklaren. Dat is nooit onze bedoeling geweest, noch bij de wet op het voortgezet onderwijs noch bij andere onderwijswetten waarbij in de voorwaarden geen onderscheid is gemaakt tussen eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden. Het brengt met zich mee dat dat het bijzonder moeilijk wordt om aan te geven in welk geval delegatie aan provincie en gemeenten wel kan worden toegestaan en in welk geval niet.

Op deze manier is het net zo als een huis met twee deuren. Het maakt niet uit welke deur men open zet, maar zo gauw men een deur open zet kan men naar binnen. Of men nu de deur opent aan de kant van de bekostigingsvoorwaarden of aan de kant van de eisen van deugdelijkheid is om het even. Dit subamendement is voor ons niet aanvaardbaar.

Het is toch wel belangrijk dat het parlement ook het volgende weet. Wij moeten het subamendement ten sterkste ontraden. Wanneer onverhoopt blijkt dat dit subamendement wordt aangenomen, zijn wij genoodzaakt ons amendement in te trekken.

□

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb zelden zoveel over delegatie gehoord als hier. Tot mijn verrassing heeft professor Jeukens mij vanmorgen meegedeeld dat de heer Hermes gisteren gelijk had met zijn standpunt dat de heer Jeukens vindt dat de huidige bepalingen geen regelende bevoegdheden toelaten aan gemeenteraden dan wel staten.

Waltmans

Wat het subamendement van de heer Van Ooijen betreft, kan een kleine verbetering wel een verbetering zijn, maar in wezen raakt het niet aan de intentie van de heren Hermes, Veerman en Van Leijenhorst. In aansluiting op wat een enkele staatsrechtsgeleerde zegt – prof. Duynstee behoort daarbij ook nog wel; dan zijn het er twee van de vier – willen zij het voor de toekomst uitsluiten.

Minister **De Gaay Fortman**: Die mag niet genoemd worden.

De heer **Waltmans** (PPR): Het voor de toekomst uitsluiten is zo wezenlijk in strijd met hoe wij ons de toekomstige samenleving in Nederland voorstellen, dat ook met de kleine verbetering, wij dit amendement niet zullen steunen.

□

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! Met het gewijzigde amendement van de heer Hermes heeft de Regering geen moeite. Ik wil hem alleen in overweging geven in lid 4 in plaats van 'basis-' te lezen: basis-onderwijs. Ten eerste wordt het taalgebruik er fraaier door. Het is ook nodig in verband met het additioneel artikel A 1.23, dat wanneer de tekst in art. 1.23 'basis-' zou luiden, niet meer loopt. Ik hoop, dat deze mededeling zonder enige argwaan door de gehele Kamer zal worden ontvangen.

In verband met het subamendement van de heer Van Ooijen moet ik nog een aanvullende opmerking maken over het amendement van de heer Hermes. De Regering heeft duidelijk aangetoond, dat het uit een oogpunt van systematiek in de Grondwet gewenst is de delegatie naar provincies en gemeenten niet af te grendelen.

Zij heeft hieraan toegevoegd, dat zij overigens op dit ogenblik geen enkele behoefte heeft hiervan gebruik te maken, ook niet op middellange of lange termijn. De Regering heeft echter ook gezegd – ik meen zelfs, dat dit de letterlijke tekst was – dat zij zou kunnen leven met de afgrenzing van de delegatiemogelijkheid, zoals de heer Hermes die heeft voorgesteld. Uit datgene wat de Regering hieraan heeft laten voorafgaan, is duidelijk, dat zij evenmin bezwaar kan maken tegen het subamendement van de geachte afgevaardigde de heer Van Ooijen. Zij laat op dit punt dus zowel over het amendement van de heer Hermes als over het subamendement van de heer Van Ooijen de beslissing aan de Kamer over.

□

De heer **Hermes** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Dat ik nu het woord vraag is vooral vanwege de technische wijziging die nodig is voor het amendement. Ik acht het belangrijk, dat dit serieus wordt bekeken, want het trema is er niet voor niets ingekomen. Dit heeft een taalkundige achtergrond. Het moet ook technisch worden bekeken en dit wilde ik graag in alle rust doen.

Ik heb begrip voor het standpunt van de Minister. Ik ben bereid het amendement in die richting te veranderen, maar dan wil ik het zelf graag controleren. Ik meen, dat de overige punten duidelijk zijn en dat ik niet op de inhoud van de gehele discussie behoefte terug te keren.

De **Voorzitter**: In verband met het verzoek van het lid Hermes om enig bearaad in verband met de voorgenomen wijziging van een amendement, komt het mij juist voor de behandeling van het w.o. te schorsen tot hedenavond.

De behandeling van het w.o. wordt geschorst.

De vergadering wordt van 16.23 uur tot 16.30 uur geschorst.

De **Voorzitter**: De vaste Commissie voor Justitie vraagt een openbare commissievergadering te mogen houden over de kinderbescherming en een over de Nota beleidsvraagstukken gevangeniswezen (14 102).

Ik stel voor deze verzoeken toe te staan.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik bepaal dat de openbare commissievergadering over de kinderbescherming zal worden gehouden op maandag 21 maart 1977 van 11.15 tot uiterlijk 18.00 uur en de openbare commissievergadering over de Nota beleidsvraagstukken gevangeniswezen (14 102) op maandag 28 maart 1977 van 11.15 tot uiterlijk 18.00 uur.

De vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk heeft verzocht de haar reeds toegestane openbare commissievergadering over het beleid ten aanzien van de rijksbijdrageregelingen op een andere dag te mogen houden dan zoals aangekondigd op maandag 28 maart 1977.

Ik bepaal nu dat deze openbare commissievergadering zal worden gehouden op maandag 25 april 1977 van 11.15 tot uiterlijk 18.00 uur.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Huurwet, de Wet jaarlijkse huurverhogingen en de Wet huurprijsontwikkeling woonruimte (14 230)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! De heer De Beer heeft gevraagd naar de achtergronden van de raming van de stijging van de variabele exploitatielasten op 9%. In het wetsontwerp staat dat bij scherpe calculatie de stijging van de variabele exploitatielasten op 7% kan worden geraamd, maar dat vooralsnog 9% wordt aangehouden om eventuele tegenvallers te kunnen opvangen.

Zoals in het wetsontwerp is vermeld, is deze raming gemaakt aan de hand van artikel 24 van de Beschikking geldelijke steun huurwoningen 1975. De stijging van onderhouds- en beheerskosten, die in dat artikel worden genoemd, wordt voor 80% door de stijging van de lonen bepaald en voor 20% door de stijging van prijzen van bouwmaterialen. Zoals bekend is, stijgt de loonsom van werknemers in 1977 met niet meer dan 8,5% volgens de Macro-economische verkenning-1977. De stijging van de prijzen van bouwmaterialen is naar verwachting 7%; gemiddeld over de afgelopen tien jaar was de stijging van de prijzen van bouwmaterialen ongeveer een half procent boven het algemeen inflatiepercentage. De belastingen, die ook tot de jaarlijks terugkerende lasten behoren, zullen naar verwachting met 9% stijgen. De echte stijging wordt in onderling overleg tussen de Ministers van Financiën, van Binnenlandse Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening vastgesteld.

De premies voor storm- en brandverzekering stijgen volgens artikel 24 met de bouwkostenstijging, die op 7% wordt geraamd. Overigens zij opgemerkt dat incidentele verhogingen, zoals invoering van de onroerend-goedbelasting en milieuheffingen, tot uiting dienen te komen in het aanvangsniveau van de gecalculerde exploitatielasten en niet in de veronderstelde jaarlijkse stijging. Dat is bij de bepaling van het huurstijgingspercentage dus niet relevant.

Ten slotte maakt ook de huurderving deel uit van de variabele exploitatielasten. Het zal duidelijk zijn dat ik de stijging daarvan heb gesteld op 7%.

Mijnheer de Voorzitter! Dit zijn de

Van Dam

uitgangspunten en aan de hand daarvan komt volgens artikel 24 van de Beschikking geldelijke steun huurwoningen 1975 de lastenstijging uit op 6,9%, om heel precies te zijn.

De heer **De Beer** (VVD): Dus, om geen misverstand te laten bestaan: de stijging van 7 respectievelijk 9 procent, die u noemt, bevat niet de vaak formidabele verhogingen van milieuheffingen en onroerend-goedbelasting voor woningen, die er al staan?

Staatssecretaris **Van Dam**: Bij de invoering ...

De heer **De Beer** (VVD): Bij de invoering kun je het erin zetten, maar het geldt niet voor de woningen die er al staan?

Staatssecretaris **Van Dam**: Dat is correct.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer De Beer heeft mij in een poging, die tot mislukken gedoemd is, om de heer Nypels en mij enige vijandschap te bezorgen uitgedaagd om te antwoorden op de vraag of thans een aanzet is gegeven tot de invoering van het systeem van indexeringen. De heer De Beer vraagt naar de bekende weg. Ik kan hem zeggen dat het niet het geval is. Wel kan vanuit verschillende gezichtspunten tot eenzelfde percentage voor de trendmatige huurverhoging worden gekomen. Als de heer Nypels dus constateert dat het gekozen percentage wonderwel past in de systematiek die hij voorstaat, dan kan ik mij daarover slechts met hem verheugen.

In de loop van het debat over de hoogte van het trendmatige huurverhogingspercentage is steeds minder het te vroege tijdstip om tot een verlaging van het percentage over te gaan en steeds meer de mate van objectsubsidiering, die benodigd is om tot aanvaardbare vraaghuren te geraken, in de discussies naar voren gekomen. Ik proef daaruit, het betoog van vooral de heer Scholten nog eens overpeinzende, een beetje het verwijt dat doelstelling van mijn beleid zou zijn het verstreken van anderhalf of een procent objectsubsidie.

Het zal iedereen duidelijk zijn, dat dit een misvatting is. Bij de keuze van het percentage van de trendmatige huurverhoging, die in hoofdzaak wordt bepaald door de ontwikkeling van lonen en prijzen, wordt bezien of en in hoeverre het voorgestelde percentage past binnen de financiële mogelijkheden, die aanwezig zijn. Dat betekent geenszins, dat in alle omstandigheden

op de begroting voorkomende bedragen belist moeten worden uitbetaald. Dat gebeurt niet. Elke maand wordt bij beschikking bekend gemaakt wat op basis van het actuele gemiddelde rendement op de vijf staatsleningen, die worden gevolgd, de kostprijsuur zal zijn van woningen, waarvoor in die maand een machtiging tot gunning dan wel een subsidiebeschikking wordt afgegeven.

Daarnaast kent de Beschikking geldelijke steun huurwoningen 1975 een huurtabel, die aangeeft wat in de gegeven omstandigheden de vraaghuur van de woningen is. Objectsubsidie vloeit hieruit voort. Daalt dus het gemiddelde rendement op staatsleningen, dan daalt ook het aanvangssubsidie voor nieuw te bouwen woningen. In de periode, die is verstreken sinds de invoering van het systeem is dit ook het geval geweest. Bezien wij de omvang van het aanvangsobjectsubsidie, zoals deze zich tot nu toe van maand tot maand heeft ontwikkeld, dan blijkt dit. Vanaf najaar 1975 tot het midden van 1976 heeft het objectsubsidie rond de 0,8% gelegen, tenminste wanneer wij ervan uitgaan, dat voor alle woningen een vraaghuur geldt van 5%, hetgeen natuurlijk onjuist is, aangezien er woningen zijn met hogere vraaghuren.

De tweede helft van 1976 is het aanvangssubsidie opgelopen tot gemiddeld 1,3% van de stichtingskosten en het ligt thans op ongeveer 1,1%. Ik wijs er daarbij op, dat dit percentage aan de hoge kant is omdat in de afgelopen maanden de kostprijsuur nog berekend is op basis van bijvoorbeeld een exploitatielastenstijging van 12%, hetgeen veel te hoog is, zoals ik op overtuigende wijze heb aangetoond. Op basis van het actuele rendement kom ik – rekening houdend met een huurverhoging van 7% en een lastenstijging van 9% – zelfs uit op een dynamische kostprijsuur, die aanzienlijk lager is, waardoor de objectsubsidie in feite nog nauwelijks een rol speelt.

Ik meen te kunnen stellen, dat ik afdoende heb aangetoond, dat het verstreken van 1% objectsubsidie bepaald geen uitgangspunt van mijn beleid vormt, noch daarvan een uitkomst behoeft te zijn.

De heer Scholten is nader ingegaan op de cijfers, die ik heb gegeven met betrekking tot de vermindering van de uitgaven als gevolg van het nog één jaar handhaven van het thans in de wet neergelegde trendmatige huurpercentage. Hij acht het niet juist, daarbij de uitgaven aan subsidies op één lijn te stellen met de uitgaven ter aanvulling van liquiditeitstekorten.

Hoewel ik de redenering, die hier achter steekt, wel kan begrijpen, ontkom ik niet aan de vaststelling, dat het financieren van de woningwetwoningen, óók als het op termijn gebeurt, moet worden ingepast in het uitgaventotaal, dat Regering en parlement bij de behandeling van de begroting van ons departement overeenkomen of overeen zijn gekomen.

Het gaat in elk geval niet aan om de verlaging van uitgaven voor subsidies wél te noemen en de verhoging van de uitgaven ter dekking van de liquiditeitstekorten niet. Een fundamentele discussie over het onderwerp wat nu relevant is voor de toetsing van de overheidsuitgaven, macro-economisch gezien, zou de heer Scholten beter met de Minister van Financiën kunnen voeren.

De heer **Scholten** (ARP): Ik heb dit niet verzwegen. Ik heb in eerste termijn gesteld, dat vanaf 1978 de liquiditeitstekorten oplopen als gevolg van het door ons voorgestelde beleid, maar dat de subsidiepost aanmerkelijk méér afneemt. Voorts heb ik erop gewezen – en daar blijf ik bij – dat voor een gezonde financiering van de staatsuitgaven vooral in de toekomst het wezenlijke verschil tussen subsidies en liquiditeitstekorten niet uit het oog mag worden verloren. Wij moeten dit niet terug verwijzen naar debatten tussen de Minister van Financiën en de financiële specialisten van deze Kamer. Het is een onderdeel van het regeringsbeleid, dat bij iedere begroting in acht zal moeten worden genomen, willen wij althans op langere termijn werkelijk effectief de inflatie in het land gaan bestrijden.

Staatssecretaris **Van Dam**: Het spijt mij zeer, maar zodra zich een vergroting van de liquiditeitstekorten voordoet, zegt de Minister van Financiën, dat dit elders gecompenseerd moet worden, óók door subsidies.

Bij het vaststellen van de begroting worden die twee, alsof het gelijke kwesies betreft – de doelstelling is dan niet meer aan de orde – tegen elkaar uitgeruild.

De heer **Scholten** (ARP): Ik zou dat door de Minister van Financiën wat de lange-termijnpolitiek betreft nog wel eens bevestigd willen zien. Wat de Staatssecretaris nu zegt, is een sprekend voorbeeld van korte-termijnpolitiek wat de overheidsfinanciën betreft. Ik heb daartegen in eerste termijn mijn bezwaren ingebracht.

Staatssecretaris **Van Dam**: Ik voel mij echt niet in staat het gevoerde financiële beleid van de Regering op dit

soort punten even uit te discussiëren. Ik wil alleen duidelijk maken dat voor de uitgaven, zoals zij worden gedaan op de begroting voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, wij het oplopen van de liquiditeitstekorten moeten compenseren met wat dan ook, of het subsidies zijn of bedragen voor de Rijksgebouwendienst of wat dan ook. Bij deze onderhandelingen wordt daartussen geen onderscheid gemaakt.

De heer Scholten is teruggekomen op zijn betoog dat in december 1974 bepaalde afspraken zouden zijn gemaakt. Hij zei onder meer dat ervan zou worden uitgegaan bij de huurverhoging de loonontwikkeling minimaal te volgen. Hij verwees daarbij naar de Nota huur- en subsidiebeleid, blz. 59. Ik kan dit echter uit de geciteerde en voorgaande bladzijden niet lezen. Wel concludeer ik uit wat op deze bladzijden staat, dat wordt gesproken over een geheel andere kwestie, namelijk dat bij een blijvend uit elkaar lopen van de stijging van de stichtingskosten en van de huurstijging het subsidie voor later te bouwen woningen zal toenemen en wel tot ongeveer een verdubbeling in 20 jaar tijd. Op blz. 59 staat:

'Daarom zullen, indien de kostenontwikkelingen in latere jaren daartoe noodzakelijk en de loonontwikkeling het mogelijk maakt, grotere huurstijgingen niet uitblijven.'

Ik lees hieruit dat eerder sprake is van een maximum-begrenzing van de huurverhoging door de loonstijging dan een minimumbegrenzing. Een maximum, dat eerst wordt bereikt, als de objectsubsidiering voor nieuwe woningen toeneemt. Dat was het vooruitzicht dat wij toen hadden, omdat de kostenstijgingen toen op 15% lagen, de rentestand 12% was en de bouwkostenstijging 13% bedroeg. Toen voorzag men dat als het zo doorging de objectsubsidies in 20 jaar zouden verdubbelen. Die situatie is drastisch gewijzigd. Zoals bekend, is daarvan nu geen sprake, integendeel. In plaats van het oplopen van objectsubsidies zien wij door de ombuiging een geleidelijke daling ervan, wat een situatie oplevert die volkomen contrair is aan die van destijds.

De heer Van Rossum heeft vanmorgen gewezen op de stijging van de stichtingskosten voor eigen woningen en sprak zijn verbazing erover uit dat de bouwkostenstijging aanmerkelijk lager is dan de stichtingskostenstijging. Die stichtingskostenstijging zou ook in de overwegingen die leiden tot

de keuze voor een trendmatig huurstijgingspercentage daarbij moeten worden betrokken, zo meent hij. De stichtingskostenstijging behoort naar mijn mening geheel buiten deze discussie te staan. Ik heb daarvoor twee redenen. De eerste is, dat de stichtingskostenstijging van woningen sterk kan zijn toegenomen, omdat er kwalitatief gesproken beter wordt gebouwd. Ik ben van mening dat wanneer over de prijsstijging van woningen wordt gesproken de kwaliteit constant moet worden gehouden. Daarom ga ik steeds uit van de bouwkostenstijging, omdat zij voor veranderingen in de kwaliteit is gecorrigeerd.

In de tweede plaats wordt de stijging van de stichtingskosten van eigen woningen veroorzaakt door de markt. De zeer grote vraag naar eigen woningen heeft de prijs sterk opgedreven. Dit verschijnsel is alom bekend. Omdat naar mijn mening het huurbeleid vrij moet blijven van dit soort marktinvloeden lijkt het mij ook om die reden onjuist de stichtingskostenstijging in de beschouwingen op te nemen. Ik ben het echter wel met de heer Van Rossum eens dat vooral in het afgelopen jaar de stichtingskostenstijging van eigen woningen onrustbarend hoog is geweest. Ik deel zijn bezorgdheid daarom volkomen.

De heer Van het Schip heeft gewezen op de aantasting van de koopkracht, die naar zijn mening plaatsvindt. Dat heeft hem ertoe gebracht een amendement in te dienen dat tot strekking heeft de huren te bevrozen. Het is een telkens terugkerend verhaal, waarop ik niet te lang zal ingaan. Ik houd de heer Van het Schip voor dat aanvaarding van de voorstellen van de FNV zal leiden tot een reële stijging van het beschikbaar inkomen van de modale werknemer met 2,3%. Ik hoor hem al zeggen dat nog moet worden afgewacht, of de vakbeweging dit percentage in de komende loononderhandelingen uit het vuur zal slepen, maar ik wijs er hem tegelijkertijd op, dat wanneer de voorstellen van de werkgevers onverkort realiteit zullen worden, toch nog een reële loonstijging van 1,2% resteert. Van een daling van de koopkracht is dus geen sprake.

Het verheugt mij dat de geachte afgevaardigde de heer Nypels mijn antwoord in eerste termijn heeft gewaardeerd. Ik geloof inderdaad dat, voor zover computerberekeningen van belang zijn voor de bepaling van het huurverhogingspercentage, alle uitkomsten erop wijzen dat 7% een voorzichtige keuze is, die bepaald niet te gretig inhaakt op de gunstige wending in de ontwikkeling van de van belang zijnde factoren.

Een en andermaal is echter in de discussie naar voren gekomen, dat het huurbeleid niet een zuiver technische kwestie is. Ook de heer Nypels heeft dat, naar ik meen, niet bepleit. De wetgever zal een minimum aan bewegingsvrijheid bij de bepaling van het huurverhogingspercentage niet kunnen missen. Ik ben evenwel gaarne bereid mij te bezinnen op de mogelijkheid die toetsing verder in te kaderen, dat wil zeggen tot voor ieder aanvaardbare criteria te komen, die dan het gezamenlijke vertrekpunt vormen voor de discussie over de vraag of het in de wet vastgelegde huurstijgingspercentage gehandhaafd of gewijzigd dient te worden.

De heer Nooteboom heeft er vanmorgen op gewezen dat in de Nota huur- en subsidiebeleid staat vermeld dat de som van de contante waarde van de objectsubsidies ongeveer 45% gaat uitmaken van de stichtingskosten. Hij heeft daaraan toegevoegd dat bij de keuze voor een trendmatige huurstijging van 7% de som van de contante waarde zou stijgen of althans nauwelijks zou dalen.

Mijnheer de Voorzitter! Bij een kostprijsuur van 6% en derhalve bij een aanvangssubsidie van 1% en een huurstijging van 7% komt de som van de contante waarde van de objectsubsidies uit op 25% van de stichtingskosten. Het bedrag aan objectsubsidies wordt daarmee reëel bijna gehalveerd.

Vervolgens heeft de heer Nooteboom nog een aantal opmerkingen gemaakt over nieuwe cijfers over de huurquote, zoals die uit het woningbehoefte-onderzoek te voorschijn komen. Hij zei, dat die cijfers hem niet bekend waren. Hij wist ook van dat onderzoek niets af. Dus kon hij er geen oordeel over vellen, maar aan het eind van zijn verhaal trok hij al wel de conclusie dat de cijfers geen waarde hebben.

Ik acht mij gerechtigd om op dit soort argumentatie verder niet in te gaan.

Mijnheer de Voorzitter! Ten slotte kom ik aan de amendementen.

Ik heb al gesproken over het amendement van de heer Van het Schip. Ik moet de Kamer aanneming van dit amendement sterk ontraden.

De heer Van Rossum heeft een subamendement ingediend op het amendement van de heren Scholten en Cornelissen. Dat amendement komt erop neer, dat voor alle woningen in Nederland een huurverhoging plaatsvindt van 8%. Gezien de bedoeling van dit wetsontwerp en tegen de achtergrond van mijn argumentatie zal het duidelijk

Van Dam

zijn, dat ik ook de aanneming van dit subamendement sterk ontraad.

De heer **Van Rossum** (SGP): Werkt het nieuwe systeem dan niet?

Staatssecretaris **Van Dam**: De woningen, die onder het nieuwe systeem zijn of worden gebouwd, krijgen in het komende jaar nog geen huurverhoging. Dat gaat pas gebeuren als ze bewoond zijn en dat was ook in het oude systeem het geval.

De heer **Van Rossum** (SGP): Het gaat om huizen, die per 31 maart a.s. bewoond zijn.

Staatssecretaris **Van Dam**: Jawel, maar die huizen worden op dit moment nog gebouwd.

De heer **Van Rossum** (SGP): Er zijn dan ook veel huizen gebouwd!

Staatssecretaris **Van Dam**: Als u gelijk hebt, betreft het misschien enkele tientallen woningen.

De heer **Kombrink** (PvdA): De heer Van Rossum heeft geen gelijk want de eerste huurverhoging voor nieuwgebouwde woningen vindt pas plaats 12 maanden nadat ze er echt staan, dus vanaf de gemiddelde bewoningsdatum.

De heer **Van Rossum** (SGP): Maar het werkt al vanaf 1 juli 1975.

Staatssecretaris **Van Dam**: Ik denk dat de heer Kombrink gelijk heeft, dat er nog geen enkele van die woningen voor huurverhoging in aanmerking komt.

Mijnheer de Voorzitter! Het zal u niet verbazen, dat ik tegen het amendement van de heren Scholten en Cornelissen ernstige bezwaren heb en wel om twee redenen.

Enerzijds heb ik bezwaren vanwege de techniek. Het is een harde inbreuk op het met veel moeite ontwikkelde systeem van gedifferentieerde huurverhogingen. Het werkt ook tamelijk willekeurig en onbillijk. Dit amendement betekent, dat 40% van de woningen in Nederland die een correcte huur hebben, vergelijkbaar met de huur van de woningen van de laatste 5 jaar – daar is overigens geen enkel verschil tussen – een huurverhoging krijgt van 8%, terwijl de mensen die in een huis van gelijke kwaliteit wonen een huurverhoging krijgen van 7%. Ik kan daar geen verdediging voor bedenken.

Anderzijds heb ik het veel belangrijkere bezwaar dat voor bijna 90% van de woningen, ook bij aanneming van het amendement van de heren Scholten en Cornelissen, een huurverho-

ging van 8% zal plaatsvinden. Dat is niet nodig. Vooral van de zijde van het CDA wordt keer op keer terecht gewezen op het terugdringen van de nominale ontwikkeling. Ik heb al in eerste termijn gezegd, dat het, nu de werknemers zich moeten en willen matigen bij loonstijgingen, van het grootste belang is, dat er op een voor hen herkenbare wijze ook iets gebeurt met de prijzen. De daling van het prijsindexcijfer zegt de man in de straat op zich zelf niet zo veel. Van duizenden artikelen gaat de daling van het prijsindexcijfer vrijwel ongemerkt. Bij een huurstijging is dat anders. Omdat het maar één keer per jaar gebeurt en omdat het zo inhakt in de portemonnaie, kunnen wij de mensen nu duidelijk maken, dat het tegengaan van die inflatie begint te lukken. Met dat doel heeft de Regering enorme sommen geld uit de algemene middelen ingezet. Deze bijdrage aan de inflatiebestrijding, een vermindering van de huurstijging, kost niets. Integendeel, 7% leidt tot geringere uitgaven vanwege de scherpere daling van de kostenstijging.

De huurverhoging van 8%, die in werkelijkheid neerkomt op 9,5%, is onnodig en naar mijn opvatting onverantwoord in een tijd, waarin de toekomst van onze hele economie zo afhankelijk is van het doorbreken van de spiraal van stijgende prijzen en lonen. Men kijke naar het telegram van de Nederlandse Federatie van Vakverenigingen. Wil de meerderheid van deze Kamer deze verantwoordelijkheid dragen?

Het zal duidelijk zijn, dat ik de Kamer dit amendement sterk ontraad. Ik zal nader overleg moeten plegen over het definitieve standpunt over dat amendement; dit in antwoord op de vraag van de heer De Beer.

De heer **Scholten** (ARP): Nu wordt het een beetje schimmig. De Staatssecretaris heeft zojuist gezegd, dat hij het amendement sterk ontraadt. Dat heb ik inmiddels genoteerd.

De Staatssecretaris handelt incorrect, wanneer hij zegt, dat wat hij wil doen niets kost; die 7% huurverhoging kost niets. Welnu, dit debat heeft duidelijk gemaakt, dat het wél wat kost en dat ons voorstel leidt tot vermindering van de subsidiepost voor de objectsubsidies.

De heer **Kombrink** (PvdA): Daartoe leidt de regeringsmaatregel ook!

Staatssecretaris **Van Dam**: Men kan natuurlijk heel lang praten over het probleem: Wanneer kost iets wat? Als men rekening heeft gehouden met het doen van een bepaalde uitgave, kan

men, wanneer men die uitgave toch maar niet doet, zeggen, dat die maatregel niets kost. Er is voor het bedrag voor objectsubsidies een raming opgenomen in de begroting. Dat is een vast bedrag, dat ook verder geraamd is voor de volgende jaren. Voor de begroting voor het volgend jaar is dat door de Kamer aanvaard. Er wordt altijd zo vaak gediscussieerd over gewijzigd beleid, omdat gewijzigd beleid geld kost. Daarom wordt er over de vraag, of die extra uitgave verantwoord is ten opzichte van andere uitgaven en andere wensen van gewijzigd beleid, gediscussieerd.

Dit is een gewijzigd beleid dat geen verandering teweegbrengt ten aanzien van de gelden die daarvoor zijn gereserveerd. Integendeel, bij dit gewijzigd beleid ontstaat er meer ruimte. Ik vind het een onjuiste voorstelling van zaken van de heer Scholten als hij zegt dat het wel geld kost. Dat is niet de normale uitdrukking die wij in Nederland gebruiken als wij zeggen: het kost geld. Dan bedoelt men dat het meer geld kost. Dit kost niet meer geld, dit kost minder geld.

De heer **Aantjes** (ARP): Ik meende dat wij nu aan een tweede en – als de Kamer niet om een derde termijn vraagt – dus in beginsel laatste termijn van de kant van de Kamer toe waren. De Staatssecretaris zegt nu op een bepaald punt dat het duidelijk zal zijn dat hij nader overleg over zijn definitieve standpunt zal moeten plegen. Dit is in beginsel de laatste termijn van de kant van de Regering. Welke termijnen had de Staatssecretaris met betrekking tot zijn te voeren nader overleg in gedachten? Wanneer kan de Kamer dat definitieve standpunt vernemen? Denkt hij bij voorbeeld aan soortgelijke termijnen als waaraan de heer Vredeling dacht toen hij vanmiddag ook om tijd voor nader overleg vroeg?

De heer **Kombrink** (PvdA): De heer Aantjes is verbaasd over de procedure die de Staatssecretaris nu volgt. Hij verwijst echter zelf al naar het voorbeeld van Minister Vredeling die maandag ook deze procedure heeft toegepast. Toen is er ook van de zijde van de ARP in het geheel geen verbaazing over die procedure uitgesproken. Het lijkt mij dat dit ook uitstekend in de agenda van vandaag kan passen.

Staatssecretaris **Van Dam**: Ik denk bij de tijd die ik nodig heb voor nader overleg, niet aan gelijke termijnen als waaraan de heer Vredeling dacht. Ik meen dat ik in de loop van de dag dat nader overleg nog zal kunnen voeren.

Van Dam

De **Voorzitter**: Ik neem aan dat dit dan zal plaatsvinden voordat wij tot stemming overgaan.

De heer **Scholten** (ARP): Daarna is ook goed!

Aan de orde is de behandeling van het wetsontwerp **Machtiging tot verhoging van de deelneming van de Staat in het aandelenkapitaal van de Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden NV, onder voorwaarde van wijziging van haar doelstelling.** (13 887)

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, hierbij tevens de artikelen te betrekken.

Daartoe wordt besloten.

□

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! In een goed huwelijk – óók in de huidige tijd – is de normale gang van zaken dat de beide partners, in goed overleg en met vertrouwen in elkaar, overleggen en bepalen hoe zij hun gezamenlijk optreden in de samenleving gestalte zullen geven.

Dit gegeven is uiteraard niet alléén van toepassing op het huwelijk. Ook bij het aangaan van verbintenissen of overeenkomsten tussen verschillende organen in de maatschappij, is dit beginsel de enige juiste basis van een gezamenlijk optreden.

Hiervan uitgaande is in 1970 de FMO opgericht met als belangrijkste partners de Staat en het bedrijfsleven. Bij de ceremonie ter gelegenheid van de inzegening van deze verbintenis, die gestalte kreeg in de behandeling van het hierop betrekking hebbende wetsontwerp in 1971, is in deze Kamer door de naaste familie het woord gevoerd.

Van de zijde van één der partners – ik laat in het midden of het van diens vaders- of moederszijde was – werden bij monde van de politieke partijen, die verwant zijn aan de werknemersorganisaties, kanttekeningen geplaatst ten aanzien van de structuur en de beslissingsbevoegdheden van de FMO.

Desondanks werd de opzet conform het voorstel tot wet verheven. De FMO-overlegstructuur en de besluitvorming heeft in de praktijk goed gefunctioneerd. Aanpassingen zijn mogelijk gebleken en er zijn in het korte bestaan binnen het kader van de doelstellingen bepaald goede resultaten geboekt. In de schriftelijke stukken is

dit door de bewindslieden desgevraagd duidelijk erkend. Wij kunnen vaststellen dat de effectiviteit van de FMO voornamelijk is gerealiseerd in de eerste drie jaren van het vijfjarige bestaan. De laatste twee jaren is er nauwelijks iets tot stand gebracht. Hiervoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. De eerste is de economische recessie die wereldomvattend is en waarin de bereidheid van de westerse landen om in de ontwikkelingslanden te investeren gering is.

De tweede oorzaak is mijns inziens het voornemen van Minister Pronk om de structuur en het werkterrein van de FMO fundamenteel te wijzigen zoals in de memorie van toelichting op zijn begroting voor 1975 reeds werd uiteengezet. Om de beeldspraak met een huwelijk even vol te houden kwam zijn stelling er op neer dat de kostwinner, de geldinbrenger, dient te bepalen wat er gebeurt.

De andere partij – in dit geval het bedrijfsleven – heeft daarbij weliswaar haar inbreng bij de besluitvorming, maar in het geval er geen overeenstemming is, dient te worden gehandeld in de door de kostwinner gewenste richting. Het is een illustratief voorbeeld hoe de Regering de macht naar zich toe trekt als zij daartoe de kans ziet op grond van haar financiële positie. Van de in 1975 door de Minister voorgestelde wijzigingen, bestaande uit het verwerven van een meerderheidsbelang van 51% in de aandelen van de FMO door de Staat en een verruiming van de doelstelling en het werkterrein, ondervond met name het eerst genoemde punt bijzonder veel weerstand bij het bedrijfsleven, ook van de zijde van de werknemersorganisaties. Een monopoliepositie van de Staat gingen hen te ver.

Met het bedrijfsleven hebben waarschijnlijk velen ook in deze Kamer gehoopt dat het overleg ter zake met de Minister wel mee zou vallen. Dat dit niet het geval is, zien wij niet alleen in het voorliggende ontwerp van wet, maar vooral in de Overeenkomst en het Statuut. Deze beide stukken zijn als bijlagen in de memorie van toelichting bijgevoegd en zijn zodoende geen onderdeel van het wetsontwerp.

Vermeldenswaard in de procedure vind ik dat de Minister op de begrotingen 1975 en 1976 ten behoeve van de activiteiten van de FMO slechts geringe bedragen beschikbaar stelde waarmee hij ook op die wijze duidelijk kenbaar maakte dat de bestaande structuur en doelstelling hem niet zinde. Ten aanzien van de toekomstige financiering van de FMO deelde de be-

windsman mee in een mondeling overleg met de commissie voor ontwikkelings samenwerking – waarvan het verslag werd vastgesteld op 4 september 1975 –, dat hij geen middelen voor de FMO wenste beschikbaar te stellen, indien hij na aanneming van dit wetsontwerp aangaande de omvorming niet in staat zou worden gesteld, aan zijn voornemen uitvoering te geven.

In het jaar 1975 en in het begin van 1976 is het overleg tussen de Minister en het bedrijfsleven derhalve met een flinke stok achter de deur voortgezet en heeft de laatstgenoemde zich nogal met wat tegenzin neergelegd bij het onvermijdelijke. Het had te kiezen uit nationalisatie bij volledige tegenwerking en daarbij de zwarte piet toegevoerd te krijgen of meegaan met de opvattingen van de Minister. Op de hoorzitting van de kamercommissie voor ontwikkelingssamenwerking op 2 juni jl. bleek dat de vertegenwoordigers van de ondernemers een schuchter geclausuleerd ja-woord hadden gegeven. Ik kan mij hun houding wel voorstellen. Bij een ander standpunt was de FMO immers ter ziele gegaan. Daarom heb ik namens mijn fractie in het voorlopig verslag en het eindverslag o.m. gemeend te moeten aantonen dat het voor de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven een oneigenlijke taak is, er voor zorg te dragen dat het beleid van de FMO in overeenstemming is met het regeringsbeleid c.q. met de opvattingen van de Minister voor de Ontwikkelings samenwerking.

Naar het mij voorkomt zal het bedrijfsleven als partner in de FMO ook van haar kant trachten te werken in het belang van de ontwikkelingslanden. Het lijkt mij dan ook voor de hand te liggen dat uiteindelijk de bewindslieden bepalen of een en ander spoort met het beleid van de overheid. Als dat niet het geval blijkt te zijn zullen zij immers gebruik maken van het veto-recht en weigeren een project te financieren. Hoe moeten de niet-overheidsleden overigens precies weten wat de interpretaties zijn en de voorkeuren van een minister zijn? Het is immers niet ondenkbaar dat elkaar opvolgende ministers telkens andere accenten in het beleid aanbrengen? Zelfs in het beleid van één minister is gedurende een periode van 3½ jaar al sprake van duidelijke accentverschillen. Ik kom op dit 'sporen' in het beleid nog terug.

In de schriftelijke voorbereiding heb ik naast de beleidsaspecten ook een aantal financieel/technische zaken aan de orde gesteld. De bewindslieden

Waalkens

hebben ze vanuit een rotsvaste overtuiging van hun gelijk weerlegd en gepersisteerd bij hun opvattingen. Ik wil vandaag op deze ogenschijnlijk minder van belang zijnde onderdelen niet meer ingaan. De tijd zal wel leren wie op de duur gelijk krijgt. Niet zelden zijn het de liberalen die het naderhand toch krijgen!

Bij de behandeling van dit wetsvoorstel wil ik mij bepalen tot een paar hoofdzaken.

Het eerste punt betreft de doorbreking van de pariteit in het aandelenbezit. Namens mijn fractie zal ik in navolging van het bedrijfsleven de 51/49 verhouding voor respectievelijk de Staat en het bedrijfsleven accepteren, zij het evenmin met blijdschap en onder voorwaarde van aanneming door de Kamer en de realisering door de bewindslieden van een paar wijzigingsvoorstellen die ik aanstonds zal indienen. Ook ga ik akkoord met de voorgestelde wijziging in de doelstelling van de FMO inclusief het onderdeel, waarin wordt bepaald dat een substantieel Nederlands belang in een door de FMO te steunen project niet meer nodig is. Ik beroep mij daarbij op de mededeling van de bewindslieden op blz. 9 van de memorie van antwoord. Daarin wordt vermeld dat de Regering de belangen van Nederland en van de Nederlandse industrie in de FMO-projecten in het oog zal houden. Het lijkt mij een royale toezegging van Nederlandse Ministers!

Ik vind echter dat de afweging van de belangen van een ontwikkelingsland en die van Nederland discutabel kan zijn in het geval de FMO een project ter hand moet nemen op aanwijzing van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking, krachtens de procedure van artikel 25 van de Overeenkomst. Naar mijn mening dient de FMO in dat geval het werk te doen in opdracht en voor rekening van de Minister. Ik vind daarbij dat de bewindsmen in die gevallen tevens de volledige beleidsverantwoordelijkheid op zich dient te nemen. Aangezien een dergelijke bepaling in de Overeenkomst ontbreekt, zal ik ter zake een voorstel tot aanvulling van artikel 25 indienen.

Mijn volgende onderwerp betreft artikel 17 van de Overeenkomst. Hierin wordt de nieuwe samenstelling van de projectencommissie geregeld. Ik vind het een goede zaak dat hierin een lid en een plaatsvervangend lid, aangewezen door de Minister van Landbouw, zitting krijgen. Ook de aanvulling met 2 leden benoemd door de Mi-

nister voor Ontwikkelingssamenwerking, zonder stemrecht, ontmoet bij mij geen bezwaren. Het is echter voor mij een duidelijke zaak dat – hoewel deze twee laatste leden geen stemrecht hebben – hun invloed bij de besprekingen en het overleg over de projecten en de onderdelen daarvan bepaald niet gering zal zijn.

De Minister zal echt wel zorgen dat hij daarvoor bekwame lieden aanwijst. Het voorgaande, gevoegd bij het feit dat de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking door middel van zijn tegenwoordiger nog steeds het veto-recht heeft, constaterende dat hij in artikel 25 van de Overeenkomst de mogelijkheid bezit, toch projecten te starten waarover de mening van de commissie niet unaniem is, dan kom ik tot de conclusie dat de positie van de overheid en in het bijzonder die van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking wel erg overheersend is geworden. Ik vind het derhalve redelijk dat ook de aandeelhouders B er in de projectencommissie een lid en een plaatsvervangend lid bij krijgen. Ik zal daartoe een voorstel indienen.

Ik kom nu op een zaak die in de schriftelijke voorbereiding nogal de aandacht heeft gekregen. Het betreft de specifieke taakuitbreiding van de FMO, gericht op een rechtvaardiger internationale arbeidsverdeling, meer specifiek verwoord in het bevorderen van bedrijven in de ontwikkelingslanden die de productiecapaciteit overnemen van Nederlandse bedrijven in het kader van de herstructurering. Ik meen deze zaak nu te moeten laten voor wat zij is. Het standpunt van mijn fractie hieromtrent is dat activiteiten in het bestek van de herstructurering alleen kunnen slagen indien de werkgevers, werknemers, het ontvangende land en de Nederlandse overheid daarover overeenstemming bereiken. Dit soort vraagstukken zal zich binnen het patroon zelf moeten oplossen. Het parlement heeft in dezen een controlerende taak.

Ik kom op mijn laatste punt. Het gaat om een niet onbelangrijke wijziging in artikel 23, lid 2 van de overeenkomst, in de aanhef en in artikel 12 van het statuut van de FMO. Met name in artikel 12 van het statuut wordt het mandaat voor de raad van commissarissen omschreven. Ik ben daarmee terug op het sporen van het FMO-beleid met dat van de Regering inzake ontwikkelingssamenwerking waar ik eerder over sprak. Volgens de nieuwe redactie dient de raad van commissarissen toe te zien op het algemene beleid en dient hij erop toe te zien dat de FMO

optreedt overeenkomstig het regeringsbeleid.

Naar mijn mening heeft het woord overeenkomstig in dezen een zodanige betekenis dat naar de letter van het overheidsbeleid inzake de ontwikkelingssamenwerking gehandeld dient te worden. Ik vind dat de term 'niet strijdig met het regeringsbeleid' iets meer ruimte voor de bestuurders van de FMO open laat, terwijl toch de bedoeling van de bewindslieden volledig staande blijft. Ook ten aanzien van de redactie van artikel 12 van de statuten en de andere artikelen in de overeenkomst waar deze materie aan de orde is zal ik een wijzigingsvoorstel indienen.

Uit mijn betoog zal duidelijk zijn geworden dat ik een drietal wijzigingsvoorstellen heb. Zij betreffen artikelen van de overeenkomst en het statuut. Deze documenten behoren – zoals ik al heb gezegd – niet tot het wetsontwerp. Aangezien het dus niet mogelijk is mijn voorstellen bij wijze van amendement op het wetsvoorstel in te dienen, zal ik ze in de vorm van moties aan de Kamer voorleggen. Ik wil de Kamer via de Voorzitter vragen de stemmingen te zijner tijd over deze moties te doen voorafgaan aan de eindstemming over het wetsvoorstel. De uitspraak van de Kamer is bepalend voor het uiteindelijke stemgedrag van mijn fractie. Ik overhandig hierbij de moties.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Waalkens worden de volgende moties voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging over het wetsontwerp 13 887;

kennismemend van de voorgestelde samenstelling van de commissie als bedoeld in artikel 17 van de concept-overeenkomst tussen de Staat en de F.M.O.;

van oordeel, dat de positie van de Staat, door het toetreden van een stemgerechtigd- en twee niet-stemgerechtigde leden tot de commissie, alsmede door het bepaalde in artikel 12 der statuten onevenredig is versterkt;

spreekt als haar mening uit, dat het aantal leden en plaatsvervangende leden, die in deze commissie worden benoemd door de vergadering van de aandeelhouders B, op 4 moet worden gebracht;

verzoekt de Regering artikel 17 van de concept-overeenkomst in deze zin te wijzigen,

Voorzitter

en gaat over tot de orde van de dag;

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging over het wetsontwerp 13 887;

kennisnemend van de tekst van artikel 23, lid 2, van de Overeenkomst, alsmede van de aanhef van artikel 2 en van artikel 12 van de Statuten;

van oordeel, dat daarin de zinsnede 'in overeenstemming met het regeringsbeleid 'in aanzien van de Ontwikkelingsamenwerking' nauwelijks ruimte laat voor een eigen interpretatie door de F.M.O. terzake;

van oordeel, dat de genoemde zinsneden dienen te worden gewijzigd met dien verstande dat in plaats van het woord 'in overeenstemming met' wordt gelezen 'niet strijdig met';

verzoekt de Regering deze wijzigingen aan te brengen,

en gaat over tot de orde van de dag;

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging over wetsontwerp 13 887;

kennisgenomen hebbend van artikel 25 van de conceptovereenkomst tussen de Staat en de F.M.O.;

van mening, dat artikel 25 moet worden aangevuld met:

'zulks onder volledige beleids- en financiële verantwoordelijkheid van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking.';

verzoekt de Regering deze aanvulling aan artikel 25 van de overeenkomst toe te voegen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, worden deze moties voldoende ondersteund.

Ik merk op dat wij over de vraag van de heer Waalkens, op welk moment deze moties in stemming kunnen komen, welke stemming op zijn verzoek vooraf zou dienen te gaan aan de beslissing over het wetsontwerp, nog later kunnen beraadslagen. Mijn aanvankelijke indruk is, dat tegen dit verzoek geen bezwaar bestaat.

De heer **Van Dam** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! De Kamer heeft vandaag te

oordelen over een voorstel, dat zijn wortels vindt in één van de twee samenstellende delen van het program van het kabinet in Keerpunt '72. De andere partners in het kabinet hadden geen behoefte aan verandering van de opzet en de regelingen van de FMO, nadat deze nog zo kort geleden, te weten in 1970, van start was gegaan.

Het heeft lang geduurd voordat de plannen hun neerslag hebben gevonden in een concreet wetsvoorstel. Dat heeft negatieve gevolgen gehad voor de activiteiten van de FMO. De onzekere situatie waarin zij verkeerde en het ontbreken van meer financiële middelen gedurende enkele jaren, beletten de FMO haar vleugels uit te slaan. Dat is jammer.

Naar onze indruk heeft deze periode van drie jaar ook een voordeel opgeleverd en wel in deze zin, dat de aanvankelijke drastische hervormingsplannen tot in beginsel redelijke proporties zijn teruggebracht.

Er zijn voldoende aanwijzingen voor de veronderstelling dat de voorstellen uit de koker van de tweede ondertekenaar van het wetsontwerp komen. Toen deze Minister meewerkte aan de formulering van Keerpunt en als bewindsman zijn aanvankelijke hervormingsplannen ontwikkelde, was hij toen voldoende op de hoogte van wat de FMO werkelijk deed en bedoelde? Ik denk dat het uitvoerig overleg met de partners uit het bedrijfsleven op die hervormingsplannen invloed heeft uitgeoefend en naar ik aanneem ook het interdepartementaal overleg.

Ik releveer een en ander niet om te laken alleen, maar ook om te prijzen. Hieruit moet echter weer niet worden opgemaakt dat de avond van de spreekwoordelijke dag voor de bewindslieden al is aangebroken.

Ik zie de gesignaleerde ontwikkeling in de denkbeelden ook tegen de achtergrond van het toegenomen inzicht van de tweede ondertekenaar in de betekenis van de activiteiten van het bedrijfsleven voor de ontwikkeling van de derde wereld. Bij de behandeling van de begroting hebben wij daarover van gedachten gewisseld. Ik laat dat nu verder rusten.

Wel is hier een aanknopingspunt om in gedachten nog eens even terug te gaan naar de tweede helft van de zestiger jaren, toen de totstandkoming van de FMO werd voorbereid. De twijfels over de effecten van investeringen in ontwikkelingslanden waren toen nog niet zo groot. Veeleer leefde de vraag hoe het bedrijfsleven een bijdrage zou kunnen leveren aan de ontwikkeling van de arme landen. Die vraag leefde

niet zozeer met betrekking tot de grote ondernemingen. Die hadden al hun eigen relaties en activiteiten in de ontwikkelingslanden en zij zaten daarbij niet zozeer om begeleiding en steun verlegen. Het was juist vanuit de middelgrote en kleine ondernemingen dat de vraag kwam naar een instelling, die hen bij het zoeken van de weg naar de ontwikkelingslanden zou helpen; ook om over eventuele drempels heen te komen. Hierbij mag ook de vraag vanuit de ontwikkelingslanden zelf om activiteiten van het bedrijfsleven niet worden vergeten.

Het was in deze sfeer, dat ondernemersorganisaties en vakbeweging elkaar vonden en samen met de overheid kwamen tot de oprichting van de FMO als een gezamenlijke activiteit, een joint venture.

De verdeling van het kapitaal, de zetelverdeling in de Raad van Commissarissen en de samenstelling van en de bevoegdhedenverdeling in de projectencommissie gaven uitdrukking aan het samenwerkingskarakter van de FMO en aan de zelfstandigheid, die zij nodig heeft om slagvaardig te kunnen werken.

De kardinale vraag bij de wetswijziging waarover wij nu spreken is, of dat samenwerkingskarakter en die zelfstandigheid behouden zullen blijven. Nu is het niet zo, dat dit ten slotte afhangt van de verdeling van zeggenschap en dergelijke in de onderneming.

Ik had mij best al in 1970 een FMO kunnen voorstellen, waarin die verdeling zo ongeveer was zoals zij nu wordt voorgesteld. Maar nu er een wijziging in de bestaande verhoudingen wordt aangebracht, is de vraag niet te vermijden: waarom?

De volgende vraag is: wat betekent dit voor het samenwerkingskarakter van de FMO? Voor die vragen is zeker reden tegen de achtergrond van de aanvankelijke plannen van de tweede ondertekende Minister, ook gelet op hetgeen in de memorie van antwoord wordt gezegd over het gevolg, dat de bewindslieden verbinden aan het verstrekken van financiële middelen uit de begroting aan de FMO. Als zij op grond daarvan zeggen, dat het in de rede ligt, dat de Staat ook een zichtbare meerderheid in het aandelenkapitaal van de FMO krijgt, gaan zij toch te veel voorbij aan de inbreng van het bedrijfsleven zelf op financieel en op ander gebied en aan de risico's die het bedrijfsleven loopt buiten de door de Staat gegarandeerde financiële risico's. Zij gaan tevens voorbij aan het feit, dat er elders in onze samenleving tal van ge-

Van Dam

subsidieerde instellingen bestaan, die een grote mate van zelfstandigheid ten opzichte van de overheid hebben.

Wat nu met name de memorie van antwoord betreft, deze staat gelukkig positief ten aanzien van de samenwerking met het bedrijfsleven en de zelfstandigheid van de FMO. Daarin komen passages voor die erop neerkomen, dat de overheid het bedrijfsleven (in de FMO) niet kan missen. Eén van die passages wil ik citeren.

In antwoord op een vraag onzerzijds 'delen ondergetekenden mede dat zij van mening zijn dat, ten einde een industrialisatie van grote delen van de Derde Wereld te bevorderen, samenwerking met het bedrijfsleven een eerste is. Zij zijn van mening dat in de FMO alle voorwaarden aanwezig zijn en zullen blijven voor een daadwerkelijke en gemotiveerde samenwerking met, en een bijdrage van, het bedrijfsleven.'. Een bevestiging in dit debat van deze overtuiging zal ongetwijfeld het onderlinge vertrouwen, dat als basis voor samenwerking in de FMO nodig is, kunnen versterken.

Ik zou de bewindslieden een gewetensvraag stellen. Dat mag tegenwoordig, want geweten is 'in'. Als Keerpunt '72 niet was geschreven en als zij achtergrond, doelstelling en praktijk van de FMO eerder en beter hadden gekend, zouden zij dan aan deze wetswijziging zijn begonnen?

Zouden de concrete doelstellingen die de bewindslieden nastreven, niet ook op een andere wijze kunnen zijn bereikt? Daarbij denk ik dan vooral aan de taakuitbreiding die, naar de bewindslieden weten, niet op bezwaren stuit. Dat wij de vraag bevestigend beantwoorden, zal hen niet verbazen. Ik wees al op de oorsprong van de FMO. Ook de praktijk van de FMO, al is die nog niet zo lang en niet zo omvangrijk, was niet die van een gangbare commerciële onderneming.

Minister Duisenberg: Ik beantwoord graag gewetensvragen, maar deze kan ik niet beantwoorden. Als Keerpunt '72 niet was geschreven, waren wij geen Minister geweest. Wij kunnen daarom ook niet zeggen, of wij eraan waren begonnen.

De heer Van Dam (ARP): Keerpunt had natuurlijk ook op een andere manier kunnen worden geschreven.

Minister Duisenberg: Dat moet u aan de heer Pronk vragen.

De heer Van der Hek (PvdA): Misschien is het de heer Van Dam ontgaan, dat Keerpunt in het geheel niet door de Regering is geschreven.

De heer Van Dam (ARP): Dat was mij niet ontgaan. Als ik uw aandeel niet heb vermeld, wil ik dat bij dezen nog wel doen.

De heer Van der Hek (PvdA): Dat hoeft niet.

De heer Van Dam (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Het belang van de ontwikkelingslanden heeft in het werk van de FMO in toenemende mate een belangrijke rol gespeeld. De toetsingscriteria, die de projectencommissie hanteert, getuigen daarvan.

Deze algemene beschouwing afsluitend, merk ik het volgende op. Onze fracties hebben aan de voorgestelde omvorming van de FMO geen behoefte. Zonder meer verwerpen doen wij haar echter niet.

Wij willen niet de indruk wekken als zouden de voorstellen, zoals zij nu ter beoordeling voorliggen, zo ingrijpend zijn dat zij een gezonde toekomst van de FMO zouden belemmeren. Evenals de partners in de FMO menen wij dat de structuurwijzigingen de continuïteit en de uitbreiding van de activiteiten van de FMO niet in de weg behoeven te staan. Integendeel! In het jaarverslag van 1975 van de FMO heb ik namelijk gelezen dat de nieuwe opzet in zijn geheel gezien zoveel positieve perspectieven opent voor FMO dat zij de uitvoering van deze nieuwe en uitgebreide taken gaarne zou aanvangen.

De heer Waalkens (VVD): De heer Van Dam citeert het jaarverslag van de FMO, dat door de directie en de medewerkers is opgesteld. Realiseert hij zich dat de formule daarvan waarschijnlijk zo voorzichtig is gekozen dat dezen niet een tik op de neus zouden krijgen van de aandeelhouders? De formulering is uiterst subtiel en er moet niet te veel waarde aan worden gehecht.

De heer Van Dam (ARP): Jaarverslagen van ondernemingen worden altijd uitermate voorzichtig geformuleerd. Daarom viel genoemde zinsnede in dit jaarverslag mij zo op. Zij ging uit boven de normale voorzichtigheid.

De heer Waalkens (VVD): Ik ben aanwezig geweest bij de jaarvergadering waarin het laatste jaarverslag aan de orde is geweest. Over dit punt is in de vergadering geen woord gezegd. Men wacht af wat er in de Kamer uit de bus komt. Dat zegt ook wel iets.

De heer Van Dam (ARP): Het is echter een jaarverslag van de FMO-oude-stijl.

Het enthousiasme dat onder andere uit deze passage spreekt en dat elders in het verslag doorklinkt moet ruim baan worden gegeven.

Daarom is het zaak deze wetswijziging met bekwame spoed af te handelen, zodat de FMO weet waaraan zij toe is en zij haar activiteiten kan gaan intensiveren.

Ik zou van deze gelegenheid gebruik willen maken om de waardering van onze fracties tot uitdrukking te brengen voor het feit dat in de, buiten toedoen van de FMO ontstane, windstille periode de directie en de raad van commissarissen niet bij de pakken zijn gaan neerzitten, maar de onderneming actief hebben gehouden, zodat zij met elan haar weg kan vervolgen.

In de wijzigingsvoorstellen is van centraal belang de aanvulling van de doelstelling van de FMO, vervat in artikel 2, van de statuten. In artikel 12 krijgt de raad van commissarissen tot taak er op toe te zien, dat de vennootschap en de met haar verbonden onderneming ingevolge deze aanvulling optreedt 'overeenkomstig het regeringsbeleid ten aanzien van ontwikkelings samenwerking'.

Het jaarverslag over 1975 van de FMO bevat over deze aanvulling een interessante passage, die ik hier naar voren wil brengen.

'Men kan als vanzelfsprekend aanvaarden dat het beleid van FMO 'in overeenstemming is' met het regeringsbeleid ten aanzien van ontwikkelings samenwerking. Vanuit de optiek van FMO is dan uiteraard van groot belang hoe dit regeringsbeleid er thans en, bij latere regeringen, straks zal uitzien. Het is, naar de mening van FMO, in haar belang dat haar gestie zich kan voltrekken binnen een voldoende bandbreedte, waarvan de omvang niet alleen door ideële, maar ook door zakelijke overwegingen wordt bepaald. Naar haar inzicht behoort er ruimte te zijn voor een breed gamma van projecten, kan het scheppen van een (industriële) complex van evenveel betekenis zijn voor een ontwikkelingsland als het ontwikkelen van bijvoorbeeld 'small scale industries'.

Deze passage is interessant omdat ze mijns inziens goede aanduiding geeft van de taakuitvoering van de FMO tegen de achtergrond van het eerste in overeenstemming met het regeringsbeleid. De passage is ook interessant, omdat zij de instemming heeft gekregen van de Raad van Commissarissen en van de algemene aandeelhoudersvergadering, inclusief de overheidsrepresentanten. Ik mag dus aannemen, dat zij ook de instemming van de bewindslieden heeft.

Een andere belangrijke wijziging betreft het vervallen van de eis van een substantieel Nederlands belang. Deze

Van Dam

wijziging biedt voor de FMO en voor de ondernemingen die een beroep op haar doen ruimere perspectieven. Ze behoeft, gevoegd bij de verzekering, die de Regering in de memorie van antwoord met betrekking tot de belangen van Nederland en van de Nederlandse industrie geeft, niet op bezwaar te stuiten.

Ik ga verder aan wijzigingen, die bij ons geen bezwaren of opmerkingen oproepen voorbij om ten slotte te komen bij wat potentieel het samenwerkingskarakter van het FMO meer kan aantasten dan het meerderheidspakket van aandelen of andere wijzigingen, te weten de positie van de overheid in de projectencommissie. Deze commissie vervult in het geheel van de FMO-activiteiten een centrale rol. Daar passeert het tot nu toe belangrijkste deel van het FMO-werk, de projecthulp, de toetsingscriteria. Daar wordt beoordeeld of projecten 'geacht kunnen worden te strekken ten gunste van de economische en sociale ontwikkelingen van het desbetreffende land in overeenstemming met de bedoelingen van zijn overheid en met het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van de ontwikkelingssamenwerking'. Hier moet het geweten van de FMO functioneren.

In de projectencommissie heeft de overheid volgens de voorstellen een meerderheidspositie. Bovendien heeft de vertegenwoordiger van de Minister van Ontwikkelingssamenwerking de bevoegdheid om bepaalde projecten, die, door de rest van de commissie niet worden geaccepteerd, er door te drukken. Dat kan dan gebeuren, nadat de raad van de commissarissen is gehoord.

Het gaat hier duidelijk om de meest omstreden wijziging, die in de opzet van de FMO wordt voorgesteld. Het FMO-apparaat wordt in zo'n geval een 'verlengstukje' van het overheidsapparaat.

Datzelfde geldt in geval van het in studie nemen van projecten op initiatief van de staat in art. 24 van de overeenkomst.

Het gaat hier met name in artikel 25, om een uitzonderlijke figuur in de relatie tussen de overheid en een zelfstandig optredende onderneming. Uitzonderlijk, maar blijkbaar niet onmogelijk, zoals blijkt uit de artikelen 24 en 25 van de overeenkomst tussen de Staat en de FMO. Komt de verantwoordelijkheid van de raad van commissarissen krachtens art. 12 van de statuten hier niet in de knel? Kan een stukje uitvoerende werkzaamheid van de FMO aan die ver-

antwoordelijkheid worden onttrokken? Ik wil daarover graag de mening van de bewindslieden horen.

In dit artikel ligt de mogelijkheid van wigvorming in de samenwerking tussen de overheid en haar partners in de FMO. Of dit gevaar van wigvorming in de praktijk zich zal voordoen, zal afhangen van de wijze waarop en de frequentie waarmee met name de in art. 25 vervatte interventiemogelijkheid van overheidszijde zal worden gehanteerd. Zou bij de FMO een gevoel van misbruikt te worden door de overheid ontstaan, dan zou dat een fnuikende invloed hebben op, de cordiale verhoudingen die in de raad van commissarissen, in de projectencommissie en met de directie nodig zijn om met succes te kunnen werken. Hier is voor onze fracties een bron voor ongerustheid aanwezig. In de memorie van antwoord verzekeren de bewindslieden dat het niet de bedoeling is, dat de overige leden van de projectencommissie voortdurend bij verschil van inzicht worden 'overruled'. De maatregel is bedoeld, zo wordt gezegd, om in specifieke gevallen een uitbreiding aan het werkterrein van de FMO te kunnen geven, om een positieve bijsturing van de FMO mogelijk te maken en om de feitelijke verantwoordelijkheden binnen de FMO te formaliseren.

Dit laatste is mij niet duidelijk. Wat betekent in dit verband 'de feitelijke verantwoordelijkheden binnen de FMO formaliseren'?

Voor een positieve bijsturing van de FMO, het andere argument, lijkt het 'overrulen' een weinig geschikt middel. Daarvoor lijkt overleg in de raad van commissarissen, die met het toezicht op het beleid is belast, de aangewezen weg. Vinden de bewindslieden dat ook niet? Dan blijft over de uitbreiding van het werkterrein van de FMO. Daarvoor is een paardemiddel als het doordrukken van projecten niet het aangewezen middel. Ook daarvoor ligt het overleg voor de hand. Zijn de bewindslieden dat bij nader inzien niet eens?

Mijn conclusie bij dit punt, is, dat de bevoegdheid van artikel 25 alleen in hoge uitzonderingsgevallen kan en behoeft te worden gehanteerd. Meestal zullen andere wegen voor de Regering open staan om te bereiken wat zij wil. Bovendien zal spoedig een gevoel van misbruikt te worden ontstaan bij de partners in de FMO en dat moet onder alle omstandigheden worden vermeden. Delen de bewindslieden deze conclusie?

Zo ja, dan zou daarmee de onrust die is ontstaan, kunnen worden weg-

genomen. Dat zou bovendien kunnen gebeuren door eens enkele voorbeelden te geven van het hanteren van artikel 25.

De invloed van de overheid in de FMO wordt door de voorgestelde wijzigingen versterkt. Met name geldt dat voor die van de Minister van Ontwikkelingssamenwerking.

Kunnen de bewindslieden toezeggen, dat terwille van de zelfstandigheid en slagvaardigheid die de FMO voor haar arbeid nodig heeft, deze invloed een globale zal zijn? Dat deze invloed niet rechtstreeks via medewerkers, maar alleen via de organen van de FMO wordt uitgeoefend? Dat de FMO, zelfs niet in geval van hantering van artikel 25, een verlengstuk wordt van het overheidsapparaat? De toekomst van de FMO zal voor een groot deel afhangen van de mate van ruimte die haar binnen het door de overeenkomst met de Staat en de statuten aangegeven kader wordt gegeven. Wij willen de Regering op het hart binden haar die ruimte te geven.

Concluderend merk ik op, dat, indien de reactie van de bewindslieden op onze vragen en opmerkingen bevredigend zal zijn, onze fracties bereid zijn de voorgestelde wijzigingen te steunen, in de hoop, dat de FMO zo spoedig mogelijk haar activiteiten in het belang van de ontwikkelingslanden verder zal kunnen ontplooien.

De heer **Waalkens** (VVD): De heer Van Dam heeft enkele vragen over artikel 25 gesteld. Als de Minister van Ontwikkelingssamenwerking een bepaald project graag gestart wil hebben, moet de FMO als uitvoerder van de Minister dat dan doen? In dat geval moet de verantwoordelijkheid voor het beleid en de financiën bij de Minister worden gelegd. Hiervoor kunnen nooit FMO-organen verantwoordelijk worden gesteld. Bedoelt de heer Van Dam dit?

De heer **Van Dam** (ARP): Ik meen, dat uit de stukken duidelijk wordt, dat de uitvoering dan zowel financieel als praktisch wordt onttrokken aan de verantwoordelijkheid van de raad van commissarissen. Ik neem aan, dat wij van achter de regeringstafel over dit toch wat moeilijke en gecompliceerde punt nadere opheldering krijgen.

Mijnheer de Voorzitter! Op pag. 2 van de nota naar aanleiding van het eindverslag wordt tweemaal achtereenvolgens, namelijk in de regels 9 en 10, als vrouwelijk aangemerkt wat onzijdig respectievelijk mannelijk is. Waar liggen – naar de opvatting van de bewindslieden – de grenzen voor de doorwerking van de emancipatie?

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! De Ministers erkennen dat er vanaf de aanvang van de FMO sprake is geweest van een vertrouwensbasis.

'Nimmer heeft zich een vertrouwenscrisis voorgedaan tussen de Staat en het bedrijfsleven.'

'Steeds is in onderling overleg tot standpunten gekomen waarmee de verschillende leden zich konden verenigen.' Dit staat te lezen in de memorie van antwoord op blz. 1.

De Regering heeft in de memorie van antwoord dan ook geen voorbeelden weten te geven waaruit duidelijk zou blijken dat de FMO-oude stijl op grond van het feit dat zij op paritaire (gelijkwaardige) basis was gestoeld, in het verrichten van haar taak is te kort geschoten. Het CDA zou hieruit op grond van hun opstelling in het voorlopig verslag blz. 1 consequenties ten aanzien van hun uiteindelijke oordeel over het wetsontwerp kunnen trekken!

Als de Ministers, die over samenwerking met het bedrijfsleven in het verleden slechts lovend kunnen spreken, bovendien nog verklaren dat zij 'met groot vertrouwen verwachten dat deze situatie (van de paritaire samenstelling) zich in de toekomst zal continueren' (memorie van antwoord, blz. 1) dan kan wijziging van de structuur van de FMO ons inziens nauwelijks worden verdedigd.

De redenering: 'de Staat betaalt en moet dus ook de dienst in de FMO uit kunnen maken', kan toch niet als een zindelijk argument tot wijziging van de structuur worden aangevoerd, zelfs niet al gaat het dan om een bedrijf waarvan de financiering van activiteiten volledig ten laste van de Rijksbegroting komt?

Bij de inbreng in een bedrijf gaat het toch niet uitsluitend om financiële middelen? De inbreng van het bedrijfsleven in termen van management en know how achten wij bepaald niet van minder waarde (denk aan het begrip goodwill) dan de inbreng van financiën! We betreuren het dat de Regering aan dit financieringsaspect zo'n overwegend gewicht toekent. Ik mag deze Ministers toch niet verdenken van een kapitalistische gedachten-gang.

In de Bondsrepubliek geldt kennelijk een andere filosofie. Daar werkt de Deutsche Gesellschaft für wirtschaftliche Zusammenarbeit (Entwicklungsgesellschaft) m.b.H.

Zoals bekend werkt deze Duitse financieringsmaatschappij voor ontwik-

kelingslanden 'naar commerciële maatstaven' en met 'eigen middelen', dat wil zeggen met het vermogen, ontstaan door kapitaalstortingen van de enige aandeelhouder: de Bondsrepubliek. Tot de werkzaamheden behoort echter ook het optreden als trustee van de bondsstaten, bij het verschaffen van bedragen, rechtstreeks of via ontwikkelingsbanken, bestemd voor het financieren van particuliere ondernemingen in ontwikkelingslanden.

Hoewel de doelstelling van de Bondsregering bij het in leven roepen van de DEG dezelfde was als die van de Nederlandse Regering bij het oprichten van FMO, nl. het stimuleren van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden, zijn de werkwijze en het optreden van de instellingen geheel verschillend.

Als enige aandeelhoudster heeft de Duitse overheid uiteraard het benoemingsrecht en ontslagrecht van directeuren en commissarissen. Maar hiermede – en met het verschaffen van het vermogen dat de basis voor het werkkapitaal vormt – houdt de overheidsbemoediging vrijwel op. Alles is gedaan om aan de DEG het voorkomen te geven – een psychologisch belangrijk argument – van een zelfstandig opererende financieringsinstelling ten dienste van het bedrijfsleven, dat activiteiten in ontwikkelingslanden beoogt.

In het commissariaat, dat ten hoogste 15 leden telt, hebben slechts vier hoge functionarissen van de ministeries zitting (Ontwikkelingssamenwerking, Buitenlandse Zaken, Economische Zaken en Financiën). Voorzitter is één van de directeuren van de centrale bank (vice-voorzitter de staatssecretaris voor ontwikkelingssamenwerking). Naast de hier genoemden zitten in de Raad momenteel nog vier autoriteiten uit de bankwereld en vier figuren uit handel en industrie. De noodzaak voor Duitse ondernemers om in ontwikkelingsgebieden te investeren wordt daar bezien in het kader van de ontwikkeling der eigen economie in Duitsland en van de onvermijdelijke spreiding van arbeid.

Te grote exportoverschotten moeten tijdelijk worden teruggedrongen en kapitaalexport zal voorlopig in plaats van goederenexport moeten worden bevorderd. Het terugdringen van het laatste met 2 of 1,5% van het bruto nationaal produkt – de regeringspolitiek daar – is geen eenvoudige zaak in een land waar elke zesde arbeidsplaats van export afhankelijk is. Kunnen de bewindslieden aangeven welk cijfer voor Nederland geldt?

Toch zal de industrie zich hierop

moeten instellen, want de invoer van arbeidsintensieve goederen uit ontwikkelingslanden zal toenemen en de hoog ontwikkelde Duitse industrie zal zich op den duur slechts kunnen richten op nieuwe technologieën, vervaardiging van hoogwaardige producten en het verlenen van diensten.

Hoe eerder daarvoor in aanmerking komende standaard-industrie goederen elders worden geproduceerd, des te sneller zal de structuurverandering van de Duitse industrie zich kunnen voltrekken. Het gaat daarbij niet alleen om arbeidsintensieve bedrijfstakken, maar ook om die welke afhankelijk zijn van grondstoffen van elders. Een en ander zal het ontstaan van voor Duitsland belangrijke markten bevorderen, hoewel deze in de toekomst van andere aard zullen zijn dan de exportmarkten in het verleden.

Tot zover over de Duitse verhoudingen. De wens om tot een uitbreiding van de aan de FMO toegedachte taken te komen kan in Nederland niet de uitsluitende noodzaak van structuurwijziging met zich brengen. Er bestaat naar onze mening bepaald geen dwingend verband tussen de doelstelling van een n.v. en haar structuur of de Ministers moeten van mening zijn dat onder de huidige structuur, dat wil zeggen gelijkwaardige vertegenwoordiging van overheid en bedrijfsleven, de gewijzigde doelstelling niet even loyaal als altijd zou worden nagestreefd. Maar dat schijnt dan toch weer niet zo te zijn als wij op blz. 3 van de memorie van antwoord lezen: 'Nogmaals zij gesteld dat niet gebrek aan vertrouwen van de zijde van de Regering de aanleiding heeft gevormd tot omvorming van de FMO.'

Wij kunnen nu niet anders dan tot de volgende conclusie te komen: De Regering heeft erg veel vertrouwen in het bedrijfsleven. Toch gaat ze het bedrijfsleven middels structuurwijziging terugdringen in een minderheidspositie. De Regering vindt dat 'niet zonder meer gesteld kan worden, dat alle gesubsidieerde instanties, verenigingen en bedrijven, altijd, omdat zij financiële steun krijgen, onderworpen zouden moeten zijn aan een doorslaggevende stem van de overheid'; zie memorie van antwoord blz. 2. Toch meent de Regering daar voor de FMO een uitzondering op te moeten maken.

De Regering meent dat zij ook bij gewijzigde doelstelling mag rekenen op de loyaliteit van het bedrijfsleven. Toch is deze loyaliteit kennelijk niet voldoende: de Regering dient het laatste woord in de FMO te hebben.

Van Rossum

De Ministers belijden met de mond het vertrouwen in deelname van het bedrijfsleven; metterdaad, echter, dringen zij het in een minderheidspositie zodat het wetsontwerp, zoals het er althans nu ligt, gekenschetst kan worden als een zekere uiting van wantrouwen tegenover het bedrijfsleven! Dit komt het sterkst tot uitdrukking in artikel 25, waarover ook de heren Waalkens en Van Dam reeds hebben gesproken en waarbij ik mij gaarne aansluit.

In het voorlopig verslag hebben wij ons positief opgesteld ten aanzien van de uitbreiding van de taken van de FMO; met name de inschakeling van de FMO bij de verlening van technische bijstand aan het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden heeft onze instemming. Vanuit onze voorkeur voor bilaterale hulpverlening aan de basis willen we hier de volgende kanttekening plaatsen:

Is de Regering niet van mening dat de volle nadruk dient te vallen, niet op het verlenen van technische hulp en overdracht van technologie zonder meer, maar op de ontwikkeling van een 'aangepaste technologie.' Hiermee bedoelen we een arbeidsintensieve technologie. De kapitaalintensieve technologie is slechts zeer indirect afgestemd op de behoefte van de 'allerarmsten'.

Met instemming citeren wij de heer Bol in zijn artikel: 'Minister Pronk en de doos van Pandora' in de Internationale Spectator van september j.l.: 'Wat de armsten nodig hebben, is een drastische verandering van ontwikkelingsstrategieën, teneinde hun basisbehoeften te bevredigen. Essentieel hierbij is een fikse verschuiving in de richting van meer arbeidsintensieve technologieën.' Als voorbeeld wordt in dit artikel genoemd een project, betrekking hebbend op kunstmestproductie in India, waar door toepassing van een aangepaste technologie 130 x zoveel arbeidsplaatsen worden gecreëerd dan door een westerse produktiewijze en bovendien tegen veel lagere kosten. Is het waar dat ook in het kader van de Nederlandse financiële hulp nog steeds wordt bijgedragen aan de overdracht van hoogwaardige kapitaalintensieve technologie voor de kunstmestproductie?

Zou, juist in verband met de huidige aanpak van het ontwikkelingsbeleid, niet meer de nadruk moeten vallen op het aanpassen van de technologie? Zou de FMO bij een project, gericht op onderzoek naar en toepassing van arbeidsintensieve technologie, inge-

schakeld kunnen worden? Wordt bij alle goede bedoelingen bij de hulp aan economieën in ontwikkelingslanden ook wel voldoende aandacht gegeven aan onze nationale economie, zowel op het gebied van de ondernemingen als wat betreft de werkgelegenheid? Is in dit verband het Franse voorbeeld van de Caisse Centrale (toch ook duidelijk te vergelijken met de FMO) niet mede richtingbepalend, ook in verband met de door de Minister gewenste Europese Samenwerking?

De Caisse Centrale verzekert zich hierbij van de best denkbare zekerheden door:

1. aan de ontwikkelingsbank de 'ligne de crédit' slechts te verstrekken onder garantie van de desbetreffende regering.

2. (tranches op) het krediet slechts aan de bank ter beschikking te stellen tegen promessen (billets à ordre) van de uiteindelijke geldnemer (dus van het project), welke worden uitgegeven voor dezelfde bedragen als waarin de lening moet worden afgelost en welke door de bank – te wiens gunste ze zijn uitgegeven – geëndosseerd zijn aan de Caisse Centrale.

Een ander opmerkelijk punt is, dat de Caisse Centrale als voorwaarde voor het te verlenen krediet van de bank verlangt dat zij aan de geldnemer (het project) de verplichting oplegt om aanbestedingen e.d. uitsluitend open te stellen voor Franse inschrijvers en voorts dat leveranties ten behoeve van het project afkomstig moeten zijn uit de 'zone franc'. Recente berichten duiden erop dat de Caisse Centrale zich echter de laatste tijd soepeler begint op te stellen.

Doordat de Caisse Centrale 75% van haar middelen van de regering krijgt à 1½% (voor 30 jaar) en 25% via de kapitaalmarkt (maar dan met rente-subsidie) kan zij op zeer soepele voorwaarden leningen verstrekken.

Hoe duidelijk er verband gelegd kan worden op de relatie tussen de economieën in de ontwikkelingslanden en op de eigen economie blijkt ook uit de wijze waarop een en ander in Canada is opgelost. CIDA is het instrument, waarvan de Canadese regering zich bedient ter zake van alle aangelegenheden op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Als zodanig resorteert deze overheidsinstelling onder de Minister van Buitenlandse Zaken. Een afzonderlijke onderafdeling verzorgt de financiële steun aan particuliere instellingen ter zake van ontwikkelingsactiviteiten (Non Governmental Organizations Division). Evenzo is er een afdeling ten dienste

van projecten van het bedrijfsleven (Business and Industry Division). Most of Canada's official development assistance is provided through bilateral (country-to-country) programs, under which Canada co-operates in carrying out projects that a Third World country considers essential to its development.

'Official' dan wel 'private assistance'? Veel waarde wordt daar gehecht aan de betrokkenheid van het Canadese volk. Bepaalde initiatieven kunnen slechts van particuliere instellingen uitgaan, waarbij ze dan van CIDA steun kunnen ontvangen. 'Since its inception, our NGO-program has contributed \$ 80 million to over 2300 projects sponsored by Canadian NGO's in more than 106 countries'.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben op de oplossing in enkele andere landen iets dieper ingegaan in verband met dit wetsontwerp, omdat het beleid van de Nederlandse overheid ons toch bepaald niet overal duidelijk is. Ik denk hier o.a. aan het beleid ten opzichte van de Europese Investeringsbank, daar toch in overeenstemming met de als bijlage bij de aan het Verdrag van Lomé gehechte financiële protocollen de Raad van Gouverneurs van de EIB gemachtigd is om naast projecten in de lid-staten ook projecten te financieren die in geassocieerde landen zijn gelegen, terwijl de Raad zelfs ook maatregelen in andere landen mag goedkeuren.

Zien we nu dat het hoogste gezag in de EIB wordt uitgeoefend door regeringsautoriteiten, de zgn. Raad van Gouverneurs, waarvan de huidige Nederlandse Minister van Financiën, als ik het wel heb, thans voorzitter is, dan komt vanzelf de vraag op in hoeverre het Nederlandse beleid (gevoerd o.a. door Minister Duisenberg) en het beleid van de EIB (mede geleid door Minister Duisenberg) op elkaar zijn afgestemd?

Op dit punt doemen ook voor Minister Pronk nog wel enkele duistere wolken op. Naar buiten krijgt men de indruk, dat hij alles in het werk stelt om gezamenlijk in Europees verband een grote strategie voor de ontwikkelingslanden van de grond te krijgen. Grote teleurstelling! Indien de andere acht lid-staten niet instemmen met zijn uiterst progressief beleid, waarbij de overheid alles moet regelen. Toegegeven dat het Europees beleid niet altijd strookt met het beleid van de lid-staat Nederland. Nu te doen alsof er geen grote mate van consensus is, is niet helemaal eerlijk. Nog maar kort geleden werd door een aantal instellingen

Van Rossum

binnen de gemeenschap overeenstemming bereikt over een Code of Practice of Public Development Finance Corporations, waarbij ik de FMO zeer node mis. In schrill contrast tot het laten vallen voor de FMO van de eis van substantieel Nederlands belang lees ik daar onder punt 8 van de preambule:

'The task of the PDFC's in the productive sector is to invest their funds in projects in developing countries, that will not only help to increase the wealth of those countries, but will also yield a reasonable return on the money invested.'

Deze code of practice is binnen de EEG ondertekend door de Société Belge d'Investissement International (een Belgische FMO), de Industrialiseringsfondsen for Udviklinglandene (een Deense FMO), Caisse Centrale de Coopération Economique (een Franse FMO), Deutsche Gesellschaft für Wissenschaftliche Zusammenarbeit (een Duitse FMO) en de Commonwealth Development Corporation (een Engelse FMO). Buiten Europa is het onder andere nog door de Verenigde Staten (de OPIC) ondertekend.

Waarom ontbreekt Nederland bij de ondertekenaars? Mag de FMO dit ondertekenen als het bedrijfsleven dit zou willen of zou zo'n besluit door een ministerieel veto, als zijnde niet in overeenstemming met het regeringsbeleid, getroffen worden?

Wat dat betreft wil ik ook citeren uit een toespraak van de heer De Grooth, directeur-generaal voor de buitenlandse economische betrekkingen. Hij heeft die toespraak gehouden op 3 juni 1976 voor de 193ste algemene vergadering van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel in Breda:

'Ik geloof dat investeringen in een ontwikkelingsland een goede zaak voor het betrokken land kunnen zijn, mits men niet in het andere uiterste vervalt dat investeringen in ontwikkelingslanden alleen maar getoetst worden aan de voordelen, die ze voor deze landen opleveren. Fundamenteel blijft voor de investeerder natuurlijk het belang van de betrokken onderneming. Men mag immers niet verwachten, dat het bedrijfsleven middelen investeert zonder redelijke rendementsverwachtingen.

Voor het bereiken van een effectieve hulpinspanning van ons land is samenwerking tussen Regering en bedrijfsleven van groot belang. Dit is ook nodig omdat de vraagstukken van de ontwikkelingssamenwerking, waar-

onder die van de internationale investeringen, van een zodanige allure zijn, dat een gezamenlijke krachtsinspanning op nationaal niveau voor een klein land als het onze een dwingende noodzaak is. Feitelijk zou een beleid nodig zijn op het niveau van de EEG, maar de mogelijkheden daartoe zijn tot nu toe beperkt gebleven'... Is Nederland dan niet op grond daarvan gehouden de reeds genoemde Code of Practice te ondertekenen, zouden wij daaraan toe willen voegen.

Mijnheer de Voorzitter! Als we de verschillende stukken vergelijken, neemt onze argwaan toe. Er is ook voor ons een christenplicht om de mensen – en dan vooral aan de basis van de samenleving – te helpen. Onze fractie is nog niet zover, dat zij daarbij alle bevoegdheden – noch hier, noch daar – uitsluitend aan de overheden wil toevertrouwen. Zij wil ook deze hulpverlening gebouwd zien op een goede onderlinge samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven en andere particuliere organisaties, waaronder zendingsorganisaties. De mensen in de ontwikkelingslanden moeten niet alleen bevrijd worden van de honger en onderdrukking. Het kwaad van ons en onze medemensen zit niet alleen buiten ons, maar ook in ons. De mensen moeten bevrijd worden van de zonde en om het bijbels te zeggen van de geestelijke boosheden in de lucht.

□

De heer **Coppes** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Mijn commentaar namens mijn fractie op dit wetsontwerp kan kort zijn. Wij zijn erg blij, dat het eindelijk zo ver is. Ook de schriftelijke voorbereiding is zodanig geweest, dat wij nu weinig aanmerkingen hebben. We hopen dat de FMO snel aan het werk kan gaan. Er zijn nogal wat kritische opmerkingen gemaakt of het allemaal zal kunnen functioneren in deze nieuwe samenstelling.

Wij zijn zeer benieuwd, of dat het geval zal zijn. Wij hebben daar groot vertrouwen in. Het is echter wel zaak, dat de FMO in de nieuwe opzet zeer snel kan gaan starten.

Wij hebben ook een beetje moeite met artikel 25 van de overeenkomst. Principieel zijn wij niet tegen wat daarin geformuleerd is, maar naar ons idee zal het praktisch erg moeilijk zijn om de uitvoering van een bepaald project door de FMO dwingend op te leggen, als de projectcommissie daar niet achter staat. Waarom is artikel 25 per se nodig? Kan de Minister daar een antwoord op geven? Als een project beslist in strijd is met de regerings-

doelstellingen, is er toch de mogelijkheid om dat project te voorkomen door het in feite aanwezige vetorecht? Als een project wordt tegengehouden, kan het toch op andere manieren namens de Regering misschien wel worden geëntameerd? Om een projectcommissie tegen haar eigen zin ergens toe te dwingen, lijkt ons psychologisch gezien niet zo erg gelukkig. In dat opzicht kijken wij wat vreemd tegen artikel 25 aan.

Ik eindig met te zeggen, dat er nog een ander aspect is, dat ook in de hoorzitting naarvoren is gekomen, namelijk het gesprek met de werkgevers. Dat gesprek zal binnen de FMO wel voortgang vinden. Mij is opgevallen, dat de laatste tijd behoefte bestaat om met de verschillende partijen te praten. Enerzijds zijn dat mensen die groot wantrouwen hebben jegens de ondernemingen in de derde wereld, anderzijds mensen die groot vertrouwen hebben in die ondernemingen. Mijn fractie behoort niet tot de mensen die zo'n groot vertrouwen hebben. Dat zal wel duidelijk zijn. Naar ons idee moeten daar grote vraagtekens bij gezet worden, met name omdat het voor iedereen eigenlijk onmogelijk is om alleen al inzicht te krijgen in de bedrijvigheden van de ondernemingen in de derde wereld.

Het aandeel in de FMO van een aantal ondernemingen van werkgevers is natuurlijk zeer beperkt en gebonden. Ik begrijp, dat sommige afgevaardigden zich hier beklagen over het verlaten van de pariteit en het invoeren van de meerderheidsaandelen van de overheid. Buiten de FMO om worden echter ongelooflijk grote en veelzijdige activiteiten van particuliere ondernemingen in de derde wereld ontwikkeld. Daar maken diezelfde geachte afgevaardigden zich schijnbaar geen zorgen over; dat doen wij wel.

Er wordt door bepaalde groeperingen in onze samenleving, bij voorbeeld actiegroepen, nog wel eens een karikaturaal beeld opgehangen van dikke directeurs met dikke buiken, die in de derde wereld allemaal arme mensen onderdrukken en daar vreselijke dingen uithalen. Het zou goed zijn om in gesprek te blijven. Daarvoor is ook van de kant van het bedrijfsleven belangstelling, zoals ik heb gemerkt.

Wij zijn voor een volledige democratisering van de ondernemingen, zeker ook van die in de derde wereld. Wij weten, dat dat een toekomstbeeld is, dat voorlopig niet gerealiseerd zal worden. In die tussentijd zou het naar onze mening nuttig zijn om met het bedrijfsleven dusdanige gesprekken te

Coppes

voeren, dat die wederzijdse karikaturen wat bijgesteld kunnen worden en dat althans een zo oprecht mogelijke uitwisseling van informatie zal kunnen plaatsvinden; bij voorbeeld over de vraag, of de ondernemingen, de investeerders in de derde wereld, zouden kunnen bijdragen aan bepaalde ontwikkelingen in de derde wereld. Ik noem arbeidsintensieve bedrijven, aangepaste technologie; kleinschaligheden, sociale voorwaarden en met name een harmonischer verhouding tussen het vaak enorm onderontwikkelde platteland en de kleine industriële kernen.

In principe zouden het bedrijfsleven en zelfs ook de FMO zich kunnen richten op bedrijven die ertoe bijdragen om die ontwikkeling van het platteland te bevorderen. Dat is een punt, dat er bij de voorbereiding en bij het horen van verschillende mensen is bijgekomen. Mijn indruk van de hoorzitting was wat de werkgevers betreft veel optimistischer en ontspannender dan de indruk die de heer Waalkens hier en in de schriftelijke voorbereiding heeft gegeven. Ik kreeg de indruk dat de werkgevers er eigenlijk best tevreden mee waren. Zij hebben gezegd, dat die nieuwe opzet voor hen niet nodig was geweest, maar dat zij graag mee zouden doen om te zien of die werkt, als de commissie maar zou kunnen verzekeren dat er geen sprake van wantrouwen is. Die verzekering is zowel door de commissie – als zij wat te verzekeren heeft – als door de Minister gegeven. Ik denk dat binnen het kader van de FMO er geen sprake is van en ook helemaal geen plaats is voor wantrouwen. Van de andere kant is het een volstrekt logische zaak dat, waar behalve de aandelen ook alle geldmiddelen voor 100% door de overheid geleverd worden, – en dat is de gemeenschap mijnheer Waalkens, dat is niet één of ander merkwaardig soort haaks op de gemeenschap staande figuur, maar de overheid die de gemeenschap vertegenwoordigt – die overheid die aan al die gemeenschapsgelden duidelijk richting geeft en daar een doorslaggevend stem in heeft. Ik heb noch in de hoorzitting noch in opvolgende gesprekken met werkgeversorganisaties iets gemerkt van de wat druilerige stemming die de heer Waalkens wat de werkgevers betreft gesuggereerd heeft.

De heer **Waalkens** (VVD): De heer Coppes kweekt nu een rozige stemming rond de hoorzitting waar zowel werkgevers als werknemers aanwezig ge-

weest zijn. Hij zal toch – althans als hij goed geluisterd heeft – wel beseft hebben dat zij de wijziging helemaal niet nodig vonden en haar geclausuleerd aanvaard hebben; die clausules zijn zelfs ontwikkeld.

De heer **Coppes** (PPR): Dat is natuurlijk normaal!

De heer **Waalkens** (VVD): Daarbij kwam duidelijk de indruk naar voren dat zij gewoon niet anders konden en dat zij maar het gezegd hebben: in vredesnaam, wij zullen wel zien hoe het loopt.

De heer **Coppes** (PPR): Ik denk niet dat, als men zegt dat men iets geclausuleerd aanvaard – zeker als men het zo zegt als zij het gezegd hebben, men kan daar het verslag op na kijken – dit betekent dat het met het geweer op de borst iets toegeven is. Dat is gewoon zeggen: dit is een nieuwe opzet, wij willen dat gaan proberen; natuurlijk behouden wij ons oordeel voor en wij gaan kijken hoe dat uitwerkt en dan zullen wij daar opnieuw op terugkomen. Ik dacht dat dit een volstrekt normale zaak was.

Ik wil aan het adres van de Minister nog enkele opmerkingen maken. Ik weet van hem dat hij vele keren positieve contacten heeft gezocht met het bedrijfsleven; hij deed dit onder andere in verschillende redevoeringen. In mijn achterban wordt dat wel eens verkeerd begrepen. Er wordt dan gedacht dat de Minister een beetje een gemene zaak maakt met bepaalde ondernemingen. Ik heb het dus nu weer over vertekeningen van de werkelijkheid. Ik meen dat het goed is om te vragen of het niet mogelijk zou zijn, op deze lijn door te gaan en op verschillende ondernemingen – zeker ook Nederlandse ondernemingen die deel uitmaken van multinationale gehelen – een appèl te doen en ze te vragen eens opening van zaken te geven; niet alleen opdat wij weten of zij niet in strijd zijn met de gerechtigheid in de Derde Wereld-ontwikkeling maar ook, positief, om te weten hoe de ondernemingen kunnen bijdragen met al hun kennis, ervaring en know-how om voor de ontwikkelingslijn die wij zo voorstaan, dienstbaar te zijn.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Als wij over dit onderwerp spreken, hebben wij het eigenlijk over de relaties tussen drie entiteiten, namelijk de derde wereld, die ik maar even als een geheel beschouw, het westelijke en in dit geval het Nederlandse bedrijfsleven en de Nederland-

se overheid. Wij kunnen dus drie bilaterale relaties uit die driehoek halen. De relatie tussen Nederlandse overheid en Derde Wereld bespreken wij altijd uitvoerig bij de begrotingsbehandeling en die laat ik nu dan ook maar zitten. Wat betreft de relatie tussen het Nederlandse bedrijfsleven en de Derde Wereld, wijs ik erop dat de ontwikkelingsproblematiek vanuit ons standpunt een kwestie van anti-imperialismestrijd is. Het zal duidelijk zijn dat wij de rol van het westelijk bedrijfsleven in die Derde Wereld in principe negatief beoordelen. Wij zijn van mening dat de belangen van de Derde Wereld en van het bedrijfsleven in het algemeen niet samenvallen omdat de economische opkomst van de Derde Wereld uiteindelijk de positie van de individuele ondernemer hier aanzienlijk zal schaden. Daar volgt echter niet zonder meer uit dat elke activiteit van westerse bedrijven in de Derde Wereld, zelfs vanuit dit oogpunt, negatief moet worden gezien. Dat kan alleen worden verklaard doordat er onderlinge tegenstellingen zijn binnen het bedrijfsleven, belangentegenstellingen. De Derde Wereld zou daarvan wel eens kunnen profiteren en dus voordeel hebben van bepaalde activiteiten van sommige ondernemingen.

Dat gaat dan onvermijdelijk ten koste van andere delen van het bedrijfsleven in dit stuk van de wereld. Naar mijn stellige overtuiging is het alleen maar zinnig als het ten koste gaat van de belangen van het particuliere bedrijfsleven als geheel. Onderdelen daarvan kunnen tegen de belangen van het geheel inwerken. De vraag is in hoeverre de belangen die voor de derde wereld gunstig zouden kunnen worden gebruikt, tot hun recht komen in een dergelijke opzet als die welke wij hebben bij de FMO. Gezien de structuur van het geheel heb ik het idee dat men dat wel kan vergeten, maar misschien zit er hier en daar wat in.

Een tweede punt is de relatie tussen staat en bedrijfsleven. Ik vind het heel aardig dat wordt voorgesteld om 51% van de aandelen te nemen voor de staat. In de memorie van toelichting staat echter dat de kleinst mogelijke meerderheid werd gekozen omdat het belang van de kennis, de steun en de mogelijkheden van de minderheidspartners – bedrijfsleven en vakbeweging – in het FMO tot uitdrukking moest worden gebracht. Het is in feite dus heel marginaal beargumenteerd. Een factor van belang vind ik dat de voorwaarde van een substantieel Nederlands belang is komen te vervallen.

Van der Spek

Aan de andere kant wordt ook dat weer niet al te hard gespeeld. In de memorie van antwoord wordt gezegd dat het in feite erom gaat dat projecten waarbij uitsluitend lokale sponsors een rol spelen ook gefinancierd kunnen worden. Het is niet de bedoeling om joint ventures minder in aanmerking te laten komen voor financiering zegt de memorie van toelichting. Dat zijn dan joint ventures waarin het Nederlands bedrijfsleven meedoet. Ze worden wel nauwkeurig getoetst aan de gewijzigde criteria bij het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Theoretisch klinkt dat heel mooi, maar gegeven de praktijk moet men zeggen dat er een hoge mate van identiteit van het Nederlands ontwikkelingsbeleid en de belangen van het Nederlands bedrijfsleven valt te constateren. Dat hebben wij ook geconstateerd bij de voorbereiding van dit wetsontwerp, met name in de hoorzittingen, waarin wij als commissie hebben gesproken met het bedrijfsleven. Daar was men helemaal niet negatief over deze samenwerking. Ik geloof echter niet dat deze twee altijd helemaal samenvallen. Er zijn soms marges van tegenstellingen die men kan gebruiken om de belangen van ontwikkelingslanden te laten prevaleren boven die van het westelijk bedrijfsleven.

Optimistisch moet men hier niet over zijn. Ik denk dan weer aan de redenering in de memorie van toelichting over de herstructurering van de Nederlandse economie, over bedrijven waar comparatieve kostenvoordelen optreden in de derde wereld, vergeleken met die in Nederland. Dat zou zinnig zijn, omdat dan productiecapaciteit van hier naar daar kan verhuizen. De internationale arbeidsverdeling wordt er ook weer bij gehaald. Ons standpunt daarover is bekend. Ik geloof dat dat geen bijdrage is aan de werkelijke gelijktrekking op den duur van het niveau van de economie in de derde wereld aan dat van ons.

Wat ik wel interessant vind is het volgende, hoewel ik mij wel afvraag wat daarvan terecht moet komen. Dat is de nadruk die wordt gelegd op de werkgelegenheid scheppende activiteiten waaraan de FMO kan bijdragen, in die landen waaruit men zo veel migreert naar ons deel van de wereld.

Niet onbelangrijk is ook dat concessionele leningen niet alleen voor niet rendabele elementen in rendabele projecten, maar nu ook voor laag rendabele projecten zullen worden gebruikt en dat daarmee non-profit producties, zoals public utilities en co-

operaties voor financiering in aanmerking komen. Dat is waarschijnlijk een kleine opening, waardoor er nog enige verbetering mogelijk is, vergeleken met de toestand binnen de FMO, zoals die tot nu toe was. Het is ook niet oninteressant dat nu alle door het FMO te verstrekken leningen worden gedekt op de kapitaalmarkt en niet alleen degenen die een commerciële rentevoet hebben. Ook is interessant dat rentesubsidie is ingevoerd. Ik vind het allemaal niet grote, maar ook niet te verwaarlozen verbeteringetjes.

Interessant is het punt van het door drukken van de mening van de Regering wanneer er geen positief standpunt komt van de projectencommissie ten aanzien een bepaald project, waarvan de Regering vindt dat het wel past in haar beleid. Daarbij komt echt aan de orde de mogelijke – door mij niet al te groot geachte, maar op bepaalde punten wel eens optredende – tegenstelling tussen het regeringsbeleid en de belangen van het bedrijfsleven. Ik kan het niet anders zien dan dat, als in zo'n geval bezwaar wordt gemaakt tegen een bepaald project, dit bezwaar van de zijde van het bedrijfsleven komt. De Minister voor Ontwikkelings-samenwerking zal dan toch zeggen dat het moet worden gedaan, omdat het past in zijn beleid. Ik ben dan benieuwd hoe dat zal gaan. Ik ben benieuwd in hoeveel gevallen de Minister werkelijk van deze bevoegdheid gebruik zal maken.

Ik denk dat het een testcase zal worden voor de vraag of er inderdaad nog iets zinnigs uit dit geheel komt. Ik vraag dan ook zeer nadrukkelijk of de Tweede Kamer de rapportage over gebeurtenissen in dit gebied in extenso kan verwachten van de Regering. Dat zal interessante lectuur worden!

De heer **Van der Hek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De fractie van de PvdA kan zich met het voorstel van de Regering verenigen. Het geeft echter aanleiding tot het maken van nog enkele opmerkingen om de positie volstrekt duidelijk te maken. Als je naar de betogen van de diverse afgevaardigden luistert dan lijkt het wel of zonder de FMO geen investeringen meer in ontwikkelingslanden plaatsvinden. Ik geloof dat dit een vergissing is.

De FMO is qua omvang en werkwijze van marginale betekenis en niets meer dan dat. Bedrijven die investeringsmogelijkheden zien op normale bedrijfs-economische gronden in ontwikkelingslanden, hebben de FMO niet nodig. Bedrijven komen op de FMO af

wanneer zij bepaalde moeilijkheden zien om daar langdurig een redelijk rendement te halen. Zij komen op de FMO af omdat zij financiële voorwaarden hopen aan te treffen waardoor dat rendement sneller wordt bereikt en wellicht enige zekerheid kan worden verkregen met betrekking tot het geïnvesteerde vermogen. De FMO neemt dat gewoon voor een deel over. Slechts enkele bedrijven met die moeilijkheid komen naar de FMO toe.

Wat voor type bedrijf is het? Het zal vermoedelijk een type bedrijf zijn dat ook geen grote internationale ervaring heeft, dat bovendien in een sector actief is in ontwikkelingslanden waar het verwerven van rendement langdurige en grote moeilijkheden oplevert. Het is altijd dubieus of, zelfs al springt de FMO erin, de hele zaak levensvatbaar blijkt te zijn.

De Regering merkt op dat als zij particuliere investeringen steunt – en dat zijn inderdaad marginale activiteiten die gesteund worden vanuit een bedrijfs-economisch gezichtspunt – zij wel wenst dat deze particuliere investering wordt gesteund wanneer die ook in ander opzicht overeenstemt met het beleid dat zij wenst te voeren. Ik vind dat juist. De Regering meent dat het particulier investeren uit een aantal gezichtspunten in ontwikkelingslanden een nuttige bezigheid is. Natuurlijk is het dan van belang dat in het beleid dat men dan ten uitvoer legt, ook die gezichtspunten tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Als men dat niet doet, dan ziet men een particuliere investering optreden met overheidssteun zonder dat enige zekerheid is verkregen of een dergelijke investering dan bereikt wat men nu juist van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden zo nuttig vindt.

De heer **Waalkens** (VVD): Waar haalt de heer Van der Hek het vandaan dat alleen maar kleinere, minder risico kunnen dragende bedrijven, zich tot het FMO wenden? Mij is bekend dat op dit moment bij voorbeeld de hele scheepsbouw bezig is via de FMO bepaalde zaken gerealiseerd te krijgen.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Waarom zou men eigenlijk naar een instelling gaan die voorwaarden oplegt als men het zonder die instelling kan doen en dus zonder die voorwaarden?

Minister **Pronk**: Waar heeft de heer Waalkens die wetenschap vandaan? Mij is daar niets van bekend.

De heer **Waalkens** (VVD): Dan zal ik de Minister uit de droom helpen. Op het ogenblik bestaat de mogelijkheid –

Van der Hek

misschien is dat al weer van de baan – een bepaalde scheepsbouworder uit Egypte te krijgen. Daarvan is mij met duidelijke zekerheid verteld dat er ook een onderdeel van het ontwikkelings-samenwerking in het geding zou zijn, maar dan na de FMO.

Minister Pronk: Dat is heel wat anders dan wanneer de heer Waalkens zegt dat de hele scheepsbouw probeert op de been te blijven via de FMO. Dat is geenszins het geval. Ik geef toe dat eventueel scheepsbouwactiviteiten in ontwikkelingslanden niet van FMO-financiering, indien aan de criteria wordt voldaan, worden uitgesloten, maar dat is een gans andere zaak.

De heer Waalkens (VVD): De conclusie die men trekt, is natuurlijk altijd verschillend. Ik heb gezegd dat de scheepsbouw, een onderdeel daarvan, daarmee bezig is. De heer Van der Hek beweerde dat er zo'n beetje kruidenierszaken aan de gang waren.

De heer Van der Hek (PvdA): Dat heb ik niet gezegd. Ik kan mij voorstellen, dat de heer Waalkens, als iemand het woord 'klein' in de mond neemt, direct aan een kruidenier denkt, maar dit past toch meer in het klimaat van zijn partij dan in dat van de mijne!

De heer Waalkens (VVD): Bij u zijn er in het geheel geen kleine ondernemingen meer!

De heer Van der Hek (PvdA): Mijnheer Waalkens, wij hebben in onze partij de kleine ondernemer de zeggenschap gegeven die hem toekomt. Ik zou zeggen: Volgt u dit voorbeeld! Ik begrijp het echter wel: U hebt geïnterrumpeerd, maar het is op niets uitgelopen, behalve – helaas – dat mijn betoog erdoor is onderbroken.

De heer Waalkens (VVD): Dat heb ik van de Minister geleerd, die u er een vorige keer op attendeerde dat mijn interrupties u van de wijs trachten te brengen.

De heer Van der Hek (PvdA): Men leert hier van elkaar! Dat is het bekende gemeen overleg tussen Kamer en Regering.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb erop gewezen, dat de FMO van een beperkte betekenis is en dat men de zaak niet moet overdrijven. Bedrijfs-economisch gesproken trekt de FMO marginale projecten naar zich toe, met name van ondernemingen die vaak niet over internationale expertise, ervaring en contacten beschikken om zelfstandig te kunnen handelen. Hierin ligt een grote beperking met betrekking tot de

omvang van het bedrijf van de FMO.

Hierbij komt nog, dat als de overheid particuliere investeringen wil steunen omdat zij daarin een zeker nut gelegen ziet, dat nut geclausuleerd is. Het is geclausuleerd in het beleid dat de Regering zelf ter zake wil voeren, hetgeen volstrekt logisch is. Ook dit heeft invloed op de omvang van de activiteiten van de FMO zelf. Het is echter volstrekt logisch dat de overheid, als zij iets wil steunen omdat zij er nut in ziet – en zij dit dus geclausuleerd doet – hierbij naar vormen en wegen zoekt om dit 'hard' te maken. Wij van de PvdA hebben in het verleden bezwaren kenbaar gemaakt tegen de constructie van de FMO als zodanig, zelfs voordat Keerpunt '72 werd geschreven. Ik mag daaraan de heer Van Dam wel herinneren.

Als overheid doe je iets zelf, via een overheidsdienst, of je draagt iets op aan een ander buiten de overheid, onder bepaalde voorwaarden. Indertijd heeft een vorig kabinet voor een constructie gekozen, welke op dit punt een middenweg wil bewandelen, namelijk met overheid en bedrijfsleven samen in één opzet, hetgeen de FMO is geworden. Dit leidt natuurlijk tot het geweldige probleem, hoe men financiële verantwoordelijkheden en beleidsverantwoordelijkheden tot gelding brengt.

De heer Waalkens (VVD): Ik wil de heer Van der Hek erop wijzen dat ik hem niet heb geïnterrumpeerd opdat hij daarna het woord aldoor tot mij zou richten. Ik meen dat hij zich, via de Voorzitter, tot de Minister richt.

De Voorzitter: Het is een misverstand, dat hier alleen sprake zou zijn van een gedachtenwisseling tussen kamerleden en individueel vertegenwoordigers van de Regering. Ik meen, dat het ook de bedoeling is, onderling van gedachten te wisselen.

De heer Waalkens (VVD): U hebt gelijk. De heer Van der Hek zit nu echter aldoor naar mij te kijken, hetgeen helemaal niet mijn bedoeling was.

De Voorzitter: Mag ik de heer Van der Hek vragen, naar mij te kijken?

De heer Van der Hek (PvdA): Als dat zou kunnen!

De heer Van Dam (ARP): Waarom worden alleen de twee mogelijkheden van een overheidsorgaan of een privaatrechtelijk orgaan gehanteerd, met een scheiding tussen het privaatrechtelijke en het publiekrechtelijke deel in de samenleving? Waarom geen combinatie, een samenwerking tussen beide? Ik

vind dit een tamelijk begrensde opvatting van mogelijkheden in onze samenleving.

De heer Van der Hek (PvdA): Ik kan mij dat wel voorstellen. Ik heb echter, evenals mijn politieke club, een grote huivering tegen de joint-ventures die de heer Van Dam bepleit.

De heer Van Dam (ARP): Waarom?

De heer Van der Hek (PvdA): Dat wil ik de heer Van Dam wel vertellen. Overigens hebben wij ons bij deze situatie neergelegd. Dit geldt niet alleen voor dit geval; er zijn stellig ook andere voorbeelden te noemen. Wanneer de joint-venture eenmaal tot stand is gebracht, is het moeilijk de verantwoordelijkheden met betrekking tot het beleid ervan nog goed uit elkaar te houden en te controleren.

De heer Waalkens (VVD): O, vandaar het wetsontwerp!

De heer Van der Hek (PvdA): Het belangrijke probleem in dezen, waarmee wij te maken hebben, is dat de Staat, te zamen met anderen, deelneemt aan een nieuw gecreëerde eenheid. Zij doet dit met middelen van de gemeenschap, of met middelen die door de gemeenschap op enigerlei wijze worden gegarandeerd. Het goed onder controle houden van dit gemeenschapsbelang, met name door het parlement, is uitermate moeilijk omdat de wijze waarop met deze middelen wordt gehandeld wordt bepaald door de gecreëerde eenheid zelf. Dit is een klassiek probleem, dat wij hebben in ons type samenleving. Het doet zich met de FMO ook voor.

Naarmate het beleid zich intensiever met bepaalde terreinen van het internationaal economisch leven gaat bemoeien en men als beleidsvormers een instituut als de FMO op zijn weg vindt, dat daarin functioneert, constateert men het probleem hoe men dat intensiever wordende beleid kan ophangen aan instellingen die al op dat terrein bestaan, op een zodanige manier dat het ook nog publiek controlebaar blijft. Dat is inderdaad een probleem en het heeft zich klaarblijkelijk met de FMO voorgedaan. Wij hebben geconstateerd dat men het juist vindt om er iets aan te doen. Men heeft er een bepaalde oplossing voor gevonden, namelijk het huidige wetsontwerp, en daarover zou ik nog iets willen opmerken.

De heer Van Dam (ARP): Als ik het goed begrijp is het centrale punt, dat zo'n instelling fouten kan maken,

Van der Hek

waarvoor de overheid dan medeverantwoordelijk is. Dan gaat u ervan uit dat alleen een privaatrechtelijke instelling fouten kan maken en dat een publiekrechtelijke instelling of de overheid zelf nooit fouten zou kunnen maken.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Neen, in genen dele, maar het grote verschil tussen een privaatrechtelijke en een publiekrechtelijke instelling is, dat voor de laatste de Regering voor de volle 100% de verantwoordelijkheid draagt en zich ook voor de volle 100% hier heeft te verantwoorden. Participeert de overheid in een privaatrechtelijke constructie, dan is zij verantwoordelijk voor haar aandeel daarin, tenzij die privaatrechtelijke constructie voor 100% overheidseigendom is; dan behoeft het probleem ook niet te bestaan. Maar is het een joint venture, dan kunnen hier problemen rijzen. Ik geloof dat dit een bekend probleem is.

De heer **Van Dam** (ARP): Dan is dat ook een duidelijk uitgangspunt voor geluiden die ik uit uw kring wel eens hoor met betrekking tot commissarissen van de overheid in ondernemingen en zo.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Men maakt het dan inderdaad controleerbaar. Wanneer men ergens een belang in verwerft, heeft men daar ook een controleerbare figuur.

De heer **Van Dam** (ARP): Men kan het op deze manier uitleggen, maar men kan het natuurlijk ook naar de andere kant hanteren, namelijk door te zeggen dat het niet verstandig is om als overheid in particuliere ondernemingen, die fouten kunnen maken, zitting te nemen en daardoor mede verantwoordelijkheid voor die fouten te dragen.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Tenzij daardoor gevolgen optreden, die de gemeenschap in haar totaliteit niet wil accepteren.

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het betoog van de heer Van der Hek gaat toch niet op? Op de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking staat een post voor de FMO. Dit is ter controle aan het parlement voorbehouden. Wij kunnen toch te allen tijde aan de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking vragen hoe de gelden in het FMO-kader besteed zijn? Hij weet dat hij vetorecht heeft en dat hij zelfs projecten niet kan financieren? Waar praat de heer Van der Hek nu over? Het kan toch best? Het bedrijfsleven heeft alleen inspraak op de wijze waarop het besteed

wordt. Dat horen wij dan via de Minister.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben blij, dat de heer Waalkens dit opmerkt, want het geeft mij aanleiding te vertellen waarom de voorgestelde wijzigingen een verbetering betekenen ten opzichte van de vroeger bestaande situatie. Wat is er precies aan de hand? Willen wij ons begrotingsrecht behoorlijk kunnen uitoefenen, dan moeten wij bewindslieden tegenover ons hebben die in de structuur van de FMO de verantwoordelijkheid volledig hard kunnen maken. Aangezien het volledig met overheidsmiddelen wordt gefinancierd, is daarin een reden te vinden om er inderdaad voor te zorgen dat de overheidsdeelname in het vermogen meer dan de helft bedraagt, zodat er een meerderheidsbelang is verworven en dat de overheid in de besluitvorming het dubbele veto heeft, niet alleen om iets te verhinderen, maar ook om iets te doen. Ik vind het dus een juiste aanvulling van het begrotingsrecht, dat deze Kamer met betrekking tot de FMO heeft uit te oefenen.

De heer **Waalkens** (VVD): Dat verhaal geldt dan ook voor CRM en alle andere mogelijke overheidsinvloeden.

De heer **Van der Hek** (PvdA): U vergist zich. De heer Van Dam wees ook al op twee relaties. Ik had er ook een opmerking over willen maken. De vergelijking met andere subsidie-ontvangende instellingen en met het risico dat de gesubsidieerde instellingen, in dit geval ondernemingen, zelf dragen, gaat niet op. Subsidie-ontvangende instellingen, waarin de rijksoverheid niet als zodanig deelneemt, verrichten onder volstrekt eigen verantwoordelijkheid bepaalde taken naar de samenleving toe en doen daarbij een beroep op 's Rijks kas om een bijdrage te krijgen. Onder bepaalde criteria en onder een bepaalde verantwoordingsplicht wordt dat geregeld. De FMO is echter een intermediair. De FMO ontvangt niet voor zichzelf, maar de FMO ontvangt om het 'door te lenen'. Daarmee voert zij een eigen beleid naar anderen, derden, toe. Dat is dan het essentiële onderscheid met andere subsidie-ontvangende instellingen. Het heeft in dat opzicht zelfs het karakter van een bank.

De heer **Waalkens** (VVD): De FMO is toch geen loslopend stelletje mensen!

De heer **Van der Hek** (PvdA): Ik weet niet waarop de opmerking van de heer Waalkens slaat.

De heer **Waalkens** (VVD): Daar moet u dan maar eens over nadenken!

De heer **Van der Hek** (PvdA): Daar heb ik nu geen tijd voor.

Ik meen dat de vergelijking met ondernemingen die een eigen risico dragen en die op dat punt te veel verwaarloosd zijn, niet opgaat. De FMO neemt een niet onaanzienlijk risico. In bedrijfs-economische zin hebben de projecten die worden gefinancierd vaak een marginaal karakter; anders was men niet naar de FMO gegaan. De kans dat eenmaal op kredietvoorwaarden geleend geld moet worden omgezet in een schenking, dat men zijn geld zelfs verspeelt, is niet afwezig. Uiteraard neemt de onderneming die bij de FMO aanklopt ook een groot risico op zich. Om het risico én uit bedrijfseconomisch opzicht én vanuit het beleid aanvaardbaar te maken, is het verstandig de FMO zo te structureren dat de overheid het geld op tafel moet leggen en een doorslaggevende stem behoudt bij wat er gebeurt. Ook in dat opzicht vinden wij de huidige constructie een verbetering ten opzichte van de oude.

Hiermede had ik mijn betoog kunnen beëindigen, ware het niet dat ik nog op een punt een opmerking moest maken, namelijk over het fameuze artikel 25. Heeft de Regering geen ingewikkelde constructie gekozen in dit artikel? In de oude constructie hadden alle participanten een vetorecht. Dat is nog zo, maar als de overheid iets nadrukkelijk wil, kan zij dat opleggen met gebruikmaking van artikel 25.

Mij spreekt het materiële argument niet aan, dat daarbij een risico wordt gedragen door de betrokken ondernemingen of andere participanten in het vermogen. Dit zou onheus zijn. Immers in alle gevallen draagt de geldverschaffende overheid zelf het risico in materiële zin.

Wat dat betreft ligt er geen probleem. Het probleem ligt bij de verhouding overheid-raad van commissarissen. Ik hoop dat dit een formeel probleem is, dat in de praktijk geen ellende veroorzaakt. Wil de Minister hier uitgebreider dan in de memorie van antwoord zijn motieven uiteenzetten om artikel 25 te maken zoals het is?

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Het is bekend dat ik een warm aanhanger ben van de hoofdlijnen van het beleid voor de ontwikkelingshulp van deze Regering en van het beleid van deze Minister. De voorstellen in het onderhavige wetsontwerp sluiten op dit beleid aan. De uitwerking is consistent.

Een paar jaar geleden hebben wij nog tegen de FMO gestemd, maar nu

Van Mierlo

beschouwen wij dit als een grote verbetering en daarom gaan wij vol gaarne mee met dit wetsontwerp. Wij zijn blij met de nieuwe opzet van de FMO; wij verheugen ons over de nieuwe en uitgebreidere doelstellingen en over de nieuwe middelen. Ik sluit mij aan bij wat de heer Van der Hek heeft gezegd. Ik kan dus kort zijn, en dat is maar goed ook, want ik moet dringend afscheid nemen van de Minister van Defensie.

Er is echter één zaak die mij dwars zit, evenals praktisch alle andere leden van deze Kamer, namelijk een zaak die niets heeft te maken met ontwikkelingshulp en alles met koshere besluitvorming in een pluriform werkverband: ik spreek over artikel 25.

Dit artikel heeft betrekking op de projectcommissie, waarbij wij in het oog moeten houden dat de Regering daarin een meerderheid heeft. De commissie besluit met algemene stemmen en ieder lid heeft een veto-recht. In artikel 25 staat dat wanneer geen overeenstemming wordt bereikt iets te doen, de vertegenwoordiger van de Minister van Ontwikkelingshulp in zijn eentje iets kan doordrukken, nadat hij de raad van commissarissen nog eens heeft gehoord.

Ik acht dat artikel in strijd met de gekozen samenwerkingsgedachte, met name met het vetorecht voor iedereen. Nu is het vetorecht van iedereen een weinig voorkomende figuur. Iedereen kan een meerderheid 'overrulen' ten einde iets niet te doen, dus ten einde iets te laten. De normale democratische meerderheidsregel wordt hier eigenlijk verlaten. Dat kan zeer grote voordelen hebben voor de onderlinge consistentie van dat samenwerkingsverband van zo'n commissie, mits dat consequent wordt toegepast. Als dat niet consequent wordt toegepast, vrees ik, dat dat voordeel gaat verkeren in een nadeel.

De regel dat de vertegenwoordiger van Ontwikkelingssamenwerking kan doordrukken om iets wel te doen, lijkt mij onlogisch en in strijd met deze grondgedachte.

Waar de overheid de grootste risicodragers is, zou het logischer zijn de regel toe te passen dat normaal een gewone of desnoods gekwalificeerde meerderheid beslist, waarbij de overheid een vetorecht heeft om af te dwingen dat iets niet wordt gedaan. Die constructie is logischer dan een democratische meerderheidsregel te breken met een veto ten einde te forceren dat iets wel gebeurt tegen de zin van de meerderheid, misschien wel tegen de zin van de grootst mogelijke meerderheid.

Ook als deze regel, artikel 25, weinig of niet effectief zou worden toegepast, ligt zij als een bedreiging over het hele besluitvormingsproces en werpt zij haar schaduw vooruit. De dwang tot 'understanding' en concessies wordt ondergraven, want aan het einde dreigt toch dat statutaire overwicht van die ene persoon die daar aan tafel zit. Zij zijn niet allemaal meer gelijk.

Nu de Regering is gevraagd naar een motivering, onder andere ook van linkse zijde, komt de Regering in de memorie van antwoord eigenlijk niet verder dan de mededeling dat het zo is omdat de Regering het graag zo wil hebben. Dat dachten wij al, maar die motivering ontbreekt.

Er moeten naar mijn gevoel zeer dringende motieven zijn om zo'n onlogische constructie met al haar nadelen te rechtvaardigen te meer, omdat de overheid ieder project, met wat moeite via de eigen begroting zou kunnen uitvoeren.

Wat ons betreft schept de Regering een alternatieve organisatie waarin zij kan doen en laten wat zij wil, geheel voor eigen verantwoordelijkheid en geheel met eigen middelen. Voor mijn part wordt de gehele FMO genationaliseerd. Ik vind deze constructie juridisch merkwaardig en psychologisch hoogst onverstandig.

Ik wijs op een paar aspecten. Het lijkt mij niet erg verstandig de mensen op te dringen iets uit te voeren, wat zij zelf al niet zien zitten. Bij ambtenaren heb je dat probleem al in het ambtelijk apparaat. Ambtenaren moeten dingen gaan doen die zij zelf eigenlijk al niet zien zitten.

Minister Pronk: De uitvoering geschiedt toch niet door de projectencommissie, maar door de staf? Dat is een gans andere constructie.

De heer **Van Mierlo** (D'66): De projectencommissie moet moreel en mentaal voor dat project beslissen. Zij moet erachter staan. Het gevoel dat de ambtenaar, dat de staf moet gaan werken tegen het inzicht in van hen die boven hem gesteld zijn, is betrekkelijk weinig inspirerend. Ik zei al dat het bij ambtenaren een probleem is. Die weten echter dat, als zij ambtenaar worden, zij in die wereld moeten werken. Dat kan niet anders. Dat ligt heel anders bij mensen die zoiets moeten doen van uit hun privé-situatie, waarin zij normaliter opereren.

Ik vind het een vreemde zaak dat de vertegenwoordiger van Ontwikkelingshulp de enige is van overheidswege die dat project wil doordrukken.

Men kan zich voorstellen, dat de si-

tuatie ontstaat, dat ook de andere ambtenaren die daar zitten of die daar namens de verschillende Ministers zitten, die zaak helemaal niet zien zitten. Dit heeft mij op de gedachte gebracht, dat dit voor de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking een prachtige gelegenheid is om te ontsnappen aan de meerderheidsregel in de Minister-raad. Beseft zijn ambtgenoot Duisenberg de duivelse list die hierachter schuilt?

Als de Regering niet met zeer krachtige argumenten komt, moet dit artikel eigenlijk eruit.

De heer **Waalkens** (VVD): Ik ben geen jurist. Het gaat hierbij echter om een overeenkomst die partijen al of niet met de stok achter de deur hebben gesloten. Kan de situatie, zoals die in dit voorstel is omschreven, zich niet voordoen, dat duidelijk moet worden vastgesteld wie hiervoor de beleids- en financiële verantwoordelijkheid draagt?

De heer **Van Mierlo** (D'66): Hoe bedoelt u?

De heer **Waalkens** (VVD): Ik bedoel, dat de FMO slechts uitvoerder is, zoals de Minister ook zei, maar dat alles wat hierin gebeurt, geschiedt voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Ontwikkelingssamenwerking.

De **Voorzitter:** Ik verzoek de heer Van Mierlo hierop op een later tijdstip vandaag te antwoorden.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 18.45 uur tot 20.15 uur geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874).**

De artikelsgewijze behandeling wordt hervat.

De **Voorzitter:** Ik merk op, dat het lid Hermes zijn amendement, voorkomende op stuk nr. 17, in die zin heeft gewijzigd, dat in plaats van '4. Het bijzonder basis- en de bij de wet' moet worden gelezen: 4. Het bijzonder basisonderwijs alsmede de bij de wet.

De heer **Bakker** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Enkele malen is vanuit de Kamer aangedrongen op het combineren door de heer Evenhuis en mij van onze amendementen op het tweede lid van artikel 1.23. De weg, die wij daar-

toe gevolgd hebben, is dat de heer Evenhuis en ik de tekst ondertekenen, zoals die in het oorspronkelijk door mij ingediend amendement stond. Daarmee zijn mijn oorspronkelijke amendement en het amendement-Evenhuis ingetrokken.

De **Voorzitter**; Aangezien de amendementen, voorkomende op de stukken nrs. 12 en 14, zijn ingetrokken, maken zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De tekst van het nieuwe amendement-Bakker c.s. is gelijk aan die van het oorspronkelijke amendement-Bakker c.s., voorkomende op stuk nr. 14.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Gemeentelijke herindeling van de West-Betuwe (13 275)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! Voor ik kom tot de bespreking van het voorstel dat ons thans bezighoudt, maak ik een paar algemene opmerkingen. Ik ontmoet daarbij in de eerste plaats de geachte afgevaardigde de heer Waltmans, die er geen twiifel over heeft laten be-

staan, dat het voorstel bij hem bezwaren oproept.

Hij zal het, zo heb ik begrepen, op onderdelen niet volgen. Vrij vertaald wil hij een andere herindeling dan in het wetsontwerp is voorgesteld. Ik kan daar in volstrekt intellectuele zin begrip voor opbrengen. Echter, wat laat de geachte afgevaardigde erop volgen? Hij stelt, dat het in feite fout is, dat wij dergelijke zaken in deze Kamer moeten behandelen. Het zou zo moeten zijn, dat de beslissing bij het provinciale bestuur, met name bij de staten, zou berusten. Als de geachte afgevaardigde het zo zegt, ga ik er minder van begrijpen.

Indien namelijk de provincie, de staten van Gelderland, de beslissing zouden nemen, zou een herindeling tot stand komen, waartegen de geachte afgevaardigde zich verzet. Enerzijds wil hij de zeggenschap aan de provincie toekennen; anderzijds wil hij een andere oplossing dan de provincie voorstelt. Het lijkt mij, dat deze twee gezichtspunten niet te verenigen zijn.

Mijn opvatting is, dat gezichtspunten van gemeentelijke herindeling zo belangrijk zijn, belangrijk voor het goed functioneren van het openbare bestuur en voor de burger, dat de eindbeslissing moet liggen bij de nationale wetgever. Dat is de ene kant. De andere kant is dat naar mijn mening een voorstel van de provincie zoveel mogelijk behoort te worden gevolgd. Zoals ik het zie, zit de provincie zo

dicht bij het vuur, dat zij in beginsel de voor- en nadelen van de verschillende alternatieven het best kan beoordelen.

Vanzelfsprekend heeft de nationale wetgever, de Regering en de Staten-Generaal, alle vrijheid om in een provinciaal voorstel wijzigingen aan te brengen, maar men moet daarbij voorzichtigheid betrachten. Ons oordeel berust immers niet, zoals dat van de provincie, op jarenlang contact met de streek, maar ten hoogste op bescheiden onderzoek en op min of meer toevallig verkregen informatie.

Ik denk in dit verband aan een opmerking van de heer Franssen. Hij heeft doen blijken, er niet veel waardering voor te hebben, dat ik in de memorie van antwoord grotendeels gedeputeerde staten aan het woord heb gelaten door de van hen verkregen informatie te citeren. Het is mij niet geheel duidelijk wat de bezwaren van de geachte afgevaardigde tegen het in de memorie van antwoord gekozen systeem zijn.

De Kamer heeft in het voorlopig verslag nadere inlichtingen gevraagd, voor het grootste deel van feitelijke aard. De Minister heeft de taak die inlichtingen in de vorm van een memorie van antwoord te verstrekken.

De heer **Franssen** (PvdA): De Minister heeft tot taak de inlichtingen te wegen. Hij wordt beschouwd de 'derde' te zijn en met wat grotere afstand tot gemeente en provincie te oordelen. Ik vind dat de Minister niet juist heeft gehandeld door al citerende zonder meer over te nemen wat gedeputeerde staten naar voren hebben gebracht. Op die wijze heeft hij zich in de memorie van antwoord te veel vereenzelvigd met de provincie.

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! De tekst die ik voor mij heb liggen, voorziet in het antwoord. De Minister vraagt de feitelijke informatie die hij voor de memorie van antwoord nodig heeft, voor zover hij daarover niet reeds uit eigen wetenschap beschikt, aan de provincie. Bij de ontvangst van die informatie en bij het opstellen van de memorie kan de Minister de van de provincie verkregen inlichtingen op zichzelf in eigen zinnen verwerken en aldus doende de indruk wekken dat alle te verstrekken informatie op zijn eigen wetenschap berust. Hij kan echter ook in de memorie van antwoord gedeputeerde staten citeren door tussen aanhalingstekens te vermelden wat hem letterlijk door gedeputeerde staten is bericht. Dat laatste heb ik gedaan. Ik zie nog steeds niet goed in waarom dit systeem af-

V.l.n.r. de heren Van Leijenhorst, Hermes, Jongeling, Verbrugh en Abma

keuring verdient. In onze tijd wordt om openheid gevraagd. Ik betracht die openheid door aan mij verstrekte inlichtingen letterlijk te citeren. Natuurlijk kan men de vraag stellen, of en zo ja, in hoeverre ik de geciteerde informatie voor mijn rekening neem. Dat is echter een wat gezochte redenering. Uiteraard kan de Kamer er zeker van zijn, dat ik daar, waar ik gedeputeerde staten zonder meer citeer, hun oordeel deel. Zou dat immers niet het geval zijn dan zou ik vanzelfsprekend in een eigen betoog de opvatting van gedeputeerde staten weerleggen.

De heer Waltmans (PPR): Dat geldt ten aanzien van de feitelijke informatie natuurlijk maar ten dele. Hoogstens kunt u aannemen dat de feitelijke informatie van gedeputeerde staten juist is – dit gezien de specifieke verantwoordelijkheid van gedeputeerde staten –, tenzij het tegendeel in de Kamer wordt bewezen. Op zichzelf vind ik dat niet zo'n gek uitgangspunt.

Minister De Gaay Fortman: Zo gaat het niet, mijnheer de Voorzitter. Wij zijn op Binnenlandse Zaken gewend de adviezen die wij van gedeputeerde staten van de verschillende provincies krijgen op hun juistheid te toetsen. Daarvoor zitten wij ook; wij zitten er niet als een soort luik dat toegang geeft van de keuken naar de eetkamer. Wij zitten ervoor om datgene, wat wij van een provincie aan informatie krijgen, kritisch te bezien. Als dat leidt tot de conclusie dat wij het ermee eens

zijn, is er geen bezwaar tegen letterlijk citeren.

De heer Waltmans (PPR): Er rijst naar mijn mening toch een probleem. Ik neem bij voorbeeld de positie van een aantal waalgemeenten tot de Bommelerwaard, waaromtrent ik een onderzoek heb ingesteld. Het provinciaal bestuur maakt daarover een aantal opmerkingen die je, als je niet beter weet, geneigd bent te aanvaarden. Als je uit de provincie komt, weet je natuurlijk wel dat wat het provinciaal bestuur zegt vaak slechts een gedeelte van de werkelijkheid weergeeft, in ieder geval niet de gehele werkelijkheid. Dat geldt in dit geval vooral ten aanzien van de relatie van een aantal gemeenten tot de Bommelerwaard. Aan de hand van boekwerken die mij uit de Bommelerwaard bereiken, blijkt mij dat de relatie, zoals gedeputeerde staten die zien, in werkelijkheid niet in die mate bestaat.

Minister De Gaay Fortman: Ik vind die interruptie wat gevaarlijk, omdat zij de indruk kan wekken, dat de provinciale besturen, die de beste informanten van Binnenlandse Zaken zijn, erop uit zijn geen objectieve informatie te verschaffen, maar gekleurde. Ik vind die suggestie ten aanzien van de integriteit van het openbaar bestuur een heel gevaarlijke. Waarom zouden alleen gedeputeerde staten van de provincies zo zondig zijn? Waarom zou de Minister op dat punt niet eveneens een groot zondaar zijn? Waarom zouden

gemeentebesturen niet een groot zondaar zijn? En – ik durf het nauwelijks te zeggen – waarom zouden kamerleden op dat punt niet eveneens kunnen zondigen?

Daarvan kunnen wij echter niet uitgaan; we moeten van elkaars goede trouw uitgaan totdat gebleken is, dat die goede trouw niet bestaat en dat de zonde aanwezig is.

De heer Waltmans (PPR): Ja, maar nu maakt de Minister....

De Voorzitter: Is de heer Waltmans niet van plan in tweede termijn te spreken?

De heer Waltmans (PPR): Heel kort.

De Voorzitter: Mag ik dan de Minister vragen zijn betoog voort te zetten?

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Ik verwijl nog even bij de heer Franssen. Hij heeft gevraagd of de Minister – eventueel zijn opvolger, voor wie de Minister dan hoogstens een kladje in z'n la kan laten liggen – enige tijd na het instellen van nieuwe gemeenten zich door middel van een onderzoek wil vergewissen van de financiële positie van bij een herindelings betrokken gemeenten. De heer Franssen noemde een jaar, maar dat is naar mijn mening aan de korte kant. Ik zeg dat de geachte afgevaardigde echter graag toe en ik zal mij inspannen, dat een eventuele opvolger deze toezegging van mij overneemt.

De geachte afgevaardigde heeft verder herinnerd aan mijn aan de vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken gedane toezegging dat ik zou laten nagaan hoe de financiële positie is van de gemeenten, die de afgelopen tien jaren bij een gemeentelijke herindelings betrokken zijn.

Het is duidelijk, dat het hier om een onderzoek gaat dat enige tijd vergt. Dat onderzoek hebben wij verder moeten plaatsen in ons prioriteitschema. Ik hoop en verwacht dat een overzicht ter zake de Kamer in de naaste toekomst zal bereiken.

De geachte afgevaardigde Abma heeft gefilosofeerd over het thema 'moet dat nou?' Ik moet u zeggen, dat ik mij dat gisteravond ook bij herhaling heb afgevraagd. De heer Franssen heeft er terecht op gewezen, dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten op een gemeentelijke herindelings op grote schaal aandringt. Daarin staat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten niet alleen. Daarvoor pleiten ook de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening, vrijwel alle provinciale besturen en zelfs tal van gemeentebesturen en adviesinstanties,

De Gaay Fortman

waarover ook het Departement van Binnenlandse Zaken in ruime mate beschikt.

Gisteravond, luisterend naar de betogen vanuit de Kamer, heb ik mij afgevraagd hoe die herindeling op grote schaal zou moeten plaats vinden wanneer wij te werk gaan als nu bij het voorstel voor de herindeling van de West-Betuwe.

De geachte afgevaardigde de heer Schakel heeft opgemerkt, dat het voor hem geenszins zeker is dat het CDA voor een verstrekkende gemeentelijke herindeling zal zijn te vinden. Dat beschouw ik als een begin van duidelijkheid, maar ik geloof dat op dit punt in het algemeen duidelijkheid moet worden geschapen. Als de Kamer in meerderheid geen grootscheepse gemeentelijke herindeling wenst, laat zij dat dan uitspreken. Het is ongewenst dat daarover een schemertoe-stand zou bestaan.

De heer Schakel zegt dat elk geval anders is. Elk geval moet op zijn eigen merites worden gezien. Dat is natuurlijk juist, maar dat neemt niet weg dat er toch een algemeen principieel standpunt moet bestaan omtrent de vraag of de Kamer nu al dan niet een verstrekkende gemeentelijke herindeling wenselijk acht.

Na deze opmerkingen vooraf kom ik tot de eigenlijke behandeling van het voorstel. Ik zie dan, het beeld van gisteravond weer voor mij oproepende, aan de ene kant staan de heer Schakel, die een lans heeft gebroken voor het behoud van de kleine gemeente en aan de andere kant de heer Franssen, die als zijn mening te kennen heeft gegeven, dat de kleine gemeenten niet aan de maat van de tijd zijn.

Mijn natuurlijke neiging is dan om te concluderen dat de waarheid noch volstrekt aan de ene kant noch volstrekt aan de andere kant zal liggen, maar dat die zich ergens daar tussenin bevindt. Dat tussenin liggende punt is voor de geachte afgevaardigde de heer Franssen tot mijn verheuging de opzet van het wetsontwerp, terwijl voor de heer Schakel de waarheid het wetsontwerp met inbegrip van de amendementen ten aanzien van de Waalgemeente en de gemeente Buren is. Nu moet ik zeggen dat ik deze conclusie van de geachte afgevaardigde de heer Schakel niet geheel kan volgen. Toen ik hem hoorde, dacht ik bij mijzelf na enige tijd, dat de conclusie mij duidelijk was, namelijk dat alles moet worden gelaten zoals het is. Het liep echter anders. De slotsom van de geachte afgevaardigde was namelijk

dat hoe goed kleine gemeenten het ook doen – en wellicht nog beter kunnen doen – zij toch in een groter gemeentelijk geheel moeten worden opgenomen, maar dan wel op een andere manier dat de Regering in het wetsontwerp heeft voorgesteld.

Mijnheer de Voorzitter! Waar gaat het in dit wetsvoorstel om? Wij hebben te maken met een naar verhouding groot aantal kleine gemeenten in een vrij uitgestrekt gebied dat op het eerste gezicht – zeker niet wat de structuur van de beroepsbevolking betreft – sterk agrarisch is. Kunnen kleine gemeenten zelfs in een streek als hier de taak aan waarvoor zij in deze tijd staan? Neen, zeggen in algemene zin de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en tal van andere instanties. Ja, zegt de geachte afgevaardigde de heer Schakel, kleine gemeenten zijn zeer wel opgewassen tegen de eisen van deze tijd en in tal van kleine gemeenten marcheren de zaken beter dat in menige grote gemeente. De geachte afgevaardigde zegt dat de provincie de zaak op planologisch terrein beredert en dat er voor het overige nagenoeg geen onoverkomelijke moeilijkheden zijn. Naar de mening van de geachte afgevaardigde staan de ambtenaren in deze kleine gemeenten hun mannetje. Ik heb gisteravond al een misverstand proberen weg te nemen doordat ik bij interruptie opmerkte dat op lokaal niveau niet ambtenaren regeren, maar de raad.

De geachte afgevaardigde de heer Schakel toonde zich door deze interruptie van mijn kant min of meer blij verrast, als had ik een totaal nieuwe en zeer aantrekkelijke gedachte ontvouwd. Ik vond het daarom merkwaardig, omdat ik veronderstelde dat een ieder in deze Kamer weet dat de raad bestuurt en niet de ambtenaren. Afgezien hiervan, vraag ik mij af, of de geachte afgevaardigde niet wat lichtvaardig over de ambtelijke capaciteit van de kleine gemeente oordeelt. Het gaat namelijk niet alleen om de gewone dingen van elke dag. Er zijn ook andere belangen aan de orde. Ik noem een goede maatschappelijke dienst, een medische dienst, die – zoals men dat zo onvriendelijk pleegt te noemen – op het platteland van bescheiden formaat zal zijn, maar die er wel moet wezen. Ik denk voorts aan zaken van cultuur, en recreatie, die over het algemeen worden samengevat onder het hoofd welzijn. Ik wil niet beweren dat deze zaken in de kleine gemeenten steeds de aandacht krijgen, die zij verdienen. Ik weet wel dat de geachte afgevaardigde de heer Schakel die al vele jaren samen

met een raad een aantal gemeenten bestuurt een zeer deskundig man op het terrein van het lokale bestuur is.

Ik moet daarbij dan wel de aantekening plaatsen dat andere deskundigen – ik denk dan aan mijn Landbouwschap, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten – van mening zijn dat het platteland op dit punt het een en ander te kort komt. De strekking van het wetsontwerp ten aanzien van de West-Betuwe is nu die verbetering te brengen die juist met het oog op hetgeen ik hiervoor heb gezegd, nodig is. Daarbij is er rekening mee gehouden dat ook de provincie met name op het terrein van de ruimtelijke ordening, ik denk aan een streekplan, richtinggevend te werk kan gaan. Ik geef dat de geachte afgevaardigde toe en het is ook onweersprekelijk dat de provincie een streekplan kan vaststellen. Wij hebben er echter ook rekening mee te houden dat de daadwerkelijke verwezenlijking van door de provincie getrokken hoofdlijnen een taak voor de gemeenten is, zowel op papier, ik denk dan aan een bestemmingsplan, als in de praktijk van elke dag.

Daar komt nog iets bij en dan kom ik bij de betogen van de geachte afgevaardigden de heren Evenhuis, Abma en De Koning. Wat is bestuurskracht, zo vroeg de heer Evenhuis en hij gaf daarbij gelukkig zelf het antwoord, namelijk dat bestuurskracht een zaak is van plaatselijke democratie die op haar beurt weer wordt bepaald door de mate van betrokkenheid van de burgers. Dat was in grote lijnen zijn betoog. Ik kan het daarmee uiteraard alleen maar eens zijn, maar ik moet er wel iets aan toevoegen, hetgeen de geachte afgevaardigde wellicht minder aardig vindt: Dat is nu juist de grondslag van het ontwerp; de bestuurskracht gebaseerd op de lokale democratie die wordt bepaald door de betrokkenheid van de burgers. Wij hebben hier te maken met een gebied waarin drie kernen liggen, Tiel, Geldermalsen en Culemborg, die een zekere dominerende rol vervullen, drie gemeenten die – om een bestuurlijke uitdrukking te gebruiken – een streekverzorgende functie hebben, of de potentie hebben om die functie te vervullen. Wat is dan de huidige situatie? Wij zien dat de bewoners van de rest van het gebied, de bewoners van de kleine dorpen en de bewoners van het land buiten de dorpen, op die streekverzorgende functie niet de minste invloed kunnen uitoefenen.

De burgers van het gebied kunnen op zijn best bezwaar maken tegen een ontwerp-bestemmingsplan van een

De Gaay Fortman

stedelijke gemeente, maar kunnen niet door middel van een door hen rechtstreeks gekozen vertegenwoordiging op de opstelling van het plan invloed doen gelden. Bovendien is er meer aan de hand dan de vaststelling van een bestemmingsplan. Aanleg, capaciteit en ligging van allerlei voorzieningen in die gemeenten met een streekverzorgende functie, scholen, winkelcentra, wegen, culturele instellingen, het zijn stuk voor stuk zaken die wat het platteland betreft, over hen en zonder hen worden beslist. Wanneer men dit wil handhaven, of zoals de heer Evenhuis gelet op zijn amendement, beperkt wil handhaven, noem ik dat een merkwaardig soort betrokkenheid van de burger.

Het betoog van de heer Schakel kwam op mij over als een lofrede en dat van de heer Franssen – ik weet dat ik overdrijf – als een lijkrede op de kleine gemeenten. Nu zal men, hoop ik, wel goedvinden dat ik hun beider betoog niet ga bestrijden noch bijvallen. Mijn indruk is dat beide redevoeringen elkaar om en nabij in evenwicht houden en ik voel mij altijd bij het evenwicht goed thuis. Toch moet ik iets zeggen, want ik voel mij daartoe verplicht, over de vraag of de ondergrens van een gemeente al dan niet bij 10.000 inwoners moet liggen.

De heer Schakel heeft daar in den brede over gesproken, zodanig dat ik bijna begon te geloven dat het aantal van 10.000 inwoners inmiddels tot een wettelijke norm was verheven. Die 10.000 inwoners zijn uiteraard geen heilig getal, althans niet voor mij. Mijn standpunt is niet dat alle gemeenten met minder dan 10.000 inwoners moeten worden opgeheven en dat alle gemeenten met meer dan 10.000 inwoners de toekomst wat betreft hun zelfstandig bestaan onbezorgd tegemoet kunnen zien. Ik schaar mij wederom aan de zijde van de heer Schakel wanneer hij zegt dat elk geval op zichzelf moet worden bezien. Dat is namelijk een zodanige waarheid dat men die niet eens betwijfelen kan.

In dit verband wil ik nog een opmerking maken aan het adres van de geachte afgevaardigde de heer Waltmans. Hij heeft gezegd dat ik de kwestie van de 10.000 inwoners aan de raad voor de territoriale decentralisatie zou hebben voorgelegd als een voor mij normgevend getal. Ik meende het zeker te weten, maar ik heb het nog eens nagegaan. Van mij is geen mededeling, mondeling, noch schriftelijk, noch per telex, noch op andere wijze aan de raad voor de territoriale decentralisatie

uitgegaan dat ik vind dat men bij herindelingen van gemeenten van de grens van 10.000 inwoners moet uitgaan.

De heer **Waltmans** (PPR): Dat heb ik ook niet beweerd, want dat zou ik niet kunnen weten. Ik heb gezegd dat in stukken van de raad voor de territoriale decentralisatie de norm van 10.000 werd gehanteerd. Ik heb niet gezegd dat u dat suggereerd had, of iets dergelijks.

Minister **De Gaay Fortman**: Het merkwaardige is dat mijn spionnen en ikzelf het wel zo uit de mond van de geachte afgevaardigde hebben gehoord. Het stenogram zal richten tussen hem en mij.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik heb geen moeite met het stenogram. Als het anders zou luiden dan ik het nu zeg, heb ik mij gewoon vergist. Dat is heel simpel.

Minister **De Gaay Fortman**: De geachte afgevaardigde munt uit in het doen van uitspraken die onweersprekbaar zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Nu het gaat om de herindeling van een relatief groot gebied, waarbij alle bestaande gemeenten worden opgeheven – in de discussie is dat zeer terecht als een goed punt naar voren gebracht – en nieuwe gemeenten worden gevormd, is het goed als men met een schone lei kan beginnen. Ik voel mij hierbij dan ook dichter bij de geachte afgevaardigde de heer Franssen staan. Ik mag zelfs zeggen, behoorlijk dichtbij. Wij hebben te doen met de stichting van nieuwe gemeenten. Als wij dan toch opnieuw beginnen, zo zou ik met de heer Franssen willen bepleiten, laten wij het dan goed doen en geen gemeenten in het leven roepen die wat betreft bevolkingsaantal en omvang aan de eisen van de tijd niet voldoen. Wanneer dit het uitgangspunt voor herindelingen is, lijkt mij de vraag gerechtvaardigd of de vorming van de in het amendement van de heer Evenhuis voorziene gemeente Buren wel een goede zaak kan worden genoemd.

Ik kom tot de dorpsraden. De geachte afgevaardigde de heer Evenhuis ziet daar niet veel heil in. Na de aantekening dat de dorpsraden niet de enige vorm van binnengemeentelijke decentralisatie zijn, kan ik naar mijn mening volstaan met een verwijzing naar de artikelen 61 en volgende van de gemeentewet, waarin de functie van de verschillende vormen van binnengemeentelijke decentralisatie is geregeld. Het is mijn stellige overtuiging

dat toepassing van dit in de gemeentewet geboden middel de betrokkenheid van de burger gunstig kan doen functioneren.

Dan kom ik tot groot-Geldermalsen. Van verschillende kanten is de opmerking gemaakt dat deze nieuwe gemeente als los zand aan elkaar hangt en bestaat uit een aantal kernen – 21 in getal – die niets of weinig met elkaar te maken hebben. De heer Franssen heeft wat dit betreft reeds een vergelijking gemaakt – naar mijn mening een juiste – met een aantal gemeenten in Friesland die evenzo uit vele kernen bestaan, zonder dat dit problemen oproept.

Ook in de provincie Gelderland zijn elders dergelijke grote gemeenten aanwezig. Ik sluit mij dus bij de heer Franssen aan en voeg er nog aan toe dat het provinciaal bestuur van Friesland bezig is met de gemeentelijke herindeling van de gehele provincie, waarbij het aantal gemeenten nog ingrijpender zal worden teruggebracht.

De heer Schakel heeft groot-Geldermalsen de zwakke stee van het wetsontwerp genoemd en gezegd dat het aan samenhang tussen de kernen ontbreekt. Andere sprekers vielen hem daarin bij en met name de heer Evenhuis.

Ik heb al gewezen op het belang dat het omliggende platteland heeft bij zeggenschap ten aanzien van het wel en wee in de centrumgemeenten, de centrumkern.

De heer Waltmans merkte op dat de centrale kern Geldermalsen niet ten minste de helft van het inwonertal van de voorgestelde gemeente telt. Heeft de geachte afgevaardigde zich wel geïnteresseerd hoe op dit punt de verhoudingen in ons land liggen? Tal van gemeenten hebben een centrale kern die als regel bovendien de naam van de gemeente draagt, die minder inwoners telt dan de overige tot de gemeente behorende kernen gezamenlijk. Het is in alle vriendelijkheid gesproken, maar heeft de geachte afgevaardigde nu wel echt de amendementen op dit punt gewogen? De in de amendementen voorgestelde gemeente Buren en de zogenaamde Waalgemeente tellen kernen die duidelijk kleiner zijn dan het totaal van de overige kernen. Groot-Geldermalsen is in die zin een gunstige uitzondering, daar hier de centrale kern duidelijk groter is dan welke andere kern in de gemeente ook.

De heer Schakel zegt dat wij Geldermalsen niet in zorgen moeten brengen door bij een kern twintig andere kernen te voegen. Wat de zorgen be-

De Gaay Fortman

treft: die zijn er meer wanneer wij volgens het amendement een klein-Geldermalsen stichten en dan doel ik op de financiële kant van de zaak.

Afgezien hiervan wil ik de zaak op een andere wijze belichten door te stellen dat wij bij aanvaarding van het wetsontwerp de kernen bijeenbrengen die maatschappelijk met elkaar zijn verbonden en in een gemeente het gebied opnemen dat door een streek-verzorgend centrum wordt bestreken.

De heer Waltmans heeft getracht na te gaan waarin zich de onderlinge gebondenheid, in het bijzonder wat de Waalgemeente betreft, manifesteert. Hij is daarbij tot de conclusie gekomen dat in de geprojecteerde Waalgemeente veel onderlinge huwelijken worden gesloten. Ik verheug mij daarover, maar ik vraag mij wel af wat de geachte afgevaardigde daarmee wil zeggen. Het is duidelijk, en ik heb een gelukkig stuk van mijn jeugd ook aan de rivieren doorgebracht, dat jonge mensen uit rivierdorpen en riviersteden elkaar nu en dan ontmoeten. De menselijke natuur is dan zo dat daar huwelijken uit voortkomen. Laten wij ons echter wel bedenken dat diezelfde jongelui voor en na hun huwelijk aangewezen zijn op voorzieningen die buiten hen om, elders dan in die Waalgemeenten, zijn en worden getroffen. Het ontbreken van die betrokkenheid wil het wetsontwerp corrigeren. Ik geloof dat dit uit bestuurlijk oogpunt een heel goede zaak is.

Gezegd is dat de in het wetsontwerp voorziene gemeente Geldermalsen wel bijzonder groot in zijn oppervlakte is. Ik ontken dat niet. Ik moet er echter wel op wijzen dat, als dit voor de Kamer een overwegend bezwaar zou zijn, zij dan een aantal van haar eigen kinderen verstoot. Ik noem nu maar losweg Borsele, Oostburg, Reimerswaal, Terneuzen en Tholen. Dit zijn stuk voor stuk gemeenten die aanzienlijk groter zijn dan de voorgestelde gemeente Geldermalsen en die met medewerking en instemming van deze Kamer tot stand zijn gekomen. Dat doet mij weer denken aan het gemis van duidelijkheid omtrent datgene wat de Kamer met de gemeentelijke herindeling wil. Maar daarover heb ik reeds gesproken.

De heer Waltmans heeft gevraagd welke de relatie is tussen de drie grote kernen Tiel, Culemborg en Geldermalsen. Deze kernen hebben in het verband van de streek elk hun eigen plaats. Het gaat in casu niet om de relatie tussen die kernen, maar om de relatie van die kernen met het omringen-

de gebied. Daarop is het wetsontwerp gebaseerd. De geachte afgevaardigde heeft de opmerking gemaakt dat de afwijzing van de vorming van een afzonderlijke gemeente Buren op hem de indruk maakt van centralisatie. Het gaat bij dit wetsontwerp eenvoudig om het bestuurlijk bijeenbrengen van gebied dat bij elkaar hoort. Op die wijze komen in het gebied grotere gemeenten tot stand.

Dit kan men naar mijn overtuiging geen centralisatie noemen. Het gaat dan, integendeel, weer om het bevorderen van zeggenschap en mondigheid van de burgers.

Enkele geachte afgevaardigden hebben als bezwaar tegen het wetsontwerp aangevoerd, dat in de centrale kernen thans reeds in voldoende mate ruimte voor uitbreiding aanwezig is. Dit is inderdaad het geval, maar ruimtegebrek in de centrale kernen is niet het primaire motief voor de gemeentelijke herindeling, doch het bijeenbrengen van bij elkaar behorende gebieden. Ik herhaal hiermee niet alleen wat ik al gezegd heb, maar ik zeg, wat ik al herhaald heb.

Mijnheer de Voorzitter! Thans nog een kort woord over de amendementen. In de eerste plaats het amendement over een tot stand te doen komen gemeente met de naam 'Waalgemeente'. Ik vind de naam slecht, wonderlijk (als men het vriendelijker wil zeggen). Als er een gemeente langs de Waal moet komen, dan pleit ik voor een andere naam, het liefst een naam die in de streek een zekere traditie heeft. Ik heb er echter het volste vertrouwen in dat de Kamer in dit opzicht vindingrijk zal zijn.

Wat de gemeente 'Waalgemeente' zelf betreft, wijs ik erop, dat zij een langgerekt lichaam langs de rivier zal worden, zonder kern van enige betekenis. De bewoners langs de dijk voelen zich solidair, zegt de geachte afgevaardigde de heer Abma. Dit is echter iets anders dan de betrokkenheid bij een centrum, waarmee men verbonden is en op welks inrichting men geen invloed heeft. Dat de solidariteit bestaat, weet ik uit eigen wetenschap. Ik weet het ook uit de romans van Herman de Man.

Gaat de solidariteit niet verder – dit is de mening van gedeputeerde staten en van mij – dan dat de bewoners van Haften en van Ophemert allen langs de rivierdijk wonen, dan is deze solidariteit niet erg overtuigend. Zij is in ieder geval een te zwakke basis voor het bijeenbrengen van deze bewoners in één gemeente.

Ik heb een bezoek aan Buren gebracht, ruim een jaar geleden, ik heb mijn kennis van Buren hernieuwd en ik ben uiteraard weer onder de beking van dit stadje geraakt.

Gewezen is op het specifieke karakter van Buren. Dit hebben wij bij het ontwerpen van het wetsvoorstel niet over het hoofd gezien, integendeel. Wij hebben overwogen, dat voor het behoud van het historisch gegeven in Buren een sterke gemeente – de heer Franssen wees hierop – nog meer kan doen dan een kleine gemeente.

De geachte afgevaardigde de heer Abma heeft uit een nog niet zo lang achter ons liggend verleden een aantal stadjes genoemd die – zo begreep ik hem althans – bij gemeentelijke herindelingen zouden zijn ontzien. Hij noemde Rozendaal, Sluis, Aardenburg en Veere.

Rozendaal, mijnheer de Voorzitter, is niet in een groter gemeentelijk geheel met Rheden opgenomen. Dit is juist. Hierbij hebben echter geheel andere overwegingen een rol gespeeld dan het stedelijke karakter van Rozendaal, dat trouwens in het geheel niet aanwezig is. Rozendaal is een 'pagus', niet een 'urbs'.

Ten aanzien van Sluis en Aardenburg ging het om de sociologische aspecten en niet om het historische karakter van deze stadjes.

Wat ten slotte Veere betreft – een verrukkelijk mooi stadje! –: dit is met Vrouwenpolder en Serooskerke in een groter gemeentelijk geheel opgenomen. Veere is er nu juist een bewijs van, dat zo'n historisch stadje niet te gronde gaat wanneer het in een groter gemeentelijk geheel wordt opgenomen.

Ik kom tot het punt van de financiën. Het is bijzonder moeilijk, te voren te schatten wat de financiële gevolgen van herindeling zullen zijn, doordat wij, vanuit de centrale overheid, heel weinig vat op de uitgaven hebben. Wij moeten ons wat dit betreft dus in hoofdzaak beperken tot een beoordeeling van de te verwachten inkomsten. In het algemeen kan men zeggen, dat grotere gemeenten meer armslag en dus grotere mogelijkheden hebben dan kleinere gemeenten, al is ook hieraan een grens.

De vorming van een Waalgemeente door samenvoeging van Haften, Waardenburg, Est en Opijnen, Varik en Ophemert betekent voor de vijf gemeenten gezamenlijk een achteruitgang in inkomsten van ten minste f 300.000 per jaar.

Natuurlijk lopen ook de uitgaven – speciaal de personele uitgaven – van

De Gaay Fortman

deze gemeenten terug, maar daartegenover zullen andere uitgaven zeker stijgen.

Haaften, de grootste van de samen te voegen gemeenten, krijgt thans reeds extra steun uit het Gemeentefonds om de eindjes aan elkaar te knopen. Aangezien de inkomsten van een gemeente met minder dan 10.000 inwoners nauwelijks meer dan evenredig zullen stijgen, moet worden gevreesd dat de voorgestelde Waalgemeente met zoveel kernen en kerntjes en met zoveel verspreide bebouwing financieel gezien een zorgenkind zal worden. Hetzelfde geldt, zij het in mindere mate, gewoon omdat minder vaste bedragen wegvallen, voor de nieuwe vormen gemeente Buren. Naar onze berekening zal die gemeente ongeveer f 60.000 per jaar minder ontvangen uit het Gemeentefonds dan de drie gemeenten die dan zullen worden samengevoegd.

Vorming van 5 of 4 in plaats van 3 gemeenten betekent echter ook dat de kernen Tiel, Culemborg en Geldermalsen door hun lagere inwonertal beperktere mogelijkheden krijgen. Bij vorming van 5 gemeenten zullen bij voorbeeld Culemborg en Geldermalsen minder dan 20.000 inwoners tellen. In de bestaande financiële verhouding betekent dat een behoorlijke aderlating.

Ik wil besluiten met een speciaal woord tot de geachte afgevaardigde de heer De Koning. Ik moet in alle openhartigheid zeggen dat ik de tenor van het gesprokene door de geachte afgevaardigde de heer De Koning uiterst bedenkelijk vind. Wat doet de geachte afgevaardigde? Hij gaat niet of nauwelijks op de zaken intrinsiek in. Hij doet vrijwel niet anders dan wantrouwen wekken omtrent de bedoelingen van degenen die het wetsontwerp hebben voorbereid en omtrent het gedrag van degenen die het wetsontwerp zullen moeten uitvoeren. Hij wekt de suggestie alsof het begonnen is om hogere inkomsten voor bepaalde mensen en hij heeft twijfel gewekt aan de integriteit van die mensen. Ik vind dat in hoge mate bedenkelijk. Ik vind een dergelijke wijze van de zaken stellen een gevaar voor de democratie en ik zou in elk geval beneden mijn maat zijn gebleven, wanneer ik daaraan niet in deze vergadering openlijk uiting had gegeven.

□

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik voel mij als een schaap dat haar lam kwijt is, want ik heb een

Overleg tussen de kamerleden Evenhuis (l) en Waltmans (r)

motie aan de griffie overhandigd, waarop ik nu wacht om haar te kunnen indienen. Ik zal intussen mijn verhaal toch maar beginnen.

Wat is het wezenlijke onderscheid tussen de benadering van de Minister van Binnenlandse Zaken en de mijne? Ik meen dat dit het probleem is waarmee ik al 20 jaar sukkel, namelijk sinds ik mij met gemeentelijke herindelingen bezighoud. Dat is het probleem, juridisch denkende en geschoolde mensen en bestuurders, die de zaak benaderen van de juridische kant dan wel van de technische of financiële kant, duidelijk te maken wat de sociologische component – en bij mij de sociologische dominant – is in de hele herindelingsproblematiek. Ik ben daar niet verbaasd over. Ik heb het te veel meegemaakt. Ik heb ook te veel meegemaakt – men kan het terugvinden in het proefschrift dat Van der Top indertijd wijdde aan herindelingen van gemeenten – dat de argumenten die worden aangevoerd deels juist en deels onjuist zijn, deels met de haren erbij gesleept en deels vanzelfsprekend zijn, en vaak ook door andere argumenten vervangen kunnen worden. In ieder geval is het meer dan het toeval, dat uitmaakt of een herindeling er komt en hoe die uitvalt. De oorzaak is mijns in-

ziens, dat iedere gemeente in de loop der jaren iets op zich krijgt, waardoor ook zo moeilijk een abstracte term als 'gemeente' gebruikt kan worden.

De Minister zal het willen inzien als hij, net als ik, bovenop de berg had gewoond en had neergekeken op de kleinste gemeente van Nederland, Bemelen.

Minister **De Gaay Fortman**: Katwoude is de kleinste gemeente in Nederland.

De heer **Waltmans** (PPR): Mogelijk ligt de produktiviteit in Bemelen nu wat hoger. Ik heb echter nog altijd de indruk en de hoop dat het de kleinste gemeente van Nederland is, namelijk 315 inwoners. Vergelijk je dat met Maastricht, Amsterdam of Tokio dan praat je over categorieën die niets anders met elkaar gemeen hebben dan een zeer klein formeel beginsel. Daarmee wordt niets tens nadele gezegd van formele beginselen. Onze afstand tot de problematiek noopt Regering en Kamer wat terughoudend te zijn ten aanzien van herindelingen. Ik aanvaard dan ook gaarne de uitnodiging van de Minister, zij het niet op dit moment' de Kamer de uitspraak te ontlokken dat grootscheepse herindelingen achterwege moeten blijven als zij, zoals thans, incidenteel plaatsvinden. Ik doel

Waltmans

niet op een herindeling van alle Nederlandse gemeenten die voorafgaat aan en als basis dient voor een nieuwe bestuurlijke organisatie in Nederland. Daarin zou men zich kunnen vinden als de uitgangspunten van de dan aanwezige minister van Binnenlandse Zaken en de dan aanwezige 'ik' niet te ver uiteenlopen. Wat 'voldoende groot' is hangt af van de manier waarop je er tegenaan kijkt. Buren, 3000 zielen, met Beusichem aan de ene kant en een stuk van Zoelen aan de andere kant, in totaal zo'n 9000 inwoners, vind ik een hele mooie en grote gemeente.

Maar, zo zal de Minister tegenwerpen, daarvoor komt u dan ook uit Zuid-Limburg. Daar zijn van die kleine gemeenten. Als wij daarmee gelukkig zijn, waarom moet dat dan veranderd worden? Wat is trouwens groot genoeg voor een gemeente? Dit geldt ook voor bijvoorbeeld de Waalgemeente, die ongeveer 10.000 inwoners telt. Er moet worden gekeken naar de eisen van de bevolking en de streek.

Men hoede zich voor de waan van de tijd. De vreemdste argumenten zijn in de loop der jaren bij elkaar gesleept, weliswaar niet door deze Minister, maar door zijn voorgangers, om herindelingen aan de bevolking te presenteren.

De Minister zei dat hij en zijn hele staf hebben gehoord wat ik had gezegd. Het verwondert mij dat de hele staf en de Minister, die het zo druk heeft met de grondwet.....

Minister De Gaay Fortman: Eén medewerker van mij en ik zelf. Ik laat niet het hele departement uitrukken naar dit soort bijeenkomsten.

De heer **Waltmans** (KVP): Dat had wel mijn voorkeur gehad. Omtrent het punt waarop u doelde heb ik u niets verweten; ik heb alleen gezegd dat die 10.000 overeenkomen met een minimum aantal inwoners dat de Minister zelf en de raad voor de territoriale decentralisatie stellen aan nieuw te vormen gemeentes. Ik heb dus niet gezegd dat de Minister de raad voor de territoriale decentralisatie heeft gesugereerd te kijken op 10.000.

Ik heb in stukken van de Minister en stukken van de raad voor de territoriale decentralisatie het getal 10.000 aangetroffen. Ik heb daaraan toegevoegd dat dit ongeveer 4000 uitgaat boven wat ik in gedachten heb.

Ook over andere punten wil ik enkele opmerkingen maken, die ik niet breed zal uitmeten.

Bij mijn opmerking over het centrum van Geldermalsen heb ik niet in zijn al-

gemeenschap gezegd dat elk centrum van elke gemeente de helft van het aantal inwoners moet hebben. In de centrumfunctie die men Geldermalsen toekent, gezien ook het inwonertal en het oppervlak, past dat op den duur – toen heb ik zelf relativerend gezegd dat het een vuistregel is – iedere gemeente in haar eigen centrum de helft van haar bevolking heeft. Dat is iets anders.

Hetzelfde geldt voor de bindingen van de Waalgemeenten. Ik heb gezegd dat de bindingen tussen de Waalgemeenten in eerste instantie liggen tussen de Waalgemeenten onderling. Ik heb daarvoor het meest natuurlijke criterium genomen dat ik ken. Het is dus niet, zoals in de stukken staat, dat een gemeente is georiënteerd op Zaltbommel, Geldermalsen of Tiel. Die vijf gemeenten lopen dus niet zo uiteen dat de een helemaal naar Zaltbommel trekt, de ander naar Geldermalsen en de ander weer naar Tiel. Nee, zij trekken naar elkaar.

Hiermee zette ik mij af tegen de indruk die was gewekt dat die vijf gemeenten als los zand aan elkaar zouden hangen. Dit laatste idee had mij er juist toe gebracht indertijd tegen de Tielse Courant te zeggen dat ik die Waalgemeenten niet zo zag zitten.

Ik kom nu toch bij de inlichtingen. Ik ben er de man niet naar om al van te verren te zeggen dat alle inlichtingen wel gelogen zullen zijn. Iets anders is het echter om te zeggen dat ik heilig geloof in alle inlichtingen die ik van gedeputeerde staten krijg.

Ik herinner mij schriftelijke vragen over gedeputeerde staten van Noord Brabant, waarop de Minister geantwoord heeft en waarop hij later nog eens heeft moeten antwoorden. Dit is alleen al een teken dat je niet altijd kunt vertrouwen op de hele, de volle en de volledige waarheid als de inlichtingen van colleges komen.

Ik begrijp dat ook wel. Ik wil hiermee niet zeggen dat iedereen van een slecht gemoed is. De inlichtingen die gedeputeerde staten geven hebben uit de aard der zaak altijd een beperkt karakter, omdat de leden van gedeputeerde staten beperkt zijn in hun visie, hun opvatting, hun invoelingsvermogen, hun kennis van de streek. Dit betekent dat wanneer gedeputeerde staten die inlichtingen op papier in enkele bewoordingen gaat abstraheren dit altijd haaks moet slaan op de werkelijkheid.

Ik geef graag toe dat dat ook slaat op mijn interpretatie van die werkelijkheid, maar die noemen wij dan ook niet objectief, zoals de Minister wel de

inlichtingen van gedeputeerde staten noemt. Ik vind dat die inlichtingen zelfs de schijn van objectiviteit niet hebben. Zij zijn subjectief, maar dat is niet beledigend voor of beneden de waardigheid van het college. Het is echter wel een 'persoonlijke' opvatting van het college. Zelfs de eerlijkste en beste informatie kan daaraan niets afdoen.

Ik herinner de Minister in dit verband aan de zogenaamd wetenschappelijke en objectieve argumenten die de gemeente Maastricht heeft aangevoerd om, met succes, de Kamer te bewegen Heer in te delen. Als hij die vergelijkt met de werkelijke ontwikkeling, dan zal hij moeten vaststellen dat het gelijk toen meer stond aan de kant van Heer dan aan de kant van Maastricht. Desondanks is Heer gevallen.

Ik vind dat de meest natuurlijke grens tussen de West-Betuwe en Midden-Betuwe het Amsterdam-Rijnkanaal is. Dat heeft het voordeel, in onze voorstelling van zaken, dat wanneer de nieuwe gemeente Buren ontstaat een groot gedeelte van de westelijke oever van het Amsterdam-Rijnkanaal onder de hoede komt van de gemeente Buren. De PPR komt dit uit een oogpunt van milieubeleid en landschapsbeheer wel aantrekkelijk voor. Bovendien geeft het de mogelijkheid voor de gemeenten aan de andere kant van het Amsterdam-Rijnkanaal ook de grens recht te trekken. Het is een soort ruil van gebied. Ik heb de eer hierover een motie in te dienen.

Motie

De Voorzitter: Door de leden Waltmans, Schakel, Evenhuis, Jansen en Van Kuijen wordt de volgende motie voorgesteld;

De Kamer,

gehoord de beraadslaging, over de gemeentelijke herindeling van de West-Betuwe;

overwegende, dat het Amsterdam-Rijnkanaal een natuurlijke grens is tussen de West-Betuwe en de Midden-Betuwe;

spreekt als haar oordeel uit, dat bij een eventuele herindeling van de Midden-Betuwe het Amsterdam-Rijnkanaal als grens tussen één of meer nieuw te vormen gemeenten in de Midden-Betuwe en de nieuw te vormen gemeente Buren dient te worden beschouwd, en gaat over tot de orde van de dag.

□

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft een uit-

Evenhuis

voerig betoog gehouden over de vraag, hoe grootscheeps een gemeentelijke herindeling moet zijn. Het was een boeiend betoog. Onder grootscheeps kan men ook verstaan het aantal gemeenten dat aan een herindeling deelneemt. De Minister had vooral het oog op de schaal, waarop een nieuwe gemeente moet zijn gebaseerd. Bij de verdediging ging hij vooral uit van de problemen van de bestaande te kleine gemeenten. Hij ging echter iets te zeer voorbij aan andere mogelijkheden, al komen die bij de bespreking van de amendementen wel ter sprake. Ik deel zijn mening, dat wij eens moeten praten over de principes die aan herindeling ten grondslag liggen.

Al kan men echter globale richtlijnen hanteren, ook specifieke kenmerken kunnen, zo zei de Minister, leiden tot een bepaalde keuze voor een vormgeving aan een nieuwe gemeente. De Minister zei: 10.000 is voor mij geen wet van Meden en Perzen. Ook die mening deel ik. Hij voegde eraan toe, dat het eigen karakter van bepaalde gebieden mede maatstaf kan zijn voor de vorming van een bepaalde gemeente.

Het ruimtelijk aspect wordt volledig in de West-Betuwe genormeerd aan het streekplan dat voor dat gebied gaat bestaan. Met andere woorden: tracht de eigen kenmerken van een streek eens te normeren, ook tegen de achtergrond van de ingediende amendementen. Ik moet eraan toevoegen, dat het voorstel van de Regering niet van alle rationaliteit is gespeend. Integendeel, ik heb gezegd, dat er wel begrip voor was, maar dat juist de bestuurlijke factoren, die ruimte laten voor een andere keuze dan de Regering heeft gedaan, mogelijk tot die andere keuze hadden kunnen leiden.

In het bestuurlijke aspect speelt de betrokkenheid van de burger een zeer belangrijke rol. Die betrokkenheid kan tot uitdrukking komen in de mate waarin men met het lokale bestuur kan communiceren maar ook in de technische kant van het bestuur. Ik citeerde gisteravond prof. Groenman inzake de mate waarin bestuurskracht slaat op de uitvoering van het bestuur als zodanig. Juist in kleine plattelandsgemeenten op een schaal, zoals voorgesteld in de amendementen, is betrokkenheid veel meer gewaarborgd dan in het voorstel van de Regering. In dat opzicht is het bijna tekenend, dat de Minister voorbij gleed aan mijn opmerking over de dorpsraden.

Terecht kan worden verwezen naar de gemeentewet. Juist bij het functi-

oneren van dorpsraden – zeker in een gemeente als groot-Geldermalsen – is het van belang, dat hieraan een groot gewicht wordt toegekend.

Er is een vergelijking gemaakt tussen groot-Geldermalsen en mogelijkheden in Friesland. De Minister heeft gewezen op de bedoelingen van het college van gedeputeerde staten in Friesland. Het college is inderdaad bezig daar een vrij forse herindeling door te voeren. Een vergelijking met de toekomst van groot-Geldermalsen en de bedoelingen in Friesland gaat natuurlijk mank. Ik wijs erop dat het college van gedeputeerde staten in Drenthe twee jaar geleden zich sterk heeft gemaakt om het aantal gemeenten van 34 terug te brengen tot 17 à 18. Die gemeenten hebben qua oppervlakte een behoorlijke schaal, qua inwonertal is het wat anders. De bedoelingen van het Drents college ten aanzien van die schaalvergroting zijn volstrekt mislukt vanwege de reacties uit de diverse gemeenten. De eigen kenmerken van de streek en de eigen wil van de bevolking moeten in het afwegingsproces sterk meespelen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog een enkele opmerking over de gemeente Buren maken. De Minister heeft gezegd, dat Buren hem heeft bekoord. Hetzelfde kan ten aanzien van een aantal leden van deze Kamer worden gezegd. Verder heeft hij gezegd: Het is best mogelijk, dat de garantie voor het bewaren van het eigen karakter is gelegen in een krachtige gemeente.

Ik ga dan uit van groot-Geldermalsen. Een vrij grote gemeente heeft daartoe zeker de mogelijkheden en de middelen. De wil moet er echter ook zijn. In dit kader zullen in een gemeente als groot-Geldermalsen hierover toch de nodige discussies worden gevoerd. De gedachte daarover in de verschillende kernen zouden best eens verschillend kunnen zijn. Bovendien zal groot-Geldermalsen in de eerste jaren van zijn bestaan zekere de nodige problemen hebben om ordening in eigen zaken te brengen, die samenhangen met de ontwikkeling van die nieuwe gemeente. Daartegenover staat, dat Buren in het recente verleden heeft getoond iets op dit gebied te kunnen presteren. Ik wijs erop dat de Stichting Monumentenjaar 1975 alle waardering heeft uitgesproken voor datgene, wat het gemeentebestuur van Buren tot stand heeft gebracht. Er is naar mijn mening een duidelijke garantie op dit gebied aanwezig. De gemeente Buren heeft het bewezen.

De heer **Franssen** (PvdA): De heer Evenhuis gaat voorbij aan het feit, dat hij straks Geldermalsen de kans ontneemt om 30.000 zielen te gaan tellen, derhalve om vier full-time wethouders te hebben. Kennelijk acht de heer Evenhuis dit onbelangrijk. Wil hij de herindeling, die hierop is gebaseerd, laten mislukken?

De heer **Evenhuis** (VVD): De wetmatigheid van vier wethouders in een gemeente van 30.000 inwoners staat voor mij in de absolute zin volstrekt niet vast. Daarover heb ik gerede twijfel.

De heer **Franssen** (PvdA): Het gaat mij erom, dat een gemeente met 30.000 inwoners een full-time wethouder mag betalen. Het betekent, dat straks in de gehele West-Betuwe geen enkele full-time wethouder zal opereren.

De heer **Evenhuis** (PvdA): Dat aspect onderken ik. Bij full-time denk je aan vijf dagen in de week. Bij datgene wat in de West-Betuwe straks tot stand komt, zullen de wethouders, gemeten naar de omvang van de gemeenten, langer functioneren, als het gerelateerd wordt aan de weekdagen. Het argument van de volledige werkweek wil ik daarmee niet bestrijden.

De **Voorzitter**: Wij hebben een ongeschreven regel, dat de tweede termijn, tenzij er bijzondere omstandigheden zijn, niet zoveel langer duurt dan een derde deel van de eerste termijn. De geachte afgevaardigde had gisteren 20 minuten spreektijd opgegeven. Hij heeft 30 minuten gesproken. Ik wijs erop, dat hij nu meer dan 10 minuten heeft gesproken. Ik verzoek hem, zijn betoog te bekorten.

De heer **Evenhuis**: Mijnheer de Voorzitter! Ik was bezig met de afronding van mijn betoog.

De **Voorzitter**: Dank u zeer!

De heer **Evenhuis** (VVD): Op de interruptie aan het adres van de heer Franssen dan na.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Franssen heeft gisteren gezegd: kijk eens naar je geestverwanten in Zoelen; daar bestaat verschil van mening over. Ik heb daar begrip voor. Wij hebben ervoor gekozen bij ons voorstel om een nieuwe gemeente Buren van de grond te krijgen, om de in het geding zijnde gemeente te delen, hetgeen velen pijn zal doen. Toch hebben wij die keuze gemaakt. Dat hebben wij niet alleen gedaan ter wille van Buren, maar ook ter wille van Tiel. Wij hebben als argument gehanteerd, dat daarmee voldoende gegarandeerd is dat

Evenhuis

Tiel voldoende uitlegmogelijkheden behoudt. In de stukken staat al, dat Tiel op het grondgebied dat het vandaag de dag heeft voldoende vooruit kan, gezien de taakstelling van deze gemeente in de toekomst. Wij hebben daarvoor duidelijk extra ruimte willen geven.

De heer Franssen heeft gewezen op de geestverwanten, de roepstem uit het gebied volgend.

De heer **Franssen** (PvdA): Ik heb de krante-artikelen gelezen.

De heer **Evenhuis** (VVD): Die heb ik ook gelezen. Daar zorgen mijn geestverwanten in het gebied wel voor.

Mijnheer de Voorzitter! Als de heer Franssen zoveel waarde hecht aan de roepstem uit dat gebied, denk ik dat ik hem serieus in overweging moet geven, te stemmen voor de ingediende amendementen. Ik denk met name aan de kwantiteit van die roepstem uit dat gebied. Dat wil ik hem ter overweging meegeven.

De Minister heeft de amendementen – zeker wat Buren betreft – niet te fors bestreden. Ik waardeer dat. Wij zullen afwachten.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij op wat onze oudejaarsavond gaat worden – en die wij misschien wel uitzitten – beperken tot het maken van een drietal korte opmerkingen.

Ik krijg de indruk, maar ik kan mij vergissen, dat herindelen een uitermate filantropisch bedrijf is. De bewoners zelf zijn blind voor alle mogelijke voorzieningen die zij kunnen bereiken en dus ook blind voor hun eigen welzijn en geluk. Zij blijven in hun gebrek wanneer zij prijs stellen op het in kleinere gemeentelijk verband wonen. Overigens spelen bij die voorzieningen bij zulk een forse indeling de afstanden natuurlijk ook een rol. Ik vraag mij af – en dat juist in deze tijd – of het niet wat te bevoogdend is om deze mensen hun welzijn zo op te dringen. Misschien is het wel een stukje echt welzijn, zelf uit te maken wat je welzijn is. Men heeft wel eens gezegd: het geluk hangt als een druiventros. Na de interruptie van de heer Franssen ga ik geloven, dat het hangt als een wethouderskwartet.

De Minister heeft enkele voorbeelden, die ik heb aangevoerd betreffende gemeenten die vanwege historische gebouwen van een wat kleinere schaal blijven, getorpedeerd. Ik herinner echter aan Sluis en Aardenburg,

ten aanzien waarvan in de discussie het architectonische en archeologische aspect wel degelijk een rol speelden. Wellicht heeft dit geresulteerd in het sociologische verschil. Van Veere weet ik heel zeker, dat het in een grotere gemeente was geprojecteerd. Wij zagen in gedachten al de barbaren komen, die de monumenten zouden slopen of verwaarlozen. Daarom is Veere zo gebleven als het was, zij het – dat moet ik toegeven – met enige landelijke uitlopers.

Ten slotte is ook nu het argument van de bestuurskracht naar voren gekomen, welk argument bij herindelingen vaak kardinaal is. Ik moet bekenen, dat ik sinds jaren niet meer weet wat nu bestuurskracht is. Ik herinner mij ten aanzien van een herindeling in Zeeland, dat er een kleine grenscorrectie aangebracht moest worden, waarbij een klein gebied van de ene gemeente bij de andere gemeente kwam, opdat de grens wat mooier zou gaan lopen. De klacht was toen, dat er sprake was van een geweldige amputatie omdat in dat uithoekje juist een wethouder en een aantal raadsleden woonden. Daarmee was de gemeente van haar bestuurskracht beroofd. Ik weet daarom niet, of dit argument wel altijd zo zwaar moet wegen.

□

De heer **Schakel** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindsman voor zijn antwoord. Onze inbreng werd gisteren laat als totaliteit gezien wel wat verbrokkeld geleverd, maar hij heeft in zijn antwoord er blijk van gegeven, dat hij een aantal kernpunten inzake de gemeentelijke herindelingen in het algemeen heel goed voor ogen heeft.

Eén vraag, die hij stelde, was: Is schaalvergroting in deze regio geboden? Ik beantwoord met hem deze vraag bevestigend. Er is hier door mij geen pleidooi gevoerd om in de West-Betuwe de zaken te laten voor wat ze gemeentelijk zijn. De discussie ging over de vraag, wat de mate moet zijn, waarin de schaalvergroting moet plaatsvinden. De Minister stelt, het provinciale bestuur gehoord hebbend, en alles gewogen hebbend, dat schaalvergroting het meest effectief werkt als er drie nieuwe gemeenten worden gevormd. Mijn slotconclusie is echter, dat schaalvergroting een goede middenoplossing kan bieden als er vijf gemeenten tot stand komen. Ik zou zeggen, mijnheer de Voorzitter, wat zijn nu twee gemeenten tussen gene bewindsman en deze volksvertegenwoordiger?

De bewindsman heeft terecht de heer Franssen als vertegenwoordiger van een politieke stroming en mij als vertegenwoordiger van een andere politieke stroming tegenover elkaar gesteld in het kader van een fundamentele benadering van deze problematiek. In de loop van de tijd heb ik duidelijk ervaren, dat er toch een verschil van benadering bestaat tussen de politieke groepering waartoe de heer Franssen de eer heeft te behoren en de politieke groepering, waaruit ik voortkom.

De benadering van het vraagstuk van de gemeentelijke indeling in de gelederen, waarin de heer Franssen een sieraad is, is bij mij altijd als nogal technocratisch overgekomen, als nogal sterk het accent leggende op de technisch-bestuurlijke aspecten van het openbaar bestuur in de derde bestuurslaag. In die benadering is grootschaligheid bijna altijd de oplossing voor alle gesignaleerde kwalen. De accenten in de groepering namens welke ik mag spreken liggen anders.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Ik verneem graag, of de heer Schakel van mening is dat de invloed van mijn partij zo groot is dat het college van gedeputeerde staten van Gelderland tot dezelfde opvatting moest komen als mijn partij.

De heer **Schakel** (ARP): De benadering ten provinciehuizen – die hangt samen met de toezicht-houdende taak die provinciale besturen op gemeentebesturen hebben – is, dat men vanuit de specifieke discipline en benaderingswijze die men heeft op grond van de wettelijke en grondwettelijke taak gemakkelijk neigt naar macronormen met betrekking tot de meest gewenste gemeentegrootte.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ik neem aan dat de heer Schakel met ons van mening zal zijn dat de gemeenten in het kader van de taakverdeling tussen provincies-nieuwe-stijl en gemeenten zo sterk moeten zijn dat zij hun taken aankunnen. Dat is niet technocratisch, integendeel. Ieder pleidooi voor kleine gemeenten kan derhalve met evenveel recht als technocratisch worden omschreven, of als conservatief.

De heer **Schakel** (ARP): Het woord 'conservatief' ga ik niet uit de weg. Ik behoor niet tot de mensen die vinden dat een conservatief een slijmjurk is. Ik vind dat een begrip, waarin, als je het goede maar bewaart, een heel positief element zit. In Nederland is progressief alles wat wel klinkt en wel luidt, terwijl daar tegenover conservatief het

Schakel

jammerlijke tegendeel zou zijn. Ik ga daarvoor niet opzij.

Ik wil over die door Stoffelen opgevoerde bestuurskracht nog iets zeggen, want dat brengt mij bij de benaderingswijze van de groepering namens welke ik spreek. Ook als het over de burgerlijke gemeenten gaat, liggen de accenten bij ons sterk op de lokale leefgemeenschap. Ik wil in dit verband het volgende woord citeren: 'De sterkte van een stad' – u kunt daarvoor 'gemeente' invullen – 'hangt niet samen met de dikte van haar muren, maar met de harten van haar inwoners'.

De bestuurskracht van een individuele gemeente is niet per definitie gereleerd aan een behoorlijk inwonertal, full-time-wethouders, of een goed ambtenarencorps. De kracht en de bestuurskracht in een gemeente hangen wel degelijk ook samen met de wijze waarop de lokale gemeenschap zich verbonden voelt met dat gemeentebestuur als zodanig. De heer Stoffelen moet eens een statistiek opvragen van de opkomstpercentages bij gemeenteraadsverkiezingen. U moet daarbij een indeling naar gemeentegrootte vragen. Naarmate de grootte van de gemeente toeneemt, neemt het opkomstpercentage van de kiezer af. Daarin zit geen enkele onderbreking; naarmate het inwonertal oploopt, loopt het opkomstpercentage over de hele lijn terug. Dat is een bewijs van de relatie tussen bestuur en bestuurden, tussen gemeentebestuur en gemeentenaren.

Ik wil op nog een ander aspect wijzen: de bereidheid om zich in kleinere gemeenten op basis van vrijwilligheid in te zetten voor communale projecten! Kom daar eens om in gemeenten die een schaal hebben bereikt die in de ogen van de politieke geestverwanten van de heer Franssen de toets der kritiek wél kunnen doorstaan! Als men daar eens een onderzoek naar zou instellen – CRM heeft vele mogelijkheden om projecten op te zetten om zo iets te onderzoeken – en dit onderzoek zou houden in de Nederlandse gemeenten en het inwonertal van de gemeenten erbij zou zetten en eens zou nagaan wat de laatste 10 jaren mede op basis van vrijwilligheid tot stand is gekomen, dan hebt u enige illustratie van mijn stelling dat de sterkte van een 'stad' primair samenhangt met de harten van haar burgers.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat is erg interessant, maar u weet net zo goed als ik dat die literatuur er wel degelijk is en uw stelling geenszins verdedigbaar

maakt. Verder lees ik met meer plezier uw betoeg over de vorming van de gemeente IJmond na. Dat was een ijzersterk verhaal en misschien zou het ook voor u interessant zijn om dat nog eens na te lezen. Bovendien heeft niemand hier gepleit voor een gemeente van 100.000 inwoners. Het gaat niet aan, te doen alsof wij hier pleiten voor gigantische mammoetgemeenten of wat dan ook. Daar gaat het niet om.

De heer **Schakel** (ARP): Ik ben gaarne bereid mij van mijn ongelijk te laten overtuigen, maar ik wil de geachte afgevaardigde wel zeggen dat tijdens de enkele tientallen grenswijzigingen, waarover ik heb mogen spreken, in de loop van de jaren mijn lijn steeds dezelfde is geweest. Wat betreft de IJmond, dat is een planologisch samengegroeid gebied en dat moet in een totaal andere context worden geplaatst.

De heer **Koekoek** (BP): Ik heb dat al die jaren bijgehouden en het is zo: De lijn van de heer Schakel is niet veranderd. De heer Schakel was er altijd voor om de gemeenten te vergroten en om kleine gemeenten op te heffen. Als men niet beter wist, zou men de indruk kunnen krijgen, dat de heer Schakel veranderd is. Gelukkig zegt hij zelf, dat hij niet veranderd is. Immers, hij steunt nu ook weer een voorstel van de Regering om een aantal kleine gemeenten op te heffen. De heer Schakel kan echter met zijn CDA-fracties – en hij heeft daarbij onze medewerking – al die gemeenten van de ondergang redden, zodat ze niet behoeven te worden opgeheven. Geen van die gemeenten heeft erom gevraagd, maar de heer Schakel steunt het voorstel van de Regering om kleine gemeenten op te heffen. Dan is het verhaal van de heer Schakel de grootste onzin van de wereld. Misschien denkt hij dat enkele mensen op de tribunes er nog in geloven, maar wij doen dat al jaren niet meer!

De heer **Schakel** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Dit is een serie opmerkingen met de diepgang van een bierglas op de stamtafel.

Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft zeer terecht aan de Kamer gevraagd wat zij nou eigenlijk wil met betrekking tot grootschalige gemeentelijke herindelingen. Hij vindt, dat hierover duidelijkheid moet bestaan.

Mijnheer de Voorzitter! Die duidelijkheid moge er niet expliciet zijn, maar die duidelijkheid is voor de Minister inmiddels impliciet wel duidelijk aanwezig. Ik wijs op de ontvangst, die het herindelingsplan De Eemsmond in noord-oost-Groningen heeft gehad.

Sleutelwoord: Appingedam. Ik wijs op de ontvangst, die het wetsontwerp met betrekking tot west-Brabant in de Kamer heeft gehad. Sleutelwoord: Klundert. Ik wijs op de ontvangst in het voorlopig verslag, die het wetsontwerp Voorne-Putten heeft gehad. Sleutelwoord: Bernisse.

Tenslotte wijs ik op de ontvangst, die het huidige wetsontwerp heeft gehad. De Regering stelt een herindeling in drie gemeenten voor, terwijl een groot deel van de Kamer op het standpunt staat, dat er vijf gemeenten moeten komen. Dat is geen expliciet antwoord, maar ik meen dat impliciet de opstelling van de Kamer ten aanzien van een vier-tal recente wetsontwerpen niet onduidelijk is.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Franssen heeft gevraagd wat ik nu heb tegen die vele kernen in Groot-Geldermalsen. Hij heeft daarbij verwezen naar Friesland waar plattelandsgemeenten zijn met eenzelfde aantal kernen.

De heer Evenhuis heeft er al op gewezen, dat iedere vergelijking mank gaat. Er zit namelijk een stuk historische gewordenheid achter. In Friesland is dat de grietman. In Groningen zit historisch het redgericht achter de gemeentelijke indelingen. In Drenthe is dat het kerspel. In Overijssel en Gelderland is dat het markenzeven.

De heer **Franssen** (PvdA): Maar wat wilt u daarmee zeggen?

De heer **Schakel** (ARP): Daar kom ik op. In het gebied van de grote rivieren is dat in het algemeen het polderwezen.

Dat is het historisch geworden, dat men niet zonder meer kan vergelijken met bijvoorbeeld een district van het arbeidsbureau of de inspectie van een belastingkantoor, waarvan men de begrenzing nog betrekkelijk gemakkelijk kan wijzigen. Als men echter in historisch gegroeide gemeentelijke leefgemeenschappen gaat ingrijpen, kan men niet van het een zo maar op het ander springen. Ik wil een voorbeeld geven. Wij hebben hier de herindeling van het Land van Altena gehad. De heer Franssen moet eens informeren bij een raadslid van de gemeenteraad van Woudrichem – hij behoeft niet verder te gaan, want die behoort tot zijn fractie – wat er geworden is van een gemeente, waarin het oud-stedelijk lichaam Woudrichem is samengevoegd met een aantal omliggende plattelandsgemeenten. Ik ga daarop nu niet verder in, omdat dit hier en nu bepaald niet opportuun zou zijn. Hier heeft men echter een voorbeeld, dat men niet

Schakel

zonder meer Friese situaties zo maar op de West-Betuwe kan omcirkelen. Dat is hetgeen ik hiermee bedoel.

De heer **Franssen** (PvdA): Er wordt helemaal niet omgecirkeld. Er zijn ook tal van goede voorbeelden te noemen, waaraan bij sommige de heer Schakel ook heeft meegewerkt, zoals in de provincie Zeeland, ik noem groot, Eindhoven, dat vroeger is gecreëerd. Er zijn soms noodzaken om wat te doen. Het is best mogelijk dat er dan een conflict bestaat tussen historische gewordenheid en de noodzaak van het heden. Dat zal van geval tot geval moeten worden gezien.

De heer **Schakel** (ARP): Dat is au fond ook mijn benaderingswijze. In de praktijk blijkt echter dat men toch wel tot andere uitkomsten in voorkomende gevallen kan – wij hebben vaak gelijk gestemd – komen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik mag verder geen gebruik maken van uw lankmoedigheid, die in dit geval groot is. Ik had nog een aantal opmerkingen aan het adres van de heer Franssen, maar zal deze nu laten zitten. Ik zal hem deze nog persoonlijk overbengelen. De Minister heeft echter nog recht op een reactie. Hij heeft gezegd, dat 'Waalgemeente' een slechte naam is. Dat ben ik met de Minister eens. Ik weet niet of men buiten Tiengemeenten – dat is niet eens een gemeente – wel een gemeente met deze naam heeft. Ik vind dit een weinig sprekende naam. Hij is door mij in het amendement ingebracht, omdat de vijf betrokken gemeentebesturen op deze naam gevallen zijn. Wie door het betrokken gebied rijdt, vindt onder de naam van de huidige gemeenten inmiddels al aangegeven het woord 'Waalgemeente'. Ik moet echter zeggen dat ook ik dit een ongelukkige naam vind. Mijnentwege had men kunnen spreken van 'Waaldijk', maar dat lijkt zeer op Waalwijk. Men had ook kunnen zeggen 'Waalwaarden'. Je hebt ten slotte Herwaarden langs de Waal liggen. Men had ook kunnen spreken over 'Waalrecht', maar dat is misschien wat moeilijk in de nieuwe Waalgemeente, gelet op de omroepvereniging, waartoe de meeste toekomstige inwoners behoren. De fijnproevers weten wat ik bedoel.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb toch niet de vrijmoedigheid, op dit moment lichtelijk elitair, de keuze te maken (wij zouden wellicht met een kamermeerderheid op dit late uur van deze avond uit kunnen maken wat de naam zou zijn, want dat staat dan in de wet). Ik hoop dat er op de tribunes enige toe-

komstige raadsleden van de nieuwe gemeente aanwezig zijn. Dan zou ik het op prijs stellen, als zij in één van de eerste raadsvergaderingen nog eens een agendapunt hadden, dat betrekking heeft op de naam van de gemeente. Er zijn wegen en middelen om via een kleine wet – en deze behoeft niet zolang te duren als de herindeling van de West-Betuwe – een naam te kiezen, die wat persoonlijker, historischer en doorslaggevend overkomt dan de naam Waalgemeente.

□

De heer **Franssen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Minister voor zijn antwoord en zijn bereidheid om mijn wensen van financiële strekking in te willigen.

De Minister heeft de standpunten van de heer Schakel en van mij de iusterste tegenstellingen genoemd. Hij heeft gesproken als het ware van een lofrede bij een lijk.

De heer **Schakel** (ARP): Bij een lijk worden de meeste lofredes afgestoken.

De heer **Franssen** (PvdA): Dat blijkt dan ook wel. Het merkwaardige is dat de heer Schakel vanavond wat te algemeen heeft gesproken en wat te algemeen personen in een bepaald kader geduwd. Een feit is dat in dit gebied zich een gebrek aan bestuurskracht doet blijken. De heer Schakel was het daar mee eens. Alleen omdat er een verandering in dit gebied moet komen, ben ik in dit geval voor herindeling in drie gemeenten, alleen in dit geval. Ik zeg 'in dit geval' en dat begint aardig te lijken op de uitspraken van de heer Schakel, ook ons oordeel zal van geval tot geval verschillen. De heer Schakel heeft echter niet duidelijk gemaakt, waarom hij, terwijl hij weet dat er een stuk bestuurskracht in dit gebied mankeert, terwijl hij weet dat door een indeling in drie gemeenten de mogelijkheid bestaat om een aantal mensen aan te trekken die full-time in het bestuur werkzaam kunnen zijn, waarom hij desalniettemin straks twee amendementen zal steunen, waardoor op zijn minst de helft van de kracht van het voorstel van de Regering wordt weggenomen.

Hij heeft dat niet duidelijk gemaakt en kan dat ook niet duidelijk maken met zo'n kreet als technocratie; het gaat helemaal niet om technocratie, het gaat erom dat wij in de driedeling die wij gelukkig in Nederland kennen – Rijk, provincie en gemeente – krachtige gemeenten krijgen. Als wij horen van de plannen van CRM over decen-

tralisatie van taken, als wij spreken over een knelpuntennota – die moet nog uitgewerkt worden, maar in ieder geval zitten er perspectieven voor de gemeentebesturen in – als wij hier herhaaldelijk spreken over de autonomie van de gemeenten die onze steun behoeft, dan moeten wij er ook op bedacht zijn dat wij gemeenten in het leven roepen – dat doen wij in dezen – die ertegen kunnen, die een krachtig gemeentelijk bestuur kunnen krijgen. De heer Schakel – ik richt mij maar tot hem, omdat hij zich min of meer maakt tot de spreekbuis van de tegenstanders van het wetsontwerp – dat de sterkte van een stad van de burgers.

De heer **Schakel** (ARP): Niet van de dikte van de muren, maar van de harten van de burgers.

De heer **Franssen** (PvdA): Inderdaad, van de harten van de burgers. Ik zou daarop een variant willen maken, namelijk de sterkte van een gemeente hangt af van die ene snel dravende burgemeester die geen tegenspelers heeft, want dat punt dat ik in mijn eerste betoog aan de orde heb gesteld, dat wij in de West-Betuwe hebben kunnen constateren dat er te weinig tegenspel bestaat tegen die ene professional, daaraan gaat de heer Schakel voorbij. Daarover had ik graag wat van hem willen horen. Dan komen wij niet op de technocratie uit, maar op de vraag, of de democratie in de kleine gemeenten nog voldoende tot haar recht kan komen.

De heer **Schakel** (ARP): De heer Franssen doet geen recht aan de gemiddelde wethouder van een kleine gemeente. De dagen van Bromsnor en zijn burgemeester zijn lang voorbij.

De heer **Franssen** (PvdA): Dat is een beetje fantasie voor de tribune moet ik zeggen, want het gaat niet om Bromsnorren, maar het gaat erom of er bij het groeiende takenpakket van een gemeente bestuurders kunnen zijn die mee kunnen komen. In mijn eerste betoog heb ik gezegd dat ik geen enkele blaam wil leggen op vele hardwerken de bestuurders en ambtenaren.

Ik wil wel constateren dat, als het takenpakket uitbreidt en de problemen groter worden, er mensen moeten zijn die er meer tijd aan kunnen besteden dan op het ogenblik mogelijk is.

De heer **Schakel** (ARP): Het gaat om het takenpakket in de concrete gemeente. Mijn opmerking is dat de doorsnee wethouder in die gemeente goed weet wat hij doet, zijn eigen lijn volgt en bepaald geen krullenjongen van de burgemeester is.

Franssen

De heer **Franssen** (PvdA): Het gaat inderdaad om het takenpakket van de gemeente. Wanneer wij hier op andere momenten bezig zijn om dat takenpakket goed uit te breiden, hebben wij ook goede bestuurders nodig die meer tijd kunnen geven dan die anderhalf of twee dagen die ze nu nog blijuemoedig voor weinig geld willen geven.

Ik wil nog even heel kort ingaan op het amendement van de heer Evenhuis. Hij zegt dat hij wel degelijk rekening heeft gehouden met de inzichten van zijn politieke vrienden.

De heer **Evenhuis** (VVD): Neen, ik maak het inzicht van mijn politieke vrienden zeker niet tot mijn maatstaf. Dat vind ik ook niet nodig en juist.

De heer **Franssen** (PvdA): Ik weet niet of dat niet nodig is...

De heer **Evenhuis** (VVD): Ik weeg het oordeel mee en heb daarover geconstateerd dat het pijn zou doen wat betreft het gebied waarover u gisterenavond sprak. De gemeente Zoelen wordt doorsneden. Dat is juist.

De heer **Franssen** (PvdA): Dat gebied wordt inderdaad doorsneden. Op dit moment is dat niet zo, maar in uw voorstel is dat wel opgenomen. Het zal betekenen dat veel mensen die in Tiel hun werkkring hebben, straks in groot-Buren zullen wonen. Wat dat betreft wordt bepaald geen aansluiting gezocht bij de werkelijkheid. Het gaat ook betekenen dat men aan Tiel de mogelijkheid ontnemt om full-time wethouders te krijgen. Tiel zal nog tijden lang door moeten gaan met mensen die maar gedeeltelijk hun tijd ter beschikking kunnen stellen. U hebt het uitsluitend ruimtelijk bekeken en niet uit een oogpunt van bestuurskracht.

Ik wil hierbij nog één woord tot de heer Schakel spreken. Als ik het goed heb gehoord, heeft hij gisteren de Lingegemeenten afgewezen, omdat Deil niet gesplitst dient te worden. Het is dan wel merkwaardig dat thans wel groot-Buren zijn steun krijgt, waarbij Zoelen gesplitst wordt.

De heer **Schakel** (ARP): Dat zijn volkomen onvergelykbare grootheden.

De heer **Franssen** (PvdA): Natuurlijk is het onvergelykbaar, anders kwam u er niet uit.

De heer **Schakel** (ARP): Het is volkomen onvergelykbaar.

De heer **Franssen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik kom ten slotte tot de Waalgemeenten. Ik heb begrepen dat de heer Schakel 21 dorpen in groot-

Geldermalsen te veel vindt. Hij vindt 10 dorpen in de veel en veel kleinere Waalgemeente kennelijk niet te veel. Dat zijn dorpen die als los zand aan elkaar hangen. Het gaat ook hier betekenen dat wij iets gaan creëren dat in de weg staat van een duidelijke verbetering van het bestuur van het gebied.

Mijn conclusie is dat het bijzonder spijtig zou zijn wanneer de amendementen zouden worden aangenomen. Wij hebben hier de kans om het bestuur in de West-Betuwe eindelijk een stuk vooruit te helpen. Wanneer de Kamer de amendementen aanvaardt, heeft zij een goede kans voor de verbetering van een streek die achter ligt, gemist.

□

De heer **De Koning** (BP): Mijnheer de Voorzitter! Ik kan niet, zoals de vorige spreker, de Minister danken voor zijn antwoord. Ik zou hem op zijn hoogst kunnen danken voor het verwijt dat hij mij heeft gemaakt, maar daar kom ik straks nog op terug. Antwoorden heb ik niet gekregen.

Ons standpunt ten aanzien van het opheffen van gemeenten is heel duidelijk bekend. De Minister heeft gezegd dat er in onze tijd openheid wordt gevraagd, dat hij die thans geeft en dat het dan weer niet goed is. Er wordt in deze tijd ook inspraak gevraagd en beloofd, maar daar komt ook niets van terecht. De inspraak van de mensen in deze gemeenten legt men gewoon naast zich neer. Wat dat betreft hoeft de Minister zich niet te beklagen dat de openheid niet wordt gewaardeerd.

De Minister heeft ook gezegd dat als de Kamer een ver strekkende herindeling niet wenst, zij dat moet zeggen. Ik heb gisterenavond heel duidelijk namens de Boerenpartij gezegd dat wij het niet wensen. De heer Schakel heeft ook gezegd dat hij het niet wenst en hij krijgt de kans om de gemeenten zelfstandig te laten. De VVD is er voor en het CDA. Rechts heeft samen 78 leden van de Kamer. Uiteindelijk is er geen kou aan de lucht als de Kamer werkelijk wil. Zij wil echter niet.

De Minister zei dat de heer Schakel een lans heeft gebroken voor het behoud van de kleinste gemeenten. Dat moet hij mij toch uitleggen. Namens de Boerenpartij heb ik namelijk gepleit voor het behoud van alle gemeenten en de heer Schakel maar voor vijf. Als bij de Minister vijf meer is dan veertien, weet ik het niet meer.

De heer Schakel zei dat er geeneen was die een pleidooi had gehouden voor alle gemeenten. Dat is helemaal onjuist. Wij hebben duidelijk een pleidooi gehouden voor alle gemeenten.

De heer Schakel zei ook tegen de heer Koekoek dat het net een biervlek op een stamtafel was. De heer Schakel is precies een kikker: hij kan op het natte en hij kan op het droge. Hij springt ook maar heen en weer. Wat dat aangaat, verwijt de pot de ketel dat hij zwart ziet.

Hoe goed de gemeenten het ook doen, zei de Minister, zij zullen in grotere gemeenten dienen te worden opgenomen. De Minister begint dus met de woorden: hoe goed ze het ook doen. Hij erkent dus dat ze het goed doen. Toch moeten ze worden opgenomen in grotere gemeenten, terwijl de Minister nog steeds geen antwoord heeft gegeven op mijn vraag om eindelijk eens te bewijzen dat die kleine gemeenten niet zelfstandig kunnen blijven bestaan. De Minister zei zelf dat zij hun taak aankunnen. Zij zijn zeer zeker opgewassen tegen de eisen des tijds volgens de heer Schakel. Toch wil de heer Schakel van de kleine gemeenten er een groot deel opruimen, terwijl hij zegt dat hij het niet wil.

De Minister zei dat de gemeenteraad bestuurt en niet de ambtenaren. Hij had erbij moeten zeggen dat het zo hoort. Het is alleen niet zo; de ambtenaren besturen. Ik heb zelf ook de eer gehad om acht jaar voor de Boerenpartij in de raad te hebben gezeten. Ik heb nog niet kunnen ontdekken dat de raad bestuurt. Het zijn de ambtenaren. Veelal zijn het de wethouders en die roepen de fractievoorzitters op het matje. Het is allemaal al beslist en bedisseld voordat het in de raad komt. Het komt voor dat ik bij ons vijf dagen van te voren al kan lezen wat de uitslag van de raad zal zijn, voordat het in de raad is geweest. De raad in Nederland is lang niet overal de baas.

De streek is nergens beter dan bij kleine plattelandsgemeenten. Dat is juist. Bij plattelandsgemeenten is de streek het zuiverst en het mooiste. Zij wordt ook het best onderhouden. De Minister heeft gezegd dat wat betreft de scholen en straten over de mensen heen beslist wordt. Dat is bijna in alle gemeenten zo. De scholen en straten zijn uiteindelijk onderhevig aan de goedkeuring van Provinciale Staten. Dat is ook geen enkele reden om die kleine gemeenten op te heffen.

De Minister heeft ook gesproken over 10.000 inwoners. Hij heeft niet gezegd dat een dorp bij minder dan 10.000 inwoners geen bestaanskans heeft. Hij heeft ook niet gezegd dat dit boven de 10.000 wel het geval is. Ik wil de Minister vragen of hij precies kan aangeven wanneer zo'n dorp wel bestaansrecht heeft. Dat is bij de land-

De Koning

bouw ook altijd zo geweest. Men moest altijd uitbreiden, maar hoe groot het moest worden, heeft men nog nooit gezegd.

Ik wil nog op de dorpsraden terugkomen. De Minister zei dat de gemeente de middelen biedt. Dat kost geld en een dorpsraad heeft uiteindelijk niets te zeggen. Als hij de mensen een dorpsraad wil toezeggen, geef ze dan een gemeenteraad. De Minister wil de indeling van Friesland nog sterker aanpakken. De heer Evenhuis zei dat de bevolking dat niet wil. De bevolking van de West-Betuwe wil het ook niet en het gebeurt toch, ook met de steun van de VVD.

Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft voorts gezegd: Men moet Geldermalsen niet in zorgen brengen, namelijk door enkele kleine gemeenten niet toe te voegen. De Minister wil echter elf gemeenten in zorgen brengen! Hij verwijt anderen, dat zij één gemeente in zorgen brengen.

De Minister vindt de naam 'Waalgemeente' een slechte naam. Persoonlijk vind ik het een mooie naam. Dit is een verschil van mening.

De Minister heeft ook gezegd, dat het een naam zonder traditie is. Hij neemt echter elf gemeenten hun tradities af. Hij moet dan ook niet spreken over een 'naam zonder traditie'.

De Minister heeft mij verweten, dat ik niet op de zaak ben ingegaan, dat ik wantrouwen heb uitgesproken, dat ik twijfel heb uitgesproken, dat ik heb gesproken van 'gevaar voor de democratie' (dat was ik dan) en in de vijfde plaats dat ik het verwijt heb gemaakt, dat het uitsluitend te doen is om de grote salarissen. Ik wil kort hierop ingaan.

Het is onjuist, dat ik niet op de zaak ben ingegaan. Ik heb ons standpunt gisteravond duidelijk uiteengezet. De Minister heeft nergens antwoord op gegeven; hij heeft het niet gehoord of hij heeft niet willen antwoorden. De mening van de Boerenpartij ter zake is echter duidelijk bekend geworden.

Wat het 'wantrouwen' betreft, wijs ik er alleen maar op, wat in onze gemeente van deze Minister is gezegd bij de vorming van het kabinet-Den Uyl, met name door mensen van de ARP. Dan behoeft ik al niet meer over wantrouwen te spreken!

De Minister heeft gezegd, dat het nog niet bekend is, wat de financiële consequenties zullen zijn. Ik meen daarom dat het heel normaal is, hierover wantrouwen uit te spreken, wantrouwen dat het verkeerd zal gaan. Dit

is al het wantrouwen dat ik hier wil uitspreken.

Dan het punt van de twijfel, mijnheer de Voorzitter. Ik twijfel inderdaad aan de goede bedoelingen. Ik kom eerlijk hiervoor uit. Wij zijn namelijk van mening dat het de bedoeling is, stukje voor stukje alles naar de staat toe te brengen.

Wat het punt 'gevaar voor de democratie' betreft, moet de Minister mij maar eens duidelijk maken, welke democratie gelegen is in de wijze waarop deze gemeenten moeten worden opgeheven. Betrokkenen zelf zijn voor 90% ertegen. Als men hun vroeg, of zij hun eigen gemeenten zouden willen handhaven, zouden zij voor 100% tegen de plannen van de Regering zijn. Met hun mening wordt echter geen rekening gehouden. En dan zou ik niet democratisch zijn! Als de Minister nog eens over democratie spreekt en mij durft te verwijten, dat ik niet democratisch ben, dan kom ik zeker terug!

Wat het laatste punt betreft – de grote salarissen – heb ik alleen maar gezegd, dat de voorgestelde regeling goed is voor de overblijvende gemeenten, in deze zin, dat de betrokken burgemeesters en wethouders grotere salarissen zullen krijgen. Dat is ook waar.

Ik zou ook hebben gezegd, dat de VVD heeft gezegd, tegen gewestvorming te zijn. Ik heb gezegd, dat dit niet waar is. Zij heeft vóór de totstandkoming van de agglomeratie Eindhoven gestemd, alleen maar omdat hun mensen hierdoor aan een goed betaald baantje konden worden geholpen. Ook dit is waar.

Het kabinet spreekt over spreiding van kennis, macht en inkomen. Kennis kan dit kabinet niet spreiden. Wat de spreiding van macht betreft, moet ik erop wijzen, dat aan betrokkenen hun eigen macht wordt ontnomen. Er wordt in het geheel geen macht gespreid!

Wat de inkomens betreft, is evenmin sprake van spreiding. Zij worden afgenomen c.q. vergroot. De PvdA wil toe naar gelijke lonen maar de burgemeester van Rotterdam heeft een inkomen van f 265.000, terwijl de gewone man een inkomen van 30.000 heeft. De spreiding geschiedt zo, dat het bij hen terecht komt.

Ten aanzien van de amendementen heb ik al gezegd, dat wij deze, omdat wij met de rug tegen de muur staan, zullen steunen. Wij willen namelijk redden wat wij nog kunnen redden.

Ook de motie van de heer Waltmans zullen wij steunen. Voor het overige zijn wij van mening, dat dit wetsvoor-

stel een bestuurlijke dwaling van deze Minister is.

□

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! Het zou verleidelijk zijn breed in te gaan op wat de geachte afgevaardigde de heer Waltmans heeft gezegd toen hij wees op de sociologische component – later zei hij: de sociologische dominant – die te weinig in acht wordt genomen. Bij het voorbereiden van grenswijzigingsvoorstellen op Binnenlandse Zaken proberen wij de verschillende aspecten – de bestuurskundige, de bestuursrechtelijke, de planologische en de sociologische – tegen elkaar af te wegen en in een goede relatie tot elkaar te brengen. Wij zijn erop uit de technocratie bij de herindelingsvoorstellen te vermijden. Wij bezien ze – en ik geloof dat de gehele Kamer het daar vandaag ten slotte nog over eens is ook – van geval tot geval. Wij trachten de zaken op te lossen naar de merites van elk geval.

Als de geachte afgevaardigde zegt dat het sociologische een component is, vind ik dat juist. Wanneer hij echter zegt dat het een dominant is, zeg ik: dat is niet juist. Wanneer wij het over het openbaar bestuur hebben, is de dominant het bestuurlijke. Maar die dominant is niet alleen dominerend; die dominant moet in relatie gebracht worden tot het sociologische, tot het bestuurskundige, tot het financiële en tot het economische. In dat geheel moet men een synthese zien te vinden.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd: gij ontnemt die gemeenten hun eigenheid – daar kwam het eigenlijk op neer –, hun historische verworvenheid, hun karakter, datgene wat hen typeert. Ik denk daar niet licht over. Natuurlijk ontnemt men een gemeente, die waarlijk in de zin van de Gemeentewet gemeente is geweest, iets, wanneer men haar doet opgaan in een groter geheel. Dat is onmiskenbaar. Mijn stelling is echter dat dit niet de eigenheid en het karakter behoeft aan te tasten. Om bij het voorbeeld van Buren te blijven, het is heel duidelijk dat dit stadje een eigen karakter heeft. Tot de gemeente Buren behoort ook het dorp Asch.

Ik heb het genoeg gehad hier in Den Haag in het begin van mijn ambtelijke loopbaan een Hervormde predikant te ontmoeten die in Asch gestaan had. Die man kon over de eigenheid, het eigen karakter, het eigen wezen en de eigen gewoonten van Asch zo praten, dat je ten slotte de indruk kreeg dat je met een zeer grote gemeente te maken had, waar allerlei gevarieerde

De Gaay Fortman

bevolkingsgroepen leefden. En toch had hij gelijk. Ik ben er juist door wat hij ervan zei eens gaan kijken. Als je daar een dag rondloopt, de kerk eens binnenloopt – overigens op een weekdag een weinig inspirerende bezigheid in een protestantse kerk; maar goed, je kunt er even rustig zitten –, probeert met de veldwachter aan de praat te raken, probeert de notaris te ontmoeten en ten slotte iets gaat gebruiken in het plaatselijke café, kom je een hele hoop te weten. En dan zeg je ineens: verdraaid, die man had nog gelijk ook. Maar Asch is geen zelfstandige gemeente; het is reeds lang onderdeel van de gemeente Buren.

Hetzelfde verhaal, misschien nog aandoenlijker, zou ik kunnen houden over Tricht en Buurmalsen, beide opgenomen in één gemeente. Zij hebben een eigenheid, die blijkbaar door het gezamenlijke bestuurlijke verband niet te kort wordt gedaan.

En, zo is gevraagd, waarom moet dat nu veranderd worden. De geachte afgevaardigde de heer De Koning zegt dat; in mindere mate zeggen de heren Evenhuis en Schakel dat ook. Mijn antwoord is: omdat het gaat, zoals de geachte afgevaardigde de heer Franssen heel duidelijk heeft gezegd, om de bestuurskracht, om democratische beïnvloeding en om het scheppen van mogelijkheden dat voldoende zorg wordt besteed aan het bestuur van de desbetreffende gemeenschap. Ook is hier van belang, dat in onze tijd de mensen meer verwachten van hun overheden – ook van hun lokale overheid – dan ooit tevoren.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde nog gesproken over de inlichtingen die ik ontvang. Ik geloof dat ik er iets onbevangerener tegenover sta dan hij. Natuurlijk is het zo, dat elke informatie die iemand die bestuurt krijgt moet worden getoetst. Hij kan, zoals mijn Staatssecretaris dat uitdrukt, vrij snel op zijn bek vallen wanneer hij de informatie die hem wordt niet toetst.

De heer Evenhuis heeft in tweede termijn zulke voortreffelijke dingen gezegd, dat ik verwacht dat hij zijn amendement zal intrekken. Wat de geachte afgevaardigde zegt moet hem leiden tot aanvaarding van het wetsontwerp. Het is namelijk gesneden op de maat van hetgeen hij heeft gezegd. Mij was overigens niet ontgaan, dat hij wel wat wil. Hij wil naar mijn idee alleen te weinig.

De heer Evenhuis (VVD): De nuance ligt, als wij van de schaal uitgaan, rond

de 10.000 inwoners. Zoveel heeft Buren er. In dat opzicht vond ik het betoog van de Minister ook een beetje tweeslachtig. Aan de ene kant moet het in het voorstel van de Regering. Aan de andere kant erkende de Minister het eigen karakter, dat dwars door het criterium van het getal loopt. Ik heb getracht dat functioneel te maken en kwam toen tot de conclusie dat de Minister niet veel bezwaren zou behoeven te hebben, gezien zijn betoog, tegen ons amendement.

De heer Franssen (PvdA): U weet toch dat Buren hooguit 8500 inwoners krijgt?

De heer Evenhuis (VVD): Ik heb ze niet allemaal geteld.

De heer Franssen (PvdA): 1500 is heel wat.

De heer Evenhuis (VVD): In de toelichting op het amendement staat: ongeveer 9000. Bovendien sta ik volledig achter de motie van de heer Waltmans.

De heer Van Ooijen (PvdA): De heer Evenhuis vergeet helemaal het eigen karakter van Beusichem. Daaraan doet hij toch ook niet tekort door het bij Buren te voegen?

De heer Evenhuis (VVD): Ik erken dat Beusichem niet zelfstandig kan zijn. Bovendien spreekt de gemeenteraad van Beusichem zich nadrukkelijk uit voor samengaan met Buren. Dat zegt mij toch wel wat.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde is teruggekomen op de dorpsraden. Ik ben er niet in den brede op ingegaan, omdat dorpsraden door de dorpingen zelf gemaakt moeten worden. Het instellen en laten functioneren van dorpsraden is een taak van de gemeenten zelf. De gemeenten moeten zelf bepalen of zij daarvan gebruik maken of niet.

De heer Evenhuis (VVD): In het wetsontwerp wordt wel degelijk gesteld dat de dorpsraden functioneel zijn in het kader van de gemeente groot-Geldermalsen.

Minister De Gaay Fortman: Natuurlijk. Wij reiken de gemeente een gedachte aan die zij allang zelf had. Het is een zaak van de nieuwe gemeenten zelf. Aan waardering voor wat Buren heeft gedaan met betrekking tot zijn monumenten, ontbreekt het mij niet. Het vorige jaar heb ik het een dag bekeken en ik heb er groot respect voor. Dat wil niet zeggen dat de gemeente Buren een gemeente is die over voldoende

bestuurskracht beschikt om de taken die men tegenwoordig van zijn lokale overheid verwacht, te vervullen.

Als de geachte afgevaardigde zegt dat ik zijn amendement over de vorming van de gemeente Buren niet krachtig heb bestreden, dan vergist hij zich. Beide amendementen behoren niet te worden aangenomen en ik hoop dat de Kamer dat ook niet zal doen.

Als de amendementen worden aangenomen, komt er maar een klein gedeelte van wat er in dat gebied tot stand hoort te komen ook werkelijk tot stand. Ik hoef, na alles wat in deze vergaderingen en in de stukken hierover is te berde gebracht, niet nader in te gaan op de vraag wat dat is.

De heer Abma legt het zwaartepunt van de beslissingen bij de gemeenten zelf; ook de heer De Koning (BP) heeft daarover gesproken. Ik ken op dit ogenblik in het Nederlandse bestuursrecht geen regeling die zo goed de inspraak regelt als de inspraak van gemeenten bij de totstandkoming van gemeentelijke herindelingen. Inspraak betekent echter niet dat men zelf mag beslissen; inspraak betekent dat men het recht heeft zich te laten horen en daartoe de gelegenheid krijgt. Vervolgens wordt dan door degenen die daartoe door Grondwet en wet zijn aangewezen, de beslissing genomen.

De heer De Koning (BP): Als er dan inspraak is geweest en als uit die inspraak blijkt dat meer dan 90% niet bij een bepaalde gemeente wil worden ingevoegd, is dat voor de Minister dan geen reden aan die inspraak tegemoet te komen? Als men nog niet tegemoet komt aan een wens van meer dan 90% van de mensen die bij de inspraak betrokken waren, dan heeft het geen enkele zin meer een dergelijke inspraak te geven.

Minister De Gaay Fortman: De geachte afgevaardigde vergeet – ik vrees dat hij dat weleens meer doet – dat hij leeft in het Koninkrijk der Nederlanden. Dat koninkrijk heeft bepaalde rechtsvormen die de beslissing over een aantal zaken leggen bij zelfgekozen vertegenwoordigers van het volk en die de beslissing niet leggen bij een referendum of iets dergelijks.

De heer De Koning (BP): Dat weet ik, dat wist ik al toen ik vanmorgen hier aankwam. Als de volksvertegenwoordigers echter bij de verkiezingen zeggen dat zij inspraak willen, dat zij doen willen wat de burger wenst, dat zij volksvertegenwoordiger zijn, dan zullen zij de moed moeten opbrengen naar die inspraak te luisteren.

De Gaay Fortman

Als links dat niet doet, dan neem ik hen dat niet kwalijk, dat is toch vandaag zo, morgen zus en overmorgen weer zo. Van rechtsen en halve rechtsen verwacht ik echter dat zij tegemoet komen aan deze inspraak.

Minister De Gaay Fortman: Het laatste deel van het betoog van de geachte afgevaardigde richt zich niet tegen mij, maar tegen zijn collega's en die zullen wel met hem handelen, naar ik aanneem.

De heer De Koning (BP): Ik dacht dat u van de AR komt.

Minister De Gaay Fortman: Ik behoor tot de Anti Revolutionaire Partij. Daarvan heb ik nooit een geheim gemaakt.

De heer De Koning (BP): U zei net dat ik niet tegen u sprak, maar tegen mijn politieke vrienden.

Minister De Gaay Fortman: De heer De Koning had het echter tegen de linksen, de rechtsen en de halve rechtsen, een verhelderende indeling op staatkundig gebied. Het leek mij niet noodzakelijk, aangezien ik sterk de indruk kreeg dat hij zich richtte tot zijn collega's die, toen zij gekozen werden, naar zijn mening zekere beloften zouden hebben gedaan, da op mij te laten slaan. Ik ben niet gekozen, ik ben maar benoemd.

De heer De Koning (BP): Dat weet ik ook wel.

De halve rechtsen dat zijn degenen die zich als rechts voordoen, maar die het uiteindelijk niet zijn. Dat zijn ook degenen die zonder overleg met hun partij te houden van rechts naar links huppelen om een ministerpost te bemachtigen.

De Voorzitter: Zullen wij ons weer keren tot de West-Betuwe?

Minister De Gaay Fortman: Ik ben blij, mijnheer de Voorzitter, dat u dat zegt, want ik had de indruk dat wij bezig waren ons ervan te verwijderen.

De heer Schakel heeft gezegd dat wij het erover eens zijn dat schaalvergroting noodzakelijk is. Daarover zijn wij het, in abstracto, wel eens. Het blijkt echter dat wij het in concreto helemaal niet eens zijn.

Hij vindt dat ik niet moet vragen wat de Kamer vindt op het stuk van herindelingen, want dat kan ik weten. Hij verwijst daarbij naar Appingedam en Klundert. Daar heb ik echter niets aan. Daaraan kan ik kop noch staart maken, want naar mijn mening vallen vaak beslissingen op grond van individuele emoties en inzichten en, althans in de

twee genoemde gevallen, niet op grond van rationele overwegingen.

Ik ben dan wel zo verstandig mij te gedragen naar het oordeel van de Kamer, maar voor de vraag hoe ik nu voortaan herindelingen moet aanvaatten heb ik aan de genoemde voorbeelden niets.

Mijn indruk is dat de naar 'Waalgemeente' ontstaan is om aan te geven dat men één gemeente langs de Waal wilde. Ten slotte is men dat dan Waalgemeente gaan noemen. Nu krijgt die naam een wat officieel karakter. Ik vind het een ongelukkige naam. De geachte afgevaardigde weet blijkbaar ook niets beters. Toen hij bezig was dacht ik: nu gaat hij zijn amendement wijzigen en komt er een trouvaille, maar de trouvaille is dat de gemeenteraad van de, naar ik althans hoop, nooit tot stand te komen Waalgemeente, indien de wens van de geachte afgevaardigde vervuld wordt, nog eens over de naam zal gaan praten. Wat ik hier een paar keer meegemaakt heb over namen die aan nieuwe gemeenten werden gegeven vervult mij met zorg over de discussie die wij dan weer zullen krijgen.

De heer Franssen heeft, als ik hem goed begrepen heb, tegen mijn betoog geen ernstige bedenkingen ingebracht, maar zich meer tot zijn collega's gericht.

Ik ben in de loop van mijn betoog in algemene zin ingegaan op de vraag van de heer De Koning, wanneer een herindeling moet plaatsvinden. Voor het overige heeft hij niets gezegd, wat mij tot een wederwoord noopt. Zijn antwoord op hetgeen ik aan het eind van mijn betoog heb gezegd beschouw ik als een bevestiging van de juistheid van het oordeel, dat ik aan het einde van dat betoog in eerste instantie heb uitgesproken.

Ik heb tegen de motie-Waltmans een aantal bezwaren. Het eerste is, dat ik meen, dat wij niet bij voorbaat, als gedeputeerde staten van Gelderland bezig zijn met de herindeling van de midden-Betuwe, moeten uitspreken, hoe gedeputeerde staten zich moeten gedragen. Ik vind dat ook in strijd met het principiële uitgangspunt van de heer Waltmans, die zegt, dat eigenlijk gedeputeerde staten samen met provinciale staten de dienst moeten uitmaken. Ik wijs verder erop, dat de heer Franssen ten onrechte als de grens voor de bestuurlijke indeling van de West-Betuwe het Amsterdam-Rijnkanaal heeft aangemerkt, omdat hij heeft aangedrongen op opnemings van gemeenten die aan de overkant van het kanaal liggen. Dat standpunt is zeer wel verdeelbaar, maar gedeputeerde staten

hebben het verworpen en ook ik volg het niet. Als we het Amsterdam-Rijnkanaal aangeven als grens tussen West- en Midden-Betuwe, dan ontnemen we degenen, die zich moeten bezighouden met de indeling van de Midden-Betuwe een mogelijkheid zich uit te spreken over een gemeentelijke indeling die zich naar hun oordeel over het Amsterdam-Rijnkanaal zou moeten uitstrekken.

De heer Waltmans (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De Minister legt mij ten onrechte in de mond, dat ik vind, dat gedeputeerde staten de dienst moeten uitmaken op herindelingsgebied. Ik heb altijd gesproken over provinciale staten.

Minister De Gaay Fortman: Ik heb gezegd: gedeputeerde staten samen met provinciale staten.

De heer Waltmans (PPR): Dat heb ik niet gehoord. Het is wel een wezenlijk onderscheid, omdat provinciale staten zelf beslissen hoe het gaat.

Wat de tweede opmerking betreft: Er is wel sprake van vooruitgrijpen op een beslissing die nog genomen moet worden maar dat doen we in deze Kamer wel vaker.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Het zal duidelijk zijn, dat ik aanneming van de motie ontraad.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

De vergadering wordt voor enige minuten geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Machtiging tot verhoging van de deelneming van de Staat in het aandelenkapitaal van de Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden NV, onder voorwaarde van wijziging van haar doelstelling (13 887).**

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Hierbij zijn tevens aan de orde:

de motie-Waalkens c.s. over de samenstelling van de commissie als bedoeld in artikel 17 van de concept-overeenkomst tussen de Staat en de FMO (13 887, nr. 10)

de motie-Waalkens c.s. over de intentie van het beleid van de FMO (13 887, nr. 11)

de motie-Waalkens c.s. over aanvul-

Duisenberg

ling van artikel 25 van de concept-overeenkomst tussen de Staat en de FMO (13 887, nr. 12)

□

Minister Duisenberg: Mijnheer de Voorzitter! Ik zeg de Kamer zeer veel dank voor de uitvoerige aandacht, die zij heeft willen besteden aan dit wetsontwerp. Ik heb niet zoveel aspecten voor mijn rekening te nemen. Ik zal een korte algemene beschouwing geven. Collega Pronk zal het leeuwedeel van de verdediging voor zijn rekening nemen.

Ik heb uit het debat niet de indruk gekregen, dat over het punt 51-49 veel dispuut met de Kamer zal moeten worden gevoerd. In het verlengde hiervan rijst wel de vraag: Hoe verzekert de overheid enerzijds, dat zij het grootste belang heeft in samenwerking met het bedrijfsleven en dat anderzijds toch de doelstellingen van de overheid behoren te prevaleren. Ik doel wat dit laatste betreft, op het beleid inzake de ontwikkelingssamenwerking. Het gaat om belang bij het samenwerken met het bedrijfsleven, zowel vanuit de algemene idee van een bredere verspreiding van en betrokkenheid bij de conceptie van de ontwikkelingssamenwerking en een duidelijke behoefte van de kant van de overheid aan de expertise, die op dit speciale terrein bij het bedrijfsleven bestaat. Nu lijkt het mij een gerechtvaardigd verlangen en eigenlijk niet voor veel discussie vatbaar, dat uiteindelijk – waar het zo'n belangrijk beleidsaspect als de ontwikkelingssamenwerking betreft – de overheid de meest verantwoordelijke is. Zij zal die verantwoordelijkheid ook moeten nemen en wettelijk eisen.

Anderzijds is het een gerechtvaardigd verlangen vanwege het financiële belang, de inbreng en de risico's, die bepaald eenzijdig bij de overheid terecht komen. Dit nu verklaart de gekozen constructie, waarover nogal wat commentaar in de Kamer is gegeven. Ik stel voor – dit met name aan het adres van de heer Van Dam – dat primair het goede overleg met het bedrijfsleven voorop behoort te staan. Daarop onmiddellijk volgend – als ultimatum remedium – ook de mogelijkheid, dat het beleid van de overheid voor een deel geïncorporeerd in de constructie van de FMO – zal kunnen moeten worden afgedwongen.

Ik kom thans te spreken over artikel 25, annex artikel 17, sub b. Nogmaals, het goede overleg staat voorop. De heer Van Mierlo heeft gelijk, wanneer deze stelt, dat de gekozen constructie

een schaduw werpt op dat overleg. Het geeft een soort van bias aan dat overleg. Dat valt niet te ontkennen en ik meen ook, dat dit noodzakelijk is. Ik wil een parallel trekken met artikel 26 van de Bankwet 1948, dat aan de Minister van Financiën de bevoegdheid geeft om aanwijzingen te geven aan de President van de Nederlandsche Bank. Dat artikel is nog nooit gebruikt, maar altijd aanwezig. Het vervult een functie, hetgeen niet wegneemt – ik meen dit uit mijn beperkte ervaring te mogen zeggen – dat bij voortdurende en wel wekelijks een zeer intens en goed overleg met die andere monetaire autoriteit plaatsvindt.

Ik zou bijna willen zeggen: het opnemen van een artikel zoals artikel 25 in dit wetsontwerp, welk artikel slechts – ik geef het toe aan de heer Van Dam – met de uiterste terughoudendheid zal moeten worden gehanteerd – ik wil niet zeggen met een dergelijke terughoudendheid als het geval is met artikel 26 van de Bankwet; ik kan dat tevooren niet zeggen, omdat ik de omstandigheden niet ken die zich op dat terrein kunnen voordoen en omdat ik de conflicten niet ken; ik weet niet hoe het overleg zal verlopen, maar dat overleg staat primair – doet recht aan wat ik heb genoemd het gerechtvaardigde verlangen van de kant van de overheid om toch een stempel te mogen drukken op deze vorm van samenwerking, zodanig dat het zal stroken met de beleidsdoelstellingen die de overheid zich heeft gesteld. Dus terughoudendheid zal worden betracht; onmisbaar is het niet.

De heer Van Dam (ARP): Ik begrijp dat u geen toezegging op dit punt kunt doen, maar de intentie om dit artikel zo te hanteren als artikel 26 van de Bankwet is er wel.

Minister Duisenberg: De intentie is grote terughoudendheid; het is echter tegelijkertijd onmisbaar in zijn functie. Primair zal er altijd overleg moeten zijn.

De heer Van Mierlo (D'66): Wil de Minister, als hij een parallel trekt met de Bankwet, daarmee dan suggereren dat het belang van het opereren van het FMO op hetzelfde niveau wordt getild als dat van De Nederlandsche Bank? Is het niet zo dat de aanwijzing ex artikel 26 gewaarborgd is door veel meer andere factoren, bij voorbeeld het brengen in de Ministerraad, wanneer aanwijzingen worden gegeven aan de Nederlandsche Bank?

Minister Duisenberg: In de eerste plaats til ik het niet op dat niveau. Iedere vergelijking gaat altijd ergens mank.

De heer Van Mierlo (D'66): Dat is fijn om vast te stellen.

Minister Duisenberg: De heer Van Mierlo heeft in zijn interventie gezegd, dat hij het nogal oneigenlijk en, zoals ik meen gehoord te hebben, nogal uniek vindt dat een dergelijk artikel als het voorgestelde artikel 25....

De heer Van Mierlo (D'66): Het is betrekkelijk uitzonderlijk, ja.

Minister Duisenberg: Vandaar, dat ik heb gezegd – en dan gaat het hierbij nog om een overeenkomst; bij de Bankwet gaat het altijd nog om een wet – dat....

De heer Van Mierlo (D'66): Daarom is mijn vraag zo gerechtvaardigd of de ene uitzondering, die u naar voren weet te brengen, meteen het gebeuren en het belang van het FMO op het niveau van het belang van de Nederlandsche Bank tilt.

Minister Duisenberg: Dat zou ik niet willen zeggen. Ik heb het ook niet beoogd te zeggen.

De heer Van Mierlo (D'66): Dan zou ik het voorbeeld maar laten schieten.

Minister Duisenberg: Ik heb slechts gezegd dat het niet zo uitzonderlijk of uniek is als de heer Van Mierlo gesuggereerd heeft.

De heer Van Mierlo (D'66): Als u mijn tekst leest, zult u zien, dat ik heb gesproken over 'betrekkelijk uniek'.

Minister Duisenberg: Daarmee ben ik het dan eens. Het is niet gebruikelijk. Ik meen gezegd – en naar ik hoop overtuigend gezegd – te hebben dat het in dit geval wel nodig wordt geacht, juist om de beleidsdoelstellingen van de Regering, wat de ontwikkelingssamenwerking betreft, tot hun recht te doen komen, ook in deze samenwerking met het bedrijfsleven.

Wat het tweede punt betreft, kan ik zeggen dat natuurlijk veel meer waarborgen zijn ingebouwd in het voorbeeld dat ik noemde dan hier het geval is. Dat wordt gerechtvaardigd door het veel grotere belang dat aan mijn voorbeeld moet worden gehecht.

De heer Van Mierlo (D'66): Maar u kunt geen prachtige bewijzen leveren voor het feit dat uw voorbeeld in geen enkel opzicht deugt. In de eerste plaats hebt u al gezegd, dat het niet van hetzelfde niveau is en in de tweede plaats geeft u toe dat de waarborgen voor die aanwijzing aan de president van de Nederlandsche Bank ontzaglijk veel groter zijn. Ik ben dus onmiddellijk bereid, de door u gemaakte opmerkingen ter zake te vergeten.

Duisenberg

Minister **Duisenberg**: Dat zou ik niet doen, want mijn opmerkingen komen in de Handelingen terecht. Ik wil ook niet dat mijn opmerkingen vergeten worden. De parallel gaat mank maar kan worden getrokken en diende slechts ter illustratie van het feit dat, wil de Regering in die samenwerking met het bedrijfsleven enigerlei waarborg hebben dat aan haar doelstellingen ook wordt voldaan, een dergelijke bepaling zoals hierin opgenomen, niet kan worden gemist.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Is het zelfs niet zo, dat de Nederlandsche Bank voor 100% staatseigendom is en dat....

De heer **Van Mierlo** (D'66): Zelfs dat was ik helemaal vergeten.

De heer **Van der Hek** (PvdA): ...en dat in dat geval de wet de Minister de bevoegdheid geeft om aanwijzingen te geven? Hoezeer heeft de Minister dan niet de behoefte aan een dergelijke bevoegdheid wanneer het niet om 100% staatseigendom gaat?

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik vrees, dat u juridisch denken ontbeert. Als het zelfs nodig is om bij 100% van de macht al dit soort van waarborgen te verlangen, hoeveel méér waarborgen moet men dan niet hebben bij 51% van de macht?

Minister **Duisenberg**: Neen, mijnheer Van Mierlo, want dan moet ik u uw eigen vraag voorleggen: tilt men beide onderwerpen wat betreft het belang op het zelfde niveau? Als het antwoord daarop 'neen' is, kan men waarschijnlijk met minder waarborgen volstaan.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik houd mij aan de deal, dat het niet van hetzelfde niveau is en dat het voorbeeld dus onbruikbaar is.

Minister **Duisenberg**: Dat is uw oordeel, maar ik heb met u geen deal gesloten.

□

Minister **Pronk**: Mijnheer de Voorzitter! Zo kort als de heer Duisenberg heeft gesproken zal ik het woord niet voeren. Ik zal echter trachten – in het licht van wat verder hedenavond aan de orde is en van de uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling – kort te reageren op de vele opmerkingen, die gemaakt zijn.

Ik constateer, dat per saldo de verschillende sprekers een positieve houding hebben aangenomen tegenover dit wetsontwerp. De heer Coppes heeft gesteld, vertrouwen te hebben in de nieuwe opzet. De heer Van Dam heeft

daar weinig behoefte aan, maar stelt vast, dat het wetsontwerp niet contra-productief is en dat het niet een goede continue operationalisering van de FMO in de weg staat. Ik ben het eens met degenen, die gesteld hebben, dat het lang heeft geduurd en dat wij nu snel met de werkzaamheden van de FMO moeten starten.

Er is inderdaad lang overlegd, hetgeen van belang was om zoveel mogelijk betrokkenen, interdepartementaal en uit het bedrijfsleven, in de gelegenheid te stellen, mee te denken en praten over wat uiteindelijk op tafel moest komen.

Ik stel vast, in antwoord op de zeer expliciete vragen van de heer Van Dam of ik op de hoogte was toen ik deze zaak startte – het is inderdaad een beetje mijn 'baby' – en of ik ook met een dergelijk wetsontwerp was gekomen wanneer ik het niet in Keerpunt '72 had gevonden, dat beide vragen positief moeten worden beantwoord. Wij waren uiteraard op de hoogte van doel, functioneren en achtergronden van de FMO; deze zijn altijd in discussie geweest, de laatste jaren in Nederland op een intensieve wijze. Deze zaak is niet door mijzelf in discussie gebracht. Het feit, dat zij in Keerpunt '72 voorkomt is op zich zelf geen doorslaggevend argument om een ander te vertalen in wetsvoorstellen, hoewel politieke programma's zo lang mogelijk hard moeten worden gemaakt. De kwestie kwam in Keerpunt '72 omdat belang werd gehecht aan een ander functioneren, een herformulering van de doelstelling en van de gekozen structuur.

Het einde van het overleg is geschetst door enkele sprekers in de vorm van de hearing, waarbij men constateerde dat de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven een geclausuleerd 'ja' uitspraken. Ik stel vast, dat het overleg, dat ik met het bedrijfsleven heb gehad, met name in de raad van commissarissen, maar ook op andere wijzen, in de overlegstructuren, die in dit verband ter beschikking staan, aangaf, dat er aarzelingen waren. Dat heeft geresulteerd in lang overleg en in bijstellingen van oorspronkelijke voorstellen. Dat overleg was geen wassen neus en zal dit ook nooit zijn in het kader van het FMO. Het uiteindelijk 'ja' is inderdaad geclausuleerd, maar in antwoord op wat de heer Waalkens probeert te suggereren moet ik zeggen, dat men niet kan volhouden, dat het uiteindelijke wetsontwerp de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven door de strot is geduwd.

Dat is geenszins het geval. Men heeft nogal wat gelegenheid gehad om mee te praten, mee te denken en mee te veranderen in de oorspronkelijke voorstellen. Het is dus een geclausuleerd 'ja', maar een 'ja' en niet een 'ja' omdat men geen 'neen' kan zeggen.

Dat overleg heeft betekend, dat enige onzekerheid is ontstaan over het voortfunctioneren van de FMO, onzekerheid in de Kamer, hoewel wij in de memorie van toelichting duidelijk hebben vastgesteld, jaar op jaar, dat de werkzaamheden van de FMO zullen kunnen doorgaan, zij het op een bevroren schaal, totdat de nieuwe structuur door de Kamer is geaccepteerd. Die discussie heeft bij de staf tot belangrijke onzekerheid geleid. Ik sluit mij graag aan bij wat de heer Van Dam over de staf heeft gezegd. Het is in die paar jaar, waarin onzekerheid boven continuïteit prevaleerde, niet zo gemakkelijk voor de staf geweest. De heer Van Dam heeft dank aan de staf gebracht en gezegd het prettig te hebben gevonden dat hij in die onzekere periode is doorgegaan met het werk. Ik sluit mij erg graag bij die opmerkingen aan. Ook sluit ik mij aan bij de constatering van de heer Van Dam, dat staf, directie en medewerkers van de FMO thans met enthousiasme willen beginnen aan het in werking stellen van de nieuwe structuur en het nieuwe beleid, wanneer beide Kamers dit wetsontwerp eenmaal zullen hebben geaccepteerd.

Ik hecht eraan heel duidelijk vast te stellen wat de uitgangspunten zijn, waarom wij tot nieuw beleid, tot een nieuw doel en tot een nieuwe formulering van de structuur zijn gekomen. Ik zal drie uitgangspunten noemen. In de eerste plaats hecht de Regering in het kader van de ontwikkelingssamenwerking aan een goed overleg met het bedrijfsleven. Ik hecht eraan dat uitgangspunt expliciet te vermelden, mede, omdat die expliciete vraag mij door wederom de heer Van Dam is gesteld. Hij heeft passages uit de memorie van antwoord geciteerd, waarin collega Duisenberg en ik hebben geschreven van mening te zijn dat, ten einde de industrialisatie van grote delen van de Derde Wereld te bevorderen, samenwerking met het bedrijfsleven een vereiste is. De heer Van Dam heeft gevraagd dit in het debat van vandaag nog eens mondeling te bevestigen. Ik doe dat bij dezen. Het is een uitgangspunt van de structuur, van het beleid, van de doelstellingen en de formulering daarvan, waartoe wij zijn gekomen. Ik ben hiermee expliciet ook inge-

Pronk

gaan op enkele opmerkingen die de heer Waalkens ter zake heeft gemaakt.

Het tweede uitgangspunt op basis waarvan wij de verschillende voorstellen hebben geformuleerd, is, dat de FMO ten slotte in wezen een instituut is in het kader van de ontwikkelingsamenwerking. Het is een instituut ten behoeve van de ontwikkeling van ontwikkelingslanden en in het bijzonder ten behoeve van de industrialisatie. Daarom gaat het, dat is het doel van de FMO. Dat betekent, dat, wanneer sprake is van samenwerking met het bedrijfsleven – daarvan is sprake; zonder samenwerking met het bedrijfsleven zou de FMO niet kunnen opereren zoals zij dit in de komende jaren zal doen – uiteindelijk altijd ontwikkelingspolitieke criteria, ontwikkelingscriteria, criteria ontleend aan een visie op het ontwikkelingsbelang van het ontwikkelingsland, waarin de FMO opereert, de doorslag dienen te geven.

Dit heeft ook als uitgangspunt gegolden voor een van de elementen van de structuur die in dit debat ter discussie staat. De schijn dient te worden vermeden dat andere criteria en andere belangen, bijvoorbeeld commerciële, de belangen van degenen met wie wordt samengewerkt, ten slotte zullen prevaleren boven ontwikkelingscriteria. Omdat die schijn expliciet dient te worden vermeden, hebben wij voor de structuur gekozen, die wij thans hebben voorgelegd. Die schijn is immers wel in de literatuur en in de discussie van de afgelopen jaren gewekt. Dat is het politieke punt.

Ik wijs bij voorbeeld op de stellingname van de Industriebond en de Voedingsbond NVV/NKV van twee jaar geleden. Toen is expliciet gezegd, dat de FMO niets anders is dan een instrument in het kader van de belangen van het bedrijfsleven en dat de FMO met ontwikkelingswerk niets heeft te maken. Die schijn wordt ook gewekt in talloze discussies en publikaties aan bij voorbeeld de universiteiten. Ik houd staande, dat de FMO een ontwikkelingsinstituut is. De schijn, waarover ik het had, mag niet bestaan. Ontwikkelingscriteria geven de doorslag.

Mijnheer de Voorzitter! Dat is niet strijdig met de stelling in de memorie van toelichting, die een paar keer in de eerste termijn is geciteerd, dat er in de praktijk van een vertrouwenscrisis in de FMO geen sprake was. Het feit dat de schijn is gewekt, is op zich zelf niet strijdig met de stelling dat in de praktijk zelf ontwikkelingscriteria wel degelijk konden prevaleren. Ik moet hieraan echter het volgende toevoegen en nu

citeer ik de memorie van antwoord uitgebreider dan de heer Van Rossum heeft gedaan. Er was geen vertrouwenscrisis in de praktijk en alles werkte goed gegeven de gekozen structuur, gegeven de criteria die golden, gegeven de formulering van de doelstelling in de wetstekst en gegeven het feit, dat het ging om een substantieel Nederlands belang. Gegeven al deze formuleringen, waaraan overheid en bedrijfsleven zich in die structuur hebben gehouden, was er geen vertrouwenscrisis. En dat is natuurlijk een heel duidelijke beperking.

Mijnheer de Voorzitter! Het derde uitgangspunt is, dat de volledige financiële verantwoordelijkheid van de overheid voor alle gelden, die gemeid zijn met de FMO als project, materieel in besluitvormingsverantwoordelijkheden tot uitdrukking moet worden gebracht. Dit staat heel uitvoerig beschreven in de memorie van toelichting. Het gaat hier dus niet om de investeringen van het bedrijfsleven.

De heer Van Rossum – en ik meen ook de heer Waalkens – heeft gezegd, dat dit als uitgangspunt voor die structuur veel te zwaar weegt. Hij zou gelijk hebben als dat het enige uitgangspunt zou zijn.

Ik heb drie uitgangspunten geformuleerd op basis waarvan de structuur en het beleid zijn gekozen. 1. Samenwerking met het bedrijfsleven is wenselijk. 2. Ontwikkelingspolitieke criteria dienen uiteindelijk te prevaleren. 3. De financiële verantwoordelijkheden en risico's dienen in besluitvormingsverantwoordelijkheden te worden gereflecteerd.

Deze drie uitgangspunten leiden tot deze structuur en tot deze doelstellingen-formulering.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot de elementen zelf.

Ik ben erg dankbaar dat de Kamer het over het takenpakket volledig eens is. Ik hoop, dat het mogelijk zal zijn dat de FMO ook met betrekking tot Suriname een functie zal kunnen vervullen op het terrein van technische bijstand, management, kapitaalhelp en dergelijke. Dat was in het verleden niet mogelijk en wij hebben het ook nergens expliciet vastgelegd, maar ik ben tijdens mijn bezoek aan Suriname in de afgelopen week ervan overtuigd geraakt dat de FMO daarvoor nodig is.

Verder ben ik het eens met de heer Van Rossum ten aanzien van de noodzaak van het incorporeren van aangepaste technologieën in de besluitvorming binnen de FMO over de modaliteiten van de verschillende investeringen.

Ik stel vast dat het tweede element van de nieuwe voorstellen – het ecarteren van het substantieel Nederlands belang – duidelijk voortvloeit uit enkele van de drie door mij genoemde uitgangspunten. Ook de Kamer heeft dat min of impliciet vastgesteld en er verder weinig woorden aan vuil gemaakt. Dat zal ik dan ook niet doen.

Een derde element is de 51%–49%, een punt dat de Kamer ook niet ter discussie heeft gesteld.

Ik stel vast dat dit ook een voortvloeisel is uit drie uitgangspunten. Daarbij wordt niet voorbijgegaan aan de inbreng van het bedrijfsleven en het financiële risico dat het bedrijfsleven loopt, omdat het inderdaad gaat om twee gescheiden compartimenten met betrekking tot de besluitvorming over de investeringen. Deze besluitvorming over de investeringen in het ontwikkelingsland is aan het bedrijfsleven; daarop zal de overheid geen invloed wensen uit te oefenen. De besluitvorming over het verlenen van concessionele steun ten behoeve van het mogelijk maken van die investering is een beslissing, die genomen dient te worden binnen de FMO. Daarbij gaat het uiteindelijk om een beslissing over een overheidsbijdrage.

In het kader van de ontwikkelingsamenwerking hebben wij de afgelopen jaren niet alleen wanneer het gaat om samenwerking met het commerciële bedrijfsleven, maar ook wanneer het gaat om samenwerking met de universiteiten en met de particuliere-niet commerciële organisaties, bijvoorbeeld ter zake van de mede-financiering met de humanitaire organisaties, en ook in het kader van de Stichting Nederlandse Vrijwilligers, voortdurend geprobeerd, duidelijke besluitvormingsverantwoordelijkheids- en bevoegdheidsstructuren te creëren. Daarin is het duidelijk geworden, dat uiteindelijk de ontwikkelingscriteria de doorslag dienen te hebben en dat de overheid daarvoor uiteindelijk staat en daarvoor ook politiek verantwoording aan de Kamer verschuldigd is. De overheid neemt dan uiteindelijk de beslissing, zij het dat de aard van die beslissing vaak een marginale toetsing is. Maar ook de marginale toetsing impliceert op al die verschillende terreinen het nemen van de uiteindelijke beslissing. Dat geldt niet alleen voor de FMO, maar evenzeer voor alle andere structuren. Deze zijn ook ter discussie geweest.

Ik mag herinneren aan de nieuwe structuur, die wij hebben gekozen voor de nationale commissie-ontwikkelingsstrategie, aan de nieuwe struc-

Pronk

tuur waartoe is besloten in het kader van de Stichting Nederlandse Vrijwilligers, en aan de nieuwe structuur in het kader van het overleg met de particuliere- niet commerciële organisaties. In deze drieënhalf jaar zijn er nogal wat nieuwe besluitvormingsstructuren in de samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven gekozen. Zij lijken allemaal op elkaar, in die zin dat de uiteindelijke beslissing op basis van de ontwikkelingspolitieke criteria toch in handen dient te liggen van de overheid, die daarvoor de verantwoordelijkheid dient te dragen ten opzichte van het Parlement. Dat is niet anders voor de FMO. Ik wil dat duidelijk vaststellen om iedere schijn weg te nemen dat wij alleen met betrekking tot de relatie met het bedrijfsleven voor zo'n structuur zouden opteren en niet voor andere samenwerkingsstructuren.

De heer **Waalkens** (VVD): De Minister maakt nu een vergelijking met de medefinanciering. Daarbij wordt echter nauw met het departement bekeken om welke richting het gaat en van welke aard de projecten zijn. In de uitvoering bestaat echter in die relatie toch een zekere vrijheid om te doen wat de hand vindt om te doen. Als hier staat 'in overeenstemming met', kan dat zo letterlijk worden opgevat, dat men eerst de Minister moet opbellen, of men dat besluit wel kan nemen.

Minister **Pronk**: Exact, net als hier geldt voor de medefinanciering dat de overheid uiteindelijk over de projecten beslist – daarvoor geldt het zelfs nog harder – maar dat de uitvoering natuurlijk aan de particuliere organisaties is. De overheid beslist uiteindelijk formeel gezien over de afzonderlijke projecten, maar materieel gezien veel minder hard dan in het kader van de samenwerking met de particuliere organisaties. De uitvoering is in dat kader natuurlijk overgedragen aan de samenwerkingspartners en niet aan de overheid zelf. Dat geldt ook voor al die samenwerkingsstructuren, waartoe wij in de afgelopen jaren zijn gekomen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): De uitvoering is in handen van beide.

Minister **Pronk**: Neen, in deze samenwerkingsstructuren is de uitvoering in handen van de Particuliere organisator. De uitvoering van de particuliere investering is in handen van het desbetreffende bedrijf. De uitvoering van het project, waartoe in het kader van de nationale commissie is besloten, bijvoorbeeld het maken van een film,

het vervaardigen van lesmateriaal, is in handen van de Particuliere organisatie. De uitvoering van het project zoals een ziekenhuis waarvoor de overheid in het kader van het medefinancieringsprogramma een bijdrage geeft is in handen van de desbetreffende particuliere organisatie in het desbetreffende ontwikkelingsland.

Iedere schijn dient vermeden te worden als zouden toch andere criteria, commerciële criteria de doorslag geven. Daarom is in het kader van de 51/49% gekozen voor een structuur, waarin duidelijk, minimaal weliswaar, maar wel duidelijk naar voren komt dat uiteindelijk de belanghebbenden, diegenen die direct of indirect voor subsidie in aanmerking komen of een vertegenwoordiger daarvan, niet kiezen, zij hebben geen doorslaggevende stem in de toewijzing van subsidies. Dat is ook de reden, waarom wij voor die 51/49 hebben gekozen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De Minister zal toch wel toegeven dat dit van belang is om zich te dekken tegen risico's die worden genomen door een eventuele minderheid, terwijl de meerderheid het risico in feite draagt, zodat de meerderheid daarop 'neen' kan zeggen. Dat is toch het belangrijkste?

Minister **Pronk**: Dat is in wezen hetzelfde, maar dan in een andere formulering.

De heer **Van Mierlo** (D'66): In een later deel van uw betoog zal dit een relevant punt blijken.

Minister **Pronk**: Ik kom nu aan dat latere deel. De heer Van Mierlo is er nu al mee bezig om een deal te sluiten, maar dat zal hem niet zo glad zitten.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu op de veto-op-vetoclausule, of de positie van de overheid in de projectencommissie. Sommige sprekers hebben gevraagd, waarom ik dat nu zo wil, omdat het zo ingewikkeld is en in feite strijdig met de gekozen samenwerkingsvorm. Dat was een opmerking van de heer Van Mierlo. Hij zei ook nog dat het onlogisch was. Anderen zeiden dat, door hiervoor te opteren, de relatie overheid/raad van commissarissen in gevaar komt. De heer Van Mierlo zei terecht dat het gaat om 'koosjere besluitvorming in pluriforme werkverbanden'. Ik geloof – ik zal dat ook verdedigen – dat hetgeen waartoe wij hebben besloten een vorm is van koosjere besluitvorming in pluriforme werkverbanden op basis van de drie uitgangspunten die wij hebben aangenomen, uitgangspunten waarvan ik

mag veronderstellen dat de heer Van Mierlo het daarmee eens is.

Ik wil vaststellen, dat in het overleg dat lang heeft geduurd en waarin velen hebben geparticipeerd, ook andere modellen en structuren mogelijk waren geweest. Natuurlijk is er gespeeld met de gedachte van nationalisatie van de FMO. Laten wij elkaar geen Mietje noemen; het is een optie geweest. Dan zou de vraag, 'hoe kunnen ontwikkelingspolitieke criteria prevaleren in de projectencommissie' verder niet spelen, want dan zou er geen sprake zijn van een eventuele schijn van belangentegenstellingen. Wij hebben echter niet gekozen voor nationalisatie om ons regarderende redenen, het doet er niet toe welke. Hadden wij daarvoor gekozen, dan was er geen vuiltje aan de lucht geweest, maar wij hebben niet willen kiezen voor zo'n zwaar model. Er was ook nog een ander model mogelijk geweest, namelijk het model, waarbij in de projectencommissie een zeer zware meerderheid zou worden gekozen van overheidsvertegenwoordigers en een minderheid van vertegenwoordigers van de aandeelhouders B. Dat model zou echter de schijn hebben gewekt als zou de overheid iedere keer opnieuw willen proberen de besluitvorming in de projectencommissie door te drukken, te beïnvloeden en voortdurend de vertegenwoordigers van de aandeelhouders B te overrulen. Ook voor dat model hebben wij niet willen kiezen, omdat wij de aanwezigheid van onze samenwerkingspartner, waar wij waarde aan hechten, niet tot een schijnvertoning wilden maken.

Er was nog een derde model mogelijk geweest, namelijk dat model dat door de heer Van Mierlo is genoemd, namelijk 'forget it en bouw daarnaast een andere structuur, doe het gewoon op het eigen departement en creëer gewoon een afzonderlijke dienst'. Wij hebben daarvoor niet gekozen en wel om twee redenen. De eerste reden is het gebrek aan noodzakelijke expertise, want er is een speciaal soort expertise noodzakelijk zodra het gaat om commerciële projecten.

Dat is een anders luidende expertise dan wanneer het zou gaan om het totaal andere type projecten, waartoe wordt gekozen in het kader van de ontwikkelingshulpverlening. Het tweede argument was dat wij, wanneer wij daarnaast een eigen structuur zouden hebben gekozen om projecten in ontwikkelingslanden met een commercieel karakter van de grond te krijgen, waarvan wij zouden vinden dat het moest gebeuren, het bedrijfsleven he-

Pronk

lemaal niet serieus zouden hebben genomen. Wij zouden het bedrijfsleven dan geen kans hebben gegeven om met ons te praten over dat soort projecten, waarbij er wellicht een strijdigheid van belangen zou kunnen zijn. Dat was een gemakkelijk model geweest, maar wij hebben dat niet gekozen. Wij hebben juist geprobeerd om het hechten aan de samenwerking met het Nederlandse bedrijfsleven serieus te nemen in het gekozen model.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Zelfs als u het via uw begrotingen doet, verhindert niets u om u te laten adviseren door het Nederlands bedrijfsleven. De vraag is alleen of u ernaar wilt luisteren. Als u gebruik wilt maken van de daar bestaande know how, denk ik dat het Nederlands bedrijfsleven tegen betaling best bereid is.

Minister **Pronk**: Dan zou het zeer onverplicht en vrijblijvend zijn en niet binnen het kader van de gekozen structuur.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Neen, maar het zou wel meer vanuit overtuiging gebeurd zijn. U kiest nu voor een structuur waarbij het Nederlands bedrijfsleven iets moet gaan doen dat het zelf niet ziet zitten.

Minister **Pronk**: U loopt vooruit op overwegingen die hierna komen. Ik heb vastgesteld dat zware modellen, om te garanderen dat de ontwikkelingspolitieke criteria altijd de voorrang dienen te hebben, niet door ons zijn gekozen. Wij denken niet aan nationalisatie en een overweldigende meerderheid van de overheid, vertegenwoordigd in de projectcommissie. Ook denken wij er niet aan om de zaak helemaal te negeren en het helemaal naast de FMO te doen. Wij hebben dat niet willen kiezen, omdat wij hechten aan het eerste criterium, de samenwerking met het bedrijfsleven binnen de daartoe gekozen structuur. Het moet er niet naast en onverplicht gebeuren.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat is juist. Samenwerking is iets anders dan domineren. Dat is een essentieel verschil. Men kan toch niet op twee benen tegelijk hinken.

Minister **Pronk**: Van domineren is geen sprake.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat is natuurlijk wel zo.

Minister **Pronk**: Wij hebben gekozen voor samenwerking binnen de FMO, zonder dat er de schijn kan bestaan dat

uiteindelijk er een vermenging van belangen ontstaat, dat uiteindelijk de belangen van het bedrijfsleven zouden kunnen gaan prevaleren boven die van de ontwikkelingslanden. Er is gevraagd om voorbeelden op dit punt. Voorbeelden in een nieuwe structuur die nog in werking moet treden, zijn niet te geven. Ik kan wel enkele theoretische voorbeelden geven.

Het is denkbaar dat de overheid op basis van een concreet verzoek van een regering van een ontwikkelingsland steun geeft aan de ontwikkeling van een autochtone industrie, zonder buitenlandse invloed, omdat de overheid graag een eigen industrie in bepaalde sectoren wil opzetten. Het is ook denkbaar dat het buitenlands bedrijfsleven in diezelfde sector in hetzelfde ontwikkelingsland voet aan de grond heeft en het niet leuk vindt dat in dat land lokale autochtone industrie in die productiesector wordt opgezet. Dat is niet ondenkbaar en ook niet zo theoretisch. Om iedere schijn te vermijden dat een projectvoorstel op verzoek van die regering met die keuze, gesteund door de Nederlandse Regering, niet door is gegaan omdat dan de belangen van het buitenlandse, in casu Nederlandse bedrijfsleven in die sector in dat ontwikkelingsland zouden prevaleren, is gekozen voor een dergelijke clause die garandeert – heel licht, niet zwaar – dat het desbetreffende project toch kan doorgaan. De ontwikkelingspolitieke criteria zullen uiteindelijk toch de doorslag kunnen geven. Het gaat erom, een structuur te kiezen waarin de schijn wordt vermeden, ten einde de FMO de plaats te geven waar hij recht op heeft.

Het gaat erom de critici van de FMO die er zijn geweest de afgelopen jaren de mond te kunnen snoeren.

Hoe wordt dat dan gehanteerd? Ik beoog natuurlijk niet die clause werkelijk toe te passen. Ik ga daarbij zelfs verder dan de heer Van Dam heeft gevraagd. Hij heeft gezegd dat zijn conclusie is dat de bevoegdheid van artikel 25 alleen in hoge uitzonderingsgevallen kan en behoeft te worden gehanteerd. Ik ben dat met hem eens. Ik beoog ook niet artikel 25 in de praktijk toe te passen.

De heer **Van Mierlo** zei dat artikel 25 er is en dat het functioneert. Hij heeft daar wat negatieve kwalificaties voor gekozen. Hij zei dat het zijn schaduwen vooruitwerpt en dat het als een dreiging boven het besluitvormingsproces hangt. Dit beoogen wij wel: het artikel zal boven dat besluitvormingsproces dienen te hangen. Ik zie dat niet als een dreiging, maar als een institutionele

structuur waardoor het mogelijk is dat in dat overleg het duidelijk wordt dat de ontwikkelingspolitieke criteria dienen te prevaleren. Het gaat er niet om dat de overheid dient te domineren boven de aandeelhouders. Het gaat erom dat in de afweging van al die leden van de projectcommissie de ontwikkelingscriteria uiteindelijk dienen te prevaleren boven de andere criteria. Dat is de garantie die dit artikel biedt.

De heer **Van Mierlo** (D'66): U bedoelt de andere leden die door de andere ministers worden aangewezen.

Minister **Pronk**: Neen, ook de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dan zouden u kunnen volstaan met te zeggen dat het de bedoeling is dat de overheid prevaleert boven de niet-overheidsleden. U zegt echter dat het verder gaat. Dat kan alleen betekenen dat het door de Minister van Ontwikkelingssamenwerking aangewezen lid prevaleert boven de leden die aangewezen zijn door de andere ministers. Anders kan ik uw opmerking niet begrijpen.

Minister **Pronk**: De heer Van Mierlo denkt naar mijn mening veel te formeel-institutionalistisch. Er is sprake van besluitvormingsprocessen en overwegingen door de verschillende agenten in dat besluitvormingsproces, of het nu om de Minister van Ontwikkelingssamenwerking, van Financiën of om de aandeelhouders B gaat. Het gaat er niet om dat de ene categorie mensen – overheidsvertegenwoordigers – meer dient te prevaleren boven de ander. Wanneer men participeert samen met de overheid in een instrument voor ontwikkelingsamenwerking en wanneer beslist wordt over een project, dient dat ontwikkelingspolitieke criterium te prevaleren boven andere. Ik vermoed dat dit zal geschieden, waardoor het nooit noodzakelijk zal zijn om artikel 25 toe te passen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Regels zijn er juist voor de exceptionele omstandigheden en niet voor de gewone gang van zaken. Daar hebben mensen met gezond verstand geen regels voor nodig. Die regels zijn er als het tot crises komt en tot scherpe tegenstellingen. Als je er nu zo over denkt, vraag ik de Minister waarom hij de op zichzelf niet alledaagse regel handhaaft dat ieder lid van die commissie een veto-recht heeft? Het principe blijft dat de commissie met algemene stemmen besluit. Wat betekent dat dan? Dat is volstrekt in strijd met die gedachte. De Regering heeft een meerderheid in die commissie en de Regering kan zich op

Pronk

het standpunt stellen dat zij, zoals dat in de Kamer gebeurt, in de Minister-raad en zoals dat gebruikelijk is overal waar democratie is, bij meerderheid beslist.

Maar neen! Dan zou de Regering, gezien haar aandelenbezit, in deze commissie een licht overwicht hebben en zou zij dus met meerderheid kunnen beslissen. Gehandhaafd wordt echter, dat een beslissing met algemene stemmen moet worden genomen, waarbij ieder lid een veto heeft. Als men dit doet, is het buitengewoon merkwaardig dat er één lid is, aangewezen door één Minister – die voor ontwikkelingssamenwerking – dat een veto op het vetorecht van de anderen kan uitoefenen. Hiermee splitst men het ontwikkelingshulpbeleid als regeringsbeleid. De Minister zegt zelf, dat de FMO moet worden gezien in het verlengde van het regeringsbeleid. Dit beleid wordt nog altijd bepaald door de ministerraad, waar de gewone meerderheidsregel geldt.

Minister Pronk: Dit is een geheel ander punt. Ik ben nog niet ingegaan op de opmerking van de heer Van Mierlo, ook reeds in eerste termijn gemaakt, dat de vertegenwoordiger van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking een speciale positie lijkt in te nemen ten opzichte van de vertegenwoordigers van de andere ministers. Aan dit punt ben ik nog steeds niet toegekomen. Dit is het punt waaraan de heer Van Mierlo nu refereert. Ik vind dit een veel minder belangrijke aangelegenheid.

Het ging mij tot nu toe om de relatie tussen de regeringsvertegenwoordigers, de vertegenwoordiger van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking en die van het bedrijfsleven, gebaseerd op het uitgangspunt, dat ontwikkelingspolitieke criteria uiteindelijk dienen te prevaleren boven commerciële overwegingen. Ik wil de heer Van Mierlo nu gaarne antwoorden met betrekking tot het andere punt.

Het is natuurlijk geenszins de bedoeling, dat het standpunt van de vertegenwoordiger van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking prevaleert boven het standpunt, ingebracht door de vertegenwoordigers van de andere ministers. Wij hebben afgesproken dat, voordat de betrokken vertegenwoordiger van deze bevoegdheid gebruik maakt, normaal interdepartementaal ambtelijk dan wel ministerieel overleg zal plaatsvinden tussen de verschillende ministeries die in de FMO vertegenwoordigd zijn. Tevens

hebben wij afgesproken, dat wanneer dit overleg niet tot overeenstemming leidt, deze zaak – zoals gebruikelijk is in dit soort situaties – zal worden overgedragen aan het overleg op het niveau van de ministerraad in zijn totaliteit. Er zal dus geen licht komen tussen de standpunten van betrokkenen in een dergelijke ultimumremediumsituatie. Omdat het gaat om ontwikkelingspolitieke criteria is vastgesteld – het had echter ook anders gekund, maar dat vind ik irrelevant – dat het aan de vertegenwoordiger van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking is om dit standpunt (het standpunt van de vier) duidelijk te maken. Het kan echter ook anders worden geformuleerd. Dat is in het geheel geen probleem. Ik vind dit een veel kleiner probleem dan het probleem dat de heer Van Mierlo aan de orde heeft gesteld.

De heer Van Mierlo (D'66): Ik zou het belangrijker vinden, als de Minister nu eens enkele argumenten noemde. Hij kan argumenten noemen waarom het noodzakelijk is, dat degene die het risico draagt kan zeggen, dat het voor het betreffende project niet gewenst is. Ik wil echter graag, dat hij argumenten noemt waarom hij deze ongebruikelijke beslissingsstructuur wil hanteren om iets door te drukken. In het ene geval gaat het erom, iets te laten, in het andere geval – hierover spreken wij – om iets te dóén. Dat maakt een heel groot verschil. Dit argument heb ik nog niet gehoord. Wat de Minister hierover heeft gezegd zou op een andere wijze, via zijn verantwoordelijkheid, kunnen worden gerealiseerd.

Minister Pronk: Het is moeilijk, iedere keer weer op consistente wijze op interrupties te reageren. Ik heb in wezen, door middel van het geven van een voorbeeld, het argument gegeven. Het was niet zo'n theoretisch voorbeeld. Ik vind het een uitermate belangrijk voorbeeld. Ik wens op geen enkele manier voedsel te geven aan de schijn, dat een goed ontwikkelingsproject niet door de Nederlandse Regering kan worden gefinancierd, in deze structuur, doordat dit zou worden tegengehouden door belanghebbenden in de eigen, de Nederlandse samenleving. Dit is exact waarom het gaat. Ik geef toe, dat ik dit ook naar voren had kunnen brengen door een andere structuur te kiezen, buiten de FMO, ...

De heer Van Mierlo (D'66): Precies!

Minister Pronk: ... door de FMO te nationaliseren of door een overweldigende meerderheid van de zijde van de overheid in de projectencommissie op

te nemen. Ik vind dit echter modellen die de samenwerking met het bedrijfsleven niet voldoende serieus nemen, binnen de hiervoor gecreëerde structuur. Daarom hebben wij er niet voor gekozen. Meer argumenten heb ik eigenlijk niet.

De heer Waalkens (VVD): Er is eenvoudigweg niet voldoende vertrouwen in het bedrijfsleven als partner in de FMO.

De Voorzitter: Als de argumenten gewisseld zijn, is de oplossing om meningsverschillen te beslissen dat wij gaan stemmen.

Minister Pronk: Graag wil ik eerst nog een paar vragen beantwoorden, mijnheer de Voorzitter. Ik ga nu maar niet in op de interruptie van de geachte afgevaardigde de heer Waalkens, dat dit van onvoldoende vertrouwen zou getuigen. Integendeel, wij hebben gekozen voor een wat riskante vorm van samenwerking, waarin veel invloed is gegeven aan het bedrijfsleven.

De heer Van Rossum sprak over al die andere instellingen. Ik heb met interesse naar zijn betoog geluisterd. Ik kan er nu niet uitgebreid op ingaan, maar volsta met twee opmerkingen. Uit de beschrijving die de geachte afgevaardigde de heer Van Rossum heeft gegeven, moet ik afleiden dat het om andere instellingen gaat, met andere oogmerken. Hij heeft dat ook expliciet geformuleerd. Dat is dan ook de reden waarom – overigens in de overgangperiode waarin zij de afgelopen maanden verkeerde – de FMO niet heeft gekozen voor die samenwerkingsstructuur met hen.

Er liggen drie moties van de geachte afgevaardigde de heer Waalkens. In de motie op stuk nr. 12 wordt voorgesteld, artikel 25 aan te vullen met de zinsnede: zulks onder volledige beleids- en financiële verantwoordelijkheid van de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Dit punt is ook in discussie geweest in eerste termijn. Ik heb tegen deze motie geen bezwaar, aangezien het inderdaad gaat om de financiële verantwoordelijkheid en de beleidsverantwoordelijkheid van de Minister, zij het dat het gaat om de uitvoeringsverantwoordelijkheid voor de raad van commissarissen.

Ik heb geen behoefte aan de motie op stuk nr. 10 met betrekking tot het aantal leden die in de commissie worden benoemd als vertegenwoordigers van aandeelhouders B.

In de motie op stuk nr. 11 wordt voorgesteld de zinsnede: 'in overeenstemming met het regeringsbeleid' te veranderen in: niet strijdig met het re-

Pronk

geringsbeleid. Dat vind ik geen juist voorstel. De FMO is iets wat paraseert op de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking, onder het ontwikkelingsplafond. Uit het ontwikkelingsplafond worden activiteiten gefinancierd die in overeenstemming zijn met het beleid dat ten grondslag ligt aan het ontwikkelingsplafond. Er kunnen niet slechts activiteiten worden gefinancierd die niet in strijd zijn met het regeringsbeleid. Overeenstemming is iets wat beter spoort.

De geachte afgevaardigde de heer Van Dam heeft een kardinale vraag gesteld, zo zei hij. Blijven het samenwerkingskarakter en de zelfstandigheid? Hij heeft daarbij het jaarverslag geciteerd, waarin gepleit werd voor voldoende bandbreedte, voldoende ruimte om ideële en zakelijke overwegingen te laten gelden. Hij heeft gevraagd, of er voldoende ruimte kan gelden voor de FMO binnen de overeenkomst, binnen de statuten, binnen het kader van de wet. Mijn antwoord daarop is een volmondig 'Ja'. De structuur zoals deze gekozen is, is een goede. Binnen die structuur dient er volledig ruimte te zijn voor de door de FMO te entameren activiteiten. Het is wel nuttig dat de Kamer die activiteiten goed volgt.

Ik ben minder expliciet maar wel impliciet ingegaan op wat de geachte afgevaardigden de heren Coppes en Van der Spek hebben gezegd. Impliciet heb ik het toch wel gedaan. Laat ik één keer expliciet ingaan op wat de heer Van der Spek heeft gezegd. Die rapportage over datgene, wat geschiedt vanuit de FMO, inclusief ook wanneer de Kamer artikel 25 accepteert – dat hoop ik ten eerste; het is het sluitstuk van het doen overwegen van de ontwikkelingsspolitieke criteria –, zeg ik hem mede namens collega Duisenberg van harte toe.

□

De heer **Waalikens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Enige versterking van de positie van de overheid in de FMO acht ik aanvaardbaar. Op de voorgestelde wijze wordt de positie van de staat echter te overheersend. Het 'in overeenstemming met' impliceert dat het bedrijfsleven als partner in de samenwerking telefonisch moet informeren of bepaalde onderdelen of aspecten precies passen in het beleid dat op dat moment wordt gevoerd door de overheid. Mijn drie amendementen versterken duidelijk de positie van de overheid, bij een voor ons aanvaardbare minder sterke positie van het be-

drijfsleven. Ik noem nog even de vier punten. Er zijn twee extra niet-stemmende leden in de projectcommissie die hun invloed hebben. Ik noem de mogelijkheden van artikel 25 voor de Minister. Ik wijs op het niet-substantieel *Nederlands belang in de projecten*. Bovendien heeft de Minister zijn veto-recht en zal hij niet financieren wanneer de projecten hem niet aanstaan. Mijn voorstellen acht ik evenwichtiger dan het wetsontwerp, dat is scheef getrokken in de richting van de overheid.

Zoals gezegd is mijn eindoordeel afhankelijk van het lot van de drie voorstellen die ik heb gedaan. In die constructie kan het bedrijfsleven werkelijk werken en niet met twijfel in het hart in de praktijk moet zien uit te vinden of het een werkbare constructie is. Dat leidt niet tot zinvolle samenwerking.

□

De heer **Van Dam** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Minister Pronk heeft gezegd dat niet alles wat in Keerpunt '72 staat, behoeft te worden neergelegd in wetgeving. Het komt wat laat in de kabinetperiode, maar misschien is het met het oog op de toekomst goed het vast te houden.

Minister **Pronk**: Wilt u dat niet uit zijn verband rukken!

De heer **Van Dam** (ARP): In de reacties van beide bewindslieden heeft de samenwerking tussen overheid en het bedrijfsleven voorop gestaan, die door beiden nodig wordt geacht.

Zij hebben wel begrepen dat de reactie van de Kamer is, dat artikel 25 daar haaks op staat. Minister Duisenberg, die een parallel trok met artikel 26 van de Bankwet, en daarna Minister Pronk hebben zich veel moeite gegeven om duidelijk te maken wat eigenlijk de bedoeling is. In hun betoog was een ontwikkeling te zien. Eerst leek het erop alsof artikel 25 het voorbehoudsmiddel was dat op het nachtkastje blijft liggen; toen leek het op de paraplu om de regen weg te houden. Zo negatief is het echter niet bedoeld. Het heeft ook iets positiefs.

Er zit wel iets bedenkelijks in, maar na wat ik heb gehoord, heb ik niet de vrijheid te zeggen dat artikel 25 eruit moet. Ik begrijp de motieven voor dit artikel.

Het gaat hier om een samenwerkingsinstituut met het bedrijfsleven. Als in de ogen van het bedrijfsleven misbruik wordt gemaakt van artikel 25 en de FMO daardoor wordt gefrustreerd, zullen naar ik vertrouw reacties niet uitblijven.

Daarom zou ik ook aan artikel 25, zo-

als aan het hele wetsontwerp, the benefit of the doubt willen geven.

Een enkel woord over de moties. De Minister heeft geen bezwaar tegen de motie op stuk nr. 12. Dat is duidelijk.

De Minister heeft de motie op stuk nr. 11 echter bestreden en, naar ik meen, op juiste gronden. Na het betoog van de Minister is het duidelijk dat 'niet strijdig met' toch niet volledig tot uitdrukking zou brengen wat de bedoeling is. De partners en iedereen die met de FMO in aanraking komt moeten weten waar de grenzen liggen.

De Minister heeft gezegd geen behoefte te hebben aan de motie op stuk nr. 10. Als Minister Pronk zegt 'geen behoefte', dan ben ik geneigd te denken: als hij het zelf had geschreven had hij geen bezwaar gehad, als men begrijpt wat ik bedoel.

□

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Graag dank ik de bewindslieden voor de gegeven antwoorden. Speciaal Minister Pronk heeft een hele uiteenzetting gegeven van de uitgangspunten. Hij zal begrijpen dat wij daarmee niet de meeste moeilijkheden hebben.

Hij gaat dan echter door en zegt: wij moeten oppassen voor de schijn des kwaads. Die schijn was gewekt bij universiteiten en bepaalde groepen in de samenleving. Hij wil die schijn wegmenen. Ik heb de indruk dat hij een goede poging doet die schijn weg te nemen. Als je echter met de trein rijdt, dan zijn er twee rails. Als de ene opgebroken wordt ontspoor je, maar als de andere opgebroken wordt ontspoor je ook. Dat gevaar loopt de Minister. Hij loopt nu wel het risico dat het bij het bedrijfsleven verkeerd overkomt, waardoor er weer een andere schijn ontstaat, die andere kwalijke gevolgen kan oproepen.

Ik begrijp zijn bezwaren wel, maar ik heb toch het idee dat hij van de ene sloot in de andere loopt. Daarmee is de FMO niet gediend. De Minister moet dit toch wat nader uiteenzetten.

Hoewel ik begrijp dat de Minister wat in tijdnood verkeerde, spijt het mij uitermate dat hij met een paar zinnen de buitenlandse vormen van FMO's heeft afgedaan. Hij legt de klemtoon op de andere vormen. Het is misschien hier en daar wel een andere organisatievorm, maar het gaat duidelijk om dezelfde doelstellingen. Zij zijn dan ook bij elkaar geweest om met elkaar te overleggen en om gezamenlijk een code of practise te maken. Dat is een gedrukt stuk, dat de Minister natuurlijk ook

Van Rossum

kent. Hij weet heel goed waarover het gaat. Zo zien wij, bij voorbeeld in Duitsland, een volledige overheidsfinanciering, terwijl maar vier van de vijftien leden overheidsdienaren zijn. Daarom moeten wij toch oppassen niet uit het spoor te raken.

Deze Minister is juist zo'n voortreker van de Europese gedachte ook op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking. Daaraan gaat hij zelf nu heel veel afbreuk doen. Mij lijkt dat hij daarmee in strijd komt met zijn eigen beleid. Zo komt het althans bij mij over. Daarom lijkt het mij gewenst dat hij een zekere verduidelijking geeft.

Artikel 25 noemt de Minister een ultimatum remedium, dat niet of nauwelijks zal worden toegepast. Het ligt mij echter wel heel zwaar op de maag. Het is een manier van werken die in onze samenleving niet gebruikelijk is. Daartegen hebben wij toch wel hele grote bezwaren.

Wij hebben veel minder bezwaren tegen de drie moties. Wij kunnen ons met alle drie verenigen.

□

De heer **Van der Hek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun antwoord. Het debat spitst zich toe op artikel 25 uit de samenwerkingsovereenkomst. Ik heb geconstateerd, dat de CDA-fracties ook artikel 25 the benefit of the doubt willen geven. Dat is juist. Ook een aantal argumenten, die de heer Van Mierlo heeft gegeven, leiden daartoe. Hij zit ergens mee te tobben.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Onder andere met uw probleem.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Is dat even een stukje solidariteit aan de linkerzijde! De heer Van Mierlo constateert: het is een samenwerkingsverband tussen staat en bedrijfsleven. Die staat wil echter in dat samenwerkingsverband ultimatum remedium op een gegeven ogenblik zijn zin willen kunnen doorzetten. Zijn vraag was, hoe dan is te combineren samenwerking enerzijds en een uitvoeringsinstrument van het ontwikkelingsbeleid van de overheid zelf anderzijds. Dat is zijn probleem.

Als wij accepteren, dat de FMO een instrument is van het ontwikkelingsbeleid van de overheid – daarom staan de bedragen op de begroting en wordt de hele activiteit door de overheid gefinancierd – rijst vervolgens de vraag hoe men in een samenwerkingsverband tussen staat en particulieren toch staande kan houden dat het een instru-

ment is van overheidsbeleid. Dan moet men een middel hebben om dat tot uitdrukking te brengen. De heer Van Mierlo zegt nu, dat dit er is in negatieve zin door met het veto iets te verhinderen. Maar dan moet men ook een middel hebben iets te laten doen, wanneer anderen iets niet willen, dus wanneer bijvoorbeeld het participerende bedrijfsleven iets niet wil en dat niet willen in strijd zou zijn met het ontwikkelingsbeleid als zodanig. Dan moet de overheid het middel hebben om dat ontwikkelingsbeleid tot gelding te brengen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat is onzin: iets niet willen in strijd met het beleid. Iets wel willen kan in strijd met het beleid zijn. Iets dat niet gebeurt kan misschien het beleid niet volledig tot zijn verwezenlijking doen komen maar kan er niet mee in strijd zijn. U moet er maar eens een voorbeeld van geven, dat iets wat niet gebeurt in strijd is met datgene wat je in grote lijnen voor ogen hebt. Dat is een beetje onzin.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Iets nalaten kan evenzeer in strijd zijn met iets als iets doen. Dat is zo volgens de logica en ook in de praktijk zo.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Je moet niet zondigen en zo.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Daar kunnen we uren over praten, zeker op dit moment. Als in een ontwikkelingsland zeker op dit ogenblik een autochtone bedrijf bij de FMO aanklopt om participatie of steun bij een investering, dan kan dat conflicteren met het Nederlandse bedrijfsleven in die sector in dat ontwikkelingsland. Dan kan het Nederlandse bedrijfsleven met zijn veto een dergelijke steunaanvraag torpederen, terwijl het in het belang van het beleid is, dat zo iets toch plaatsvindt.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Natuurlijk. Het CDA, dat er almaar voor pleit de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven vooral niet te vergeten luisert nu even niet, maar ik ben er ontzettend sterk voor offers te brengen ten aanzien van het Nederlandse bedrijfsleven. Ik meen, dat de overheid met het budget, dat ze van de Nederlandse volksvertegenwoordiging krijgt, de mogelijkheden heeft dingen te doen die andere overheden niet kunnen. Het enige dat ik zeg is, dat als je het in samenwerking met het bedrijfsleven doet, je niet tegelijkertijd het bedrijfsleven moet overrulen.

De heer **Van der Hek** (PvdA): In deze constructie, waarin het substantiële Nederlandse belang bij het verstrek-

ken van investeringssteun is losgelaten, zodat een volstrekt autochtone project in ontwikkelingsland in aanmerking komt voor investeringssteun heeft de overheid als middel voor haar eigen beleid nodig, dat ze beslissing als ultimatum remedium kan nemen. Het is zo logisch als wat. Ik hoop, dat de heer Van Mierlo dat nog eens in overweging wil nemen. Wellicht dat hij onderweg naar deze kathedra overtuigd raakt van de juistheid van de constructie.

□

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb met meer dan normale interesse geluisterd naar het antwoord van beide bewindslieden. Ik heb helaas daarin niet gevonden, wat ik hoopte. Ik had gevraagd mij aan te tonen, waarom de betrekkelijk buitennissige procedure – die naar mijn gevoel in strijd is met de rest van de procedures, die verankerd liggen in de overeenkomst – noodzakelijk was. Welk belang vordert, dat de Nederlandse Regering bij deze opzet van de FMO deze buitennissige procedure moet hanteren om het Nederlandse ontwikkelingshulpbeleid veilig te stellen? Minister Pronk heeft eerlijk gezegd niet veel meer gezegd dan wat hij in de memorie van antwoord heeft gesteld. Hij heeft gezegd: Kijk, ik heb één motief en dat is, dat ik de mogelijkheid wil hebben om iets door te drukken wat het Nederlandse bedrijfsleven niet wil. Nogmaals, dat begrepen wij al. Ik heb alleen maar gevraagd, waarom dat via deze procedure moet. Daarop is geen antwoord gekomen. Hij heeft alleen een herhaling gegeven.

Ik begrijp ook de heer Van der Hek niet. In het voorlopig verslag heeft hij de vraag gesteld: Wil de Minister het uitleggen? De Minister geeft het antwoord in de memorie van antwoord, erop neerkomende: Ik wil het omdat ik het wil. De heer Van der Hek zei in eerste termijn: Ja, maar ik wil nu toch graag, dat de Minister iets meer zegt dan hetgeen hij in de memorie van antwoord heeft gezegd.

De Minister herhaalt: Ik wil het omdat ik graag wil doordrukken wat ik niet van het Nederlandse bedrijfsleven kan krijgen. De heer Van der Hek zegt dan: Dat is een perfect antwoord.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Als van mijn standpunt een karikatuur wordt gemaakt, dan wil ik daar toch wel even op ingaan. De heer Van Mierlo wil niet inzien, dat er een conflict kan zijn tussen de participanten van het bedrijfsleven, de FMO en de Nederlandse over-

Van Mierlo

heid ter zake van het ontwikkelingsbeleid.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat wil ik wél inzien.

De heer **Van der Hek** (PvdA): Als dat conflict er is en men wil het zien als een instrument van de ontwikkelings-samenwerking – zodat ontwikkelings-samenwerking prioriteit heeft, en niet het particuliere belang vanuit het bedrijfsleven – hoe kan de overheid dan op geloofwaardige wijze volhouden, dat het een instrument van ontwikkelingssamenwerking blijft, niet alleen in de zin van iets te verhinderen, maar ook in de zin van iets tot stand te brengen. Daar gaat de heer Van Mierlo overheen en dat is jammer.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Neen. Ik zie in, dat dit conflict aanwezig kan zijn. Ik denk aan het bedrag van f 35 mln. in het kader van de herstructurering van het Nederlandse bedrijfsleven. Dat is evident. Ik zeg alleen: Een overheid, die haar verantwoordelijkheid draagt, doet dat dan maar via de gelden, die zij rechtstreeks krijgt van het Nederlandse parlement voor overheidsbestedingen. Zij kan middelen vinden om projecten, die zij niet via de samenwerking met het FMO kan krijgen, te financieren. Dat is misschien wat gecompliceerder. Zij kan ook een andere vorm kiezen. Voor mijn part kan zij het FMO nationaliseren. Ik wijs die dubbelhartige tussenweg af. Het verwijt, dat ik aan het adres van de heer Van der Hek richtte, moet ik ook tot het CDA richten. Zij maken er een nummer van. Zij krijgen een antwoord, dat gewoon een herhaling is van de gewisselde schriftelijke stukken. Wat is het motief? Omdat wij graag iets willen doordrukken wat het Nederlandse bedrijfsleven eventueel niet wil. Dat is geen motief. Ik wil een reden hebben en die heb ik niet gehoord.

De heer **Van Dam** (ARP): Dan hebt u toch niet goed geluisterd, óf naar de Minister óf naar mij.

De heer **Van Mierlo** (D'66): In de context van bijvoorbeeld het vetorecht.

De heer **Van Dam** (ARP): Als het ging om een wet, die werd opgelegd, dan zou de heer Van Mierlo voor een deel gelijk hebben. Het gaat echter om een overeenkomst, die wordt gesloten en niet door de strot gedouwd zoals de heer Waalkens heeft gezegd.

Het is een overeenkomst tussen twee partijen. De andere partij is bereid om mee te werken aan wat de overheid wil – die partij zegt wel: voor

ons hoeft het niet – zodat het toch tot stand komt. Ik zeg dan: ik behoef niet eigenwijzer te zijn dan die andere partner, die heeft gezegd daartoe bereid te zijn.

De heer **Waalkens** (VVD): Ik geef de heer Van Mierlo gelijk dat zowel schriftelijk als mondeling steeds hetzelfde antwoord komt. Dat is ook de reden, waarom ik maar twee minuten heb gerepliceerd.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Die logica ontgaat mij.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb een concept-motie geformuleerd die ik nu voor straf ga voorlezen. Zij luidt: De Kamer, gehoord de beraadslagingen over het wetsontwerp Machtiging tot verhoging van de deelneming van de Staat in het aandelenkapitaal van de Nederlandse Financieringsmaatschappij voor Ontwikkelingslanden NV, onder voorwaarde van wijziging van haar doelstelling,

kennis genomen hebbend van de overeenkomst tussen de Staat der Nederlanden en de Nederlandse Financieringsmaatschappij voor Ontwikkelingslanden NV,

van oordeel dat het toekennen van de bevoegdheid aan het door de Minister voor Ontwikkelingssamenwerking aangewezen lid van de projectencommissie van de FMO ex artikel 25 van de overeenkomst om tegen de wil van de overige leden van die commissie een besluit af te dwingen moeilijk past in de gekozen overlegstructuur en een nadelige invloed zou kunnen hebben op het besluitvormingsproces, nodigt de Regering uit het overleg met de contractpartners te heropenen ten einde een gezamenlijke heroverweging van artikel 25 mogelijk te maken,

en gaat over tot de orde van de dag.

Mijnheer de Voorzitter! Deze motie zal ik niet indienen. Ik heb geen zin om voor joker te staan. Ik heb geprobeerd aan te tonen dat zowel van de zijde van de PvdA als van de zijde van het CDA eigenlijk exact dezelfde bezwaren zijn gerezen tegen de huidige gang van zaken als door mij voren gebracht. Ik meen aangetoond te hebben dat de Minister niet veel meer heeft gedaan dan alleen te herhalen dat, wat hij wil, hij wil omdat hij dat wil. Ik heb geen enkele zin om door het verwerpen van deze motie aangetoond te krijgen dat deze Kamer de huidige gang van zaken ook geëxpliciteerd honoreert. De motie wordt dus niet ingediend. De straf is helaas in alle onmacht zeer beperkt gebleven. Ik laat het hierbij.

□

Minister **Pronk**: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Van Rossum heeft gesteld dat de mogelijkheid bestaat dat wij nu op het verkeerde spoor terecht komen doordat bij het bedrijfsleven een en ander verkeerd zou overkomen, zoals in de afgelopen jaren een en ander wat verkeerd is overgekomen bij bijvoorbeeld de vakbeweging, althans een deel ervan, en bij enkele critici. Ik kan natuurlijk geen enkele garantie geven, maar ik wil wel zeggen dat de aard van het overleg, dat is gevoerd, en de uitkomsten van dat overleg op zich zelf op dit moment betekenen dat die schijn bij het bedrijfsleven niet is gewekt. Het is een goed overleg geweest. Momenteel wordt binnen de FMO goed door de overheid met het bedrijfsleven samengewerkt. Ik hoor geen contrageluiden.

Wat de samenwerking betreft tussen de FMO en soortgelijke investerings-subsidie-instellingen in de ons omringende landen moet ik zeggen dat de doelstellingen, zoals die thans voor de FMO zijn gekozen, toch anders zijn dan die, welke gelden voor de andere ondernemingen, zoals de geachte afgevaardigde de heer Van Rossum ze heeft genoemd. Ik wil eraan toevoegen, dat in de praktijk de desbetreffende instellingen – Engelse, Duitse en Franse instellingen – toch blijken te kiezen voor een ander type projecten in de ontwikkelingslanden, echt anders dan bijvoorbeeld het type projecten dat op basis van mede de sociale criteria, waarover wij hebben gesproken in de schriftelijke voorbereiding, momenteel mogelijk is binnen de FMO. Dat maakt, dat op dit moment een samenwerkingsverband tussen de desbetreffende ondernemingen niet opportuun is.

De heer **Van Rossum** (SGP): De statuten van vele instellingen maken die projecten mogelijk.

Minister **Pronk**: Inderdaad, maar in de praktijk komen die projecten bij die andere ondernemingen niet zo gemakkelijk van de grond. Ik sluit helemaal niet uit, dat er in de toekomst een samenwerkingsverband ontstaat, waarbij ook de FMO participeert. Dat moet men niet tegenhouden, maar op dit moment heeft men het binnen de FMO niet opportuun gevonden. Daar komt bij, dat er sprake was van een overgangperiode. Het besluitvormingsproces heeft zich binnen de FMO afgespeeld; er is geen sprake geweest van een ministerieel veto. Ik wist er eerlijk gezegd niets van af totdat de geachte

afgevaardigde de heer Van Rossum het punt noemde. Ik sta hier geen praatje voor de vaak te houden, mijnheer de Voorzitter.

Van een van de ingediende moties heeft de heer Van Dam gesteld, dat als ik haar zelf had opgesteld, ik haar wel zou hebben geaccepteerd. Zo ligt het niet. Ik zou het betreuren wanneer een wijziging zou worden aangebracht omdat wij nu eenmaal in overeenstemming met betrokkenen zijn gekomen tot een bepaalde structuur met veel verschillende elementen. Ik ben uiteraard bereid een motie uit te voeren als deze door de Kamer wordt aanvaard, maar dan zou de formulering gekozen moeten worden, die is vermeld in de motie van de heer Van Mierlo, die die motie overigens niet heeft ingediend. Als gevolg daarvan zou het overleg worden heropend met de betrokkenen om tot een andere vorm te komen. Dit is een betere formulering voor een motie dan die, waartoe de heer Waalkens heeft besloten. Het zou jammer zijn wanneer, door de aanneming van een motie, de uitkomsten van het gevoerde overleg weer op losse schroeven zouden komen te staan.

Ik ben blij met wat de geachte afgevaardigde de heer Van Dam namens het CDA heeft gezegd. Hij wil het artikel 25 the benefit of the doubt geven. Ik stel vast dat, wanneer in de praktijk artikel 25 verkeerd zou worden gehanteerd, de reacties niet zouden uitblijven en dan zou het overleg met de Kamer weer moeten worden opgenomen. Ik voorzie echter niet, dat dit noodzakelijk zou zijn.

Ik ben het eens met de opmerkingen, die de heer Van der Hek heeft gemaakt. Ik zeg dit omdat ik ook graag wil ingaan op wat de heer Van Mierlo naar voren heeft gebracht. Ik vind het wat vervelend wanneer argumentaties, die in de Kamer worden gebruikt, tot karikaturen worden gemaakt door gesprekspartners. Dat heeft hij gedaan. Hij heeft tot zeven keer herhaald, dat ik niets anders zou hebben gezegd dan: Ik wil het omdat ik het wil. Dat is niet waar, mijnheer de Voorzitter. Ik stel vast, dat een schriftelijke voorbereiding op zich zelf van veel waarde is voor het debat en dat het zeer wel mogelijk is, dat alle argumenten in die voorbereiding worden vastgelegd. In de discussie op basis van de schriftelijke voorbereiding kan men doorpraten zonder dat er nieuwe argumenten worden verzonnen. Die argumenten hebben dan ook gegolden in het overleg met het particuliere bedrijfsleven.

Wij hebben geen argumenten verzonnen nadat wij het overleg hadden afgesloten. Wij konden die argumenten op basis van de vragen, die gesteld waren bij de schriftelijke voorbereiding, op een rij zetten. Daarna zijn er geen nieuwe argumenten gezocht of verzonnen; dat was ook niet nodig.

Ik heb die argumenten genoemd, mijnheer de Voorzitter. In de eerste plaats dienen ontwikkelingspolitieke criteria te prevaleren boven commerciële criteria en dit dient tot in alle elementen – zij het soms in de vorm van een marginale toetsingsmogelijkheid – gereflecteerd te worden in de te kiezen structuur. Dit heeft niets te maken met een argument: Ik wil het omdat ik het wil. De FMO is een instrument voor de ontwikkelingssamenwerking in handen van de overheid en dit argument is daarvan een gevolg.

Het tweede argument komt thans aan de orde, want er waren vier uitgangspunten die in één structuur moeten worden geoptimaliseerd. Het gaat ook om het uitgangspunt van de maximale samenwerking met het bedrijfsleven binnen één structuur. Om ook dat uitgangspunt in een optimaliseringspakket mede gelding te doen krijgen naast het andere uitgangspunt, namelijk de keuze voor het prevaleren van ontwikkelingspolitieke criteria, is gekozen voor deze structuur en niet voor een van de drie andere modellen. Aan deze structuur ligt dus optimalisering van die twee uitgangspunten gezamenlijk ten grondslag. Het is optimalisering omdat zij niet altijd volledig met elkaar kunnen sporen, want aan de Kamer is toegegeven dat sprake kan zijn van een belangenconflict en dat je daarom moet optimaliseren.

Het derde argument is het argument dat er een uitbreiding van het takenpakket is en dat nu voor het eerst straks mogelijk is subsidiëring te verstrekken, financiering door middel van concessionele steun van lokale industrieën in ontwikkelingslanden die niets hebben te maken met het Nederlandse bedrijfsleven op zichzelf. Dat is een uitbreiding van het takenpakket, waarbij het gaat om overheid hier, overheid daar, particulier bedrijfsleven daar, particulier bedrijfsleven hier. Dat kan leiden tot een andere vorm van belangenconflicten in de discussie dan belangenconflicten die kunnen ontstaan tussen overheid en particulier bedrijfsleven, zo lang alleen maar het particuliere bedrijfsleven vanuit Nederland zal worden meegesubsidieerd. Dan ontstaat namelijk een belangenconflict, eventueel, mogelijk, in schijn, in theorie of in discussie, maar

het is er, namelijk tussen het Nederlandse bedrijfsleven en het tot ontwikkeling te brengen lokale bedrijfsleven aldaar.

Het vierde argument is het uitgangspunt dat de FMO een instrument voor ontwikkelingssamenwerking is in handen van de overheid, ook als samenwerkingstructuur. Die argumenten – de heer Van Mierlo kan erom lachen wat hij wil – zijn veel meer dan de karikatuur die hij ervan heeft gemaakt. Ik vind het niet zo prettig om op die wijze met elkaar te discussiëren. Het is een karikatuur te zeggen dat ik uitga van de stelling: Ik wil het omdat ik het wil. Ik wil het niet omdat ik het wil, want ik heb met de vertegenwoordigers van het particuliere bedrijfsleven een overeenkomst gesloten. Dat betekent dat wij samen willen. Die overeenkomst is het bedrijfsleven niet door de strot geduwd, geenszins. Wij hebben jarenlang met elkaar hierover gesproken. Dat betekent dat wij samen willen dat ontwikkelingspolitieke criteria prevaleren boven andere criteria in de diverse vezels en elementen van de structuur waartoe wij zijn gekomen.

De heer Van Mierlo (D'66): U zult mij niet hebben horen zeggen dat de overeenkomst het bedrijfsleven 'door de strot is geduwd'. Als ik kritiek heb op de overeenkomst die door beide partijen met grote overgave is aangegaan dan heb ik kritiek op beide partijen. Ik vind dat deze beslissingsstructuur van beide partijen niet deugt. Ik vind dat de overheid die beslissingsstructuur niet mag vragen; ik vind dat de ander haar niet mag accepteren. De overeenkomst is intrinsiek strijdig met zichzelf. Daarom ben ik ertegen.

De Minister zegt met veel verve dat ik van zijn verdediging een beetje een karikatuur heb gemaakt. Dat komt omdat ik vind dat de Minister en degenen die hem in dit beleid steunen ook een beetje een karikatuur van zichzelf maken. Ik heb het daarom een beetje overdreven, zoals ook de Minister zoëven deed. Ik vind dat de vier door de Minister genoemde argumenten alle hun grond vinden in die ene simpele redenering die mij al bij het lezen van het artikel duidelijk was, namelijk dat de Minister vindt, dat, wanneer hij iets wil doordrukken, wat het bedrijfsleven niet zint, hij dit kan doordrukken in samenwerking met het bedrijfsleven. Deze constructie gaat mij te ver. Ik heb geprobeerd om aan te tonen dat er voor de Minister – hij kan op dat punt op alle steun van mijn kant rekenen – andere middelen zijn om zijn doel te bereiken, wanneer een bepaald project noodzakelijk is in de ogen van degene

Pronk

die voor het Nederlandse hulpverleningsbeleid verantwoordelijk is.

Minister **Pronk**: Ik heb weinig nieuwe argumenten meer. Ik stel vast dat het uitgangspunt dat hieraan ten grondslag ligt niet het uitgangspunt is in de zin van 'de overheid wil iets door het particuliere bedrijfsleven heendruwen' of 'de overheid wil het particuliere bedrijfsleven overrulen'.

Als dat het uitgangspunt zou zijn geweest, zou de heer Van Mierlo gelijk hebben gehad als hij zegt, dat zo'n overeenkomst niet moet worden aangegaan. Neen, het uitgangspunt is geweest dat de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en de vertegenwoordigers van de overheid in hun besluitvormingsproces uiteindelijk aan ontwikkelingscriteria de voorrang dienen te geven. Daarom zijn wij tot deze marginale toetsing gekomen.

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Naar aanleiding van een suggestie, die de Minister wat filosofierend heeft uitgesproken, wil ik mijn motie op nr. 10 wijzigen. Er staat nu: 'verzoekt de Regering artikel 17 van de concept-overeenkomst in deze zin te wijzigen'.

Deze zin wil ik vervangen door: 'verzoekt de Regering ten aanzien van artikel 17 van de concept-overeenkomst het overleg met bedrijfsleven in deze zin te heropenen'.

De **Voorzitter**: Het lid Waalkens heeft zijn motie, voorkomende op stuk nr. 10, in die zin gewijzigd, dat de slotzin daarvan thans luidt: verzoekt de Regering ten aanzien van artikel 17 van de concept-overeenkomst het overleg met het bedrijfsleven in deze zin te heropenen.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

Aan de orde is de **stemming** over de motie-Wierenga c.s. inzake het voorkomen van vermindering van arbeidsplaatsen in Zuidoost-Drenthe (14 100, XIII, nr. 21)

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, bestaat er behoefte aan heropening van de beraadslaging. Ik stel voor daartoe de gelegenheid te bieden.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Wierenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag onze motie wij-

zigen. De woorden van de laatste zin 'en deze op met name het beleid ten aanzien van Danlon af te stemmen' kunnen vervallen.

De **Voorzitter**: Het lid Wierenga heeft zijn motie (14 100, XIII, nr. 21) in die zin gewijzigd, dat het dictum thans luidt: nodigt de Regering uit: zodanige maatregelen te treffen, dat verdere vermindering van arbeidsplaatsen in dit gebied voorkomen wordt,

en gaat over tot de orde van de dag.

De heer **Wierenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag toelichten waarom de motie verder ongewijzigd gehandhaafd kan blijven. Voorop moet worden gesteld, dat deze motie op generlei wijze kritiek inhoudt op het huidige algemene werkgelegenheidsbeleid van dit kabinet. Wij steunen dat beleid. Wij hebben echter wel kritiek op het beleid van de Minister ten aanzien van Zuidoost-Drenthe. Wij hebben kritiek:

1. Op het te laat onderkennen van de problematiek in Zuidoost-Drenthe en het als gevolg daarvan te laat en te vlak reageren op de situatie aldaar.

2. Op de oplossing met betrekking tot Werkland en de NoordNed.

3. Op de weinig actieve rol van deze Minister met betrekking tot de problemen bij Enka.

4. Op het lange uitblijven van de beslissing met betrekking tot het extra werkgelegenheidsprogramma voor dit gebied.

5. Op het magere programma inzake de spreiding van rijksdiensten voor Emmen.

6. Op de activiteiten van de NOM in Zuidoost-Drenthe.

7. Op het uitblijven van onderzoek naar mogelijkheden voor regionale arbeidstijdverkorting.

In de huidige unieke situatie dient als richtsnoer voor het overheidshandelen door deze Kamer duidelijk vastgelegd te worden het dictum van deze motie 'dat verdere vermindering van arbeidsplaatsen in dit gebied voorkomen wordt'.

Bij de beslissing over Danlon/Jansen De Witt is wel rekening gehouden met de motie, maar zij is niet volledig uitgevoerd, mede door de weigering van Minister Lubbers om de vestiging in Tunesië ter discussie te stellen en in overleg met Minister Pronk te zoeken naar andere werkgelegenheid in dat gebied. Daarom vinden wij het noodzakelijk, dat de motie blijft gehandhaafd.

De heer **Bremen** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Laat ik beginnen met onze bevreemding uit te spreken over het feit dat zulk een illustere collega als de heer Wierenga als vertegenwoordiger van de grootste regeringspartij en tevens voorzitter van de Kamercommissie voor Economische Zaken ondanks beter weten een niet uitvoerbare motie in stemming wenst te brengen en zoveel negatieve dingen zegt over het gevoerde beleid. Andere motieven dan alleen edele moeten hier drijfveer zijn. Wat hij de Regering in zijn motie vraagt, namelijk zodanige maatregelen te treffen dat een verdere vermindering van arbeidsplaatsen in Zuidoost-Drenthe voorkomen wordt, is irreal en onbetaalbaar. De motie vraagt om een absolute handhaving van alle arbeidsplaatsen. Waarom dan alleen in Zuidoost-Drenthe? Andere zwakke regio's - en zij groeien in tal en last binnen ons land - zullen spoedig om eenzelfde behandeling vragen. Het kan toch nooit de bedoeling van de heer Wierenga zijn, dat verziekte werkgelegenheid zonder toekomst hoe dan ook in stand wordt gehouden? Hoe moeilijk de werkgelegenheid in bepaalde regio's er ook voor staat, het afglijden naar uitzichtloze avonturen moet worden voorkomen.

Via een werkbezoek aan Zuidoost-Drenthe, gesprekken met de gemeentebesturen, de ondernemingsraden en vele schriftelijke stukken zijn de meest betrokken kamerleden intussen uitvoerig geïnformeerd. In mondeling overleg met de Minister van Economische Zaken hedenmorgen hebben wij ons voor zover dat nog nodig was kunnen overtuigen van de zorgvuldigheid, waarmee de Regering de problemen van Danlon/Jansen-De Witt in Emmen, Schijndel en Tunis behartigt. Het behoud van twee levenskrachtige zelfstandige productie-eenheden in Emmen en Schijndel zal jammer genoeg de afvloeiing van 600 man personeel vergen. De sanering zal gepaard gaan met een regeringsinjectie van f 35 mln. Voeg daarbij nog de tientallen miljoenen welke reeds met eerder verleende steun van de overheid waren gemoeid, dan staan wij hier voor een van de meest kostbare reddingsoperaties in ons land. Daarbij is dan nog buiten beschouwing gelaten de ook nog zeer omvangrijke bedragen welke de overheid zal meegeven aan het af te vloeien personeel en de vervroegd gepensioneerden.

De redding van de betrokken bedrijven kan alleen verantwoord zijn binnen een uiterst voorzichtig afgewogen

Bremen

sociaal-economisch beleid. De Ministers zijn daarnaast ook naarstig bezig geweest met het werven van nieuwe bedrijven. Voorbeelden daarvan zijn de vestiging van een polyesterfabriek (60 arbeidsplaatsen bij het begin en uitgroei over enige jaren naar circa 180), alsmede de start van een nieuwe fabriek van Enraf-Nonius-NOM, beginnend met een 80 man personeel. Dit zijn toch werkelijk blijken van nieuwe aanzetten.

Intussen weten wij ook dat Zuid-oost-Drenthe wat de verbetering van de infrastructuur betreft zal mogen rekenen op een redelijk aandeel in de f 200 mln. aanvullende werken. Kortom, er is eigenlijk bijna niets te bedenken wat de Ministers in de huidige omstandigheden nog hadden kunnen doen. Opvallend is ook dat ons na het werkbezoek van de Ministers in het betrokken gebied en de ons schriftelijk meegedeelde aanpak van de problemen vanuit het betrokken gebied waarderende geluiden bereiken.

Tegen de achtergrond van deze niet te loochenen feiten toch een motie met de strekking als de onderhavige handhaven zou in feite neerkomen op het afkeuren van het beleid van de Ministers van Economische Zaken en van Sociale Zaken. Niettemin – en dat weet de heer Wierenga – blijven wij bereid om met de indiener in een motie uit te spreken dat ook wij verdere initiatieven noodzakelijk achten om de verdere vermindering van het aantal arbeidsplaatsen in dit gebied te kunnen voorkomen. Wanneer de heer Wierenga in deze geest zijn motie zou willen wijzigen, zouden wij gaarne bereid zijn, deze redelijke motie te steunen.

□

De heer **Van Aardenne** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Verleden week heb ik mij verenigd met dat deel van het dictum van de motie van de heren Wierenga en Jansen waarin zij de Regering als beleidsdoel meegeven, een verdere vermindering van het aantal arbeidsplaatsen in het noodgebied Zuidoost-Drenthe is voorkomen.

Een beleidsdoel – richtsnoer zegt de heer Wierenga – misschien helaas niet altijd te behalen, maar je moet er wel met alle kracht naar streven. Ik had toen bezwaar tegen het toespitsen op Danlon met de gedachte dat daardoor valse hoop zou worden gewekt, ondanks de bedoeling van de heer Wierenga, zoals hij in zijn toelichting uitdrukte, bij die mensen die bij Danlon werken. Wat dat betreft is er nu duidelijkheid gekomen. Wat ik toen reeds

meende, namelijk dat beperking daar onvermijdelijk zou zijn, zal nu volgens het regeringsbesluit inderdaad plaatsvinden. De heer Wierenga schrapte nu die toespitsing en hij geeft de Regering dat richtsnoer mee en daarbij een aantal overwegingen, waarvan ik mij nu uitdrukkelijk wil losmaken. Als hij over de Noordnederlandse, Werklust en dergelijke spreekt en daarbij impliceert de verhouding met de NOM trekt, wil ik dat niet volgen. Een uitspraak van de Kamer echter kan het regeringsbeleid alleen maar ondersteunen om het richtsnoer te nemen dat verdere vermindering van arbeidsplaatsen in Zuidoost-Drenthe moet worden voorkomen. In die zin zullen wij deze motie steunen.

□

De heer **Jansen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou niet het woord hebben gevoerd, ware het niet dat het zo illustere lid, collega Bremen, er blijk van geeft, uitzonderlijk slecht te kunnen luisteren. Hij heeft in reactie op een aantal opmerkingen die door de heer Wierenga zijn gemaakt, gezegd dat het van onze kant erom gaat – ik ben mede ondertekenaar van die motie en de kritiek op de heer Wierenga treft dus ook mij – om een verzoek bedrijf in stand te houden. Het moet hem dan toch ontgaan zijn dat in de motie de woorden 'en daarop met name het beleid ten aanzien van Danlon af te stemmen' zijn geschrapt. Het moet de heer Bremen toch bekend zijn dat in deze regio de komende winter een werkloosheidspercentage van meer

dan 20 te verwachten is en dat deze regio zich daarom onderscheidt van vele andere regio's in Nederland. De motie is erop gericht om de werkgelegenheid in stand te houden. Er staat niet in de motie dat hele bepaalde met name aangewezen arbeidsplaatsen in stand moeten worden gehouden, maar alleen dat de werkgelegenheid in stand moet worden gehouden. Dat dit kan met aanvullende werkgelegenheid en door te kijken naar maatregelen op het gebied van de arbeidstijdsverkortingen en zo zijn er nog wel meer suggesties door de heer Wierenga genoemd, zal duidelijk zijn. Ik begrijp dus niet goed waar de kritiek van de heer Bremen anders uit voortvloeit dan uit slecht luisteren.

De heer **Bremen** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! In de tekst van de motie staat dat verdere vermindering, met andere woorden alle vermindering van arbeidsplaatsen, ook bij andere bedrijven die ons op dit moment wellicht nog niet bekend zijn in dit gebied moet worden voorkomen.

De heer **Jansen** (PPR): Precies!

De heer **Bremen** (KVP): Wij moeten er dus van uitgaan dat er in geen enkele omstandigheid hoe dan ook geen enkele arbeidsplaats verloren mag gaan in dat gebied.

De heer **Jansen** (PPR): Dat het aantal arbeidsplaatsen niet lager mag worden. Dat kan inderdaad inhouden dat men een tijd lang arbeidsplaatsen in stand houdt tot er nieuwe arbeidsplaatsen gevonden zijn. Dat is precies de bedoeling van de motie en niet om verziekte bedrijven in stand te houden.

De heer **Bremen** (KVP): Onder uw aanduiding kunnen verziekte bedrijven worden verstaan! Als dat in zuid-oost Drenthe werkelijk regel wordt, waarom dan niet in andere zwakke regio's?

De heer **Jansen** (PPR): Dat is ook niet uitgesloten!

De heer **Bremen** (KVP): Daar hebben wij nu juist bezwaar tegen.

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! De toelichting van de geachte afgevaardigde bracht een aantal aanmaningen en opwekkingen naar voren. Voor zover zinvol en toepasbaar, zal ik die zeker meenemen in het beleid.

Het moet mij van het hart dat in de totaliteit van zijn opsomming ik een zekere verkramptheid beluister. Ik bedoel dit niet in eerste instantie als een verwijt, maar als een vrij droevige constatering, eenzelfde soort van ver-

Lubbers

kramptheid die ik vandaag de dag nog eens constateer bij directies van ondernemingen die in een moeilijke situatie verkeren, een verkramptheid die voortkomt uit een hele moeilijke sociaal-economische situatie.

Ik denk dat het allerbelangrijkste dat wij kunnen doen, is het verbeteren van de sociaal-economische situatie. Ik wil de geachte afgevaardigde in overweging geven om juist daarover met mij na te denken.

Of de motie wordt aangenomen of niet; ik zou de geachte afgevaardigde nadrukkelijk willen verzekeren dat dat mijn inspanning voor het betrokken gebied niet zal verminderen.

Ik ben wat beducht om deze motie, omdat het zou kunnen betekenen dat de geachte afgevaardigde probeert een uitspraak aan de Kamer te ontlokken als zou de thans gekozen, inderdaad voor sommigen moeilijk te verdragen, maar naar mijn oordeel onvermijdelijke oplossing voor de bedrijven van Jansen en De Wit en Danlon in Schijndel en Emmen, niet de goedkeuring van de Kamer moeten wegdragen en, integendeel, door haar verworpen moeten worden. Ik zou dat buitengewoon betreuren, gezien de nieuwe onzekerheden die dat zal opleveren.

□

De heer **Wierenga** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Die suggestie kan de Minister niet waar maken, gezien mijn laatste wijziging van de motie. Dat is u ongetwijfeld niet ontgaan. De Minister heeft gezegd dat hij hoopte dat ik met hem meedacht. Mijn bezwaar is juist dat hij verleden jaar, toen ik beleidsmaatregelen voor dat gebied bepleitte, niet met mij heeft meegedacht.

De heer **Van Houwelingen** (ARP): Kan de heer Wierenga nog even reageren op het uitdrukkelijke verzoek van de heer Bremen om alsnog een wijziging in zijn motie aan te brengen, die naar mijn mening alleszins redelijk is?

De heer **Wierenga** (PvdA): Voordat de heer Bremen het spreekgestoelte besteeg, had ik hem al gezegd dat na overleg met mijn fractie was besloten om dat niet te doen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De motie-Wierenga c.s. (14 100, XIII, 21) (gewijzigd) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, D'66, de PSP, de CPN, DS'70 en de VVD, alsmede het lid Nootboom vóór deze gewijzigde motie hebben gestemd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874).**

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De aanhef van artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de indruk dat het juist zou zijn, eerst te stemmen over het amendement-Hermes met betrekking tot de sociale grondrechten.

De **Voorzitter**: Het oordeel van de leden Bakker en Hermes, die beiden wijzigingsvoorstellen hebben ingediend, is dat – en ik deel die mening – het meest voor de hand ligt om eerst te stemmen over het basis-amendement-Hermes op artikel 1.23. (stuk nr. 13, I).

Het amendement-Hermes c.s. (stuk nr. 13, I) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de KVP, de ARP, de CHU, de SGP, het GPV, de BP en DS'70 vóór dit amendement hebben gestemd.

Ik neem aan, dat door de verwerping van dit amendement de overige op stuk nummer 13 voorkomende amendementen als vervallen kunnen worden beschouwd.

Lid 1 van artikel 1.23 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 19) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de BP, de SGP en het GPV tegen dit amendement hebben gestemd.

Lid 2 van artikel 1.23, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Bakker c.s. (stuk nummer 19) wordt zonder stemming aangenomen.

Het subamendement-Van Ooijen c.s. (stuk nr. 18) op het gewijzigde amendement-Hermes c.s. (stuk nr. 17, I) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN, DS'70, D'66 en de PSP vóór dit sub-amendement hebben gestemd.

Het amendement-Hermes c.s. (stuk nr. 17, I) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de KVP, de ARP, de SGP, het GPV en de BP vóór dit amendement hebben gestemd.

Ik neem aan, dat door de verwerping van dit amendement het amendement onder nr. 17, II, als vervallen kan worden beschouwd.

De leden 3 en 4 van artikel 1.23 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Evenhuis c.s. tot toevoeging van een nieuw lid 5 (stuk nr. 16) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de BP, de SGP, het GPV, DS'70 en de PSP, alsmede het lid Nootboom, vóór dit amendement hebben gestemd.

Het gewijzigde artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel III wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Het komt mij voor dat er geen bezwaar is om nu te stemmen over artikel IV. Dat artikel gaat immers over het tweede tot en met achtste lid van artikel 208 van de Grondwet, terwijl het wijzigingsvoorstel-Bakker (13 873, nr. 17) alleen betrekking heeft op het eerste lid van dat artikel 208. Daarover bestaat, naar ik constateer, geen meningsverschil.

Artikel IV wordt zonder stemming aangenomen.

De beweegreden wordt zonder stemming aangenomen.

De heer **Hermes** (KVP): Het is iets te voorbarig om te concluderen, dat het artikel als zodanig is aangenomen. Het lijkt mij namelijk moeilijk het artikel te aanvaarden en straks tegen het wetsontwerp te stemmen. Dat zou inconsequent zijn. Op het ogenblik moeten wij ons uitspreken over het artikel. Als je je daar vóór uitspreekt, kun je niet meer tegen stemmen.

U vraagt toch stemming over artikel 1.23, mijnheer de Voorzitter?

De **Voorzitter**: Neen, dat hebben wij al lang aangenomen. Door de verwerping van uw amendement op stuk nr. 13, I, konden de andere amendementen op dat stuk, betrekking hebbende op de artikelen III en IV, als vervallen worden beschouwd. Die artikelen en de beweegreden zijn inmiddels aangenomen. Wij zijn nu toe aan de eindstemming.

Voorzitter

De heer **Van Mierlo** (D'66): Het door de heer Hermes betwiste artikel is al lang aangenomen, met het consent van de confessionele partijen!

De heer **Hermes** (KVP): Als de eindstemming over het wetsontwerp nu aan de orde is, vraag ik om schorsing van de beraadslaging voor fractiebeeraad.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot opnemning van bepalingen inzake sociale grondrechten (13873)**.

Artikel 1.22 wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR en DS'70 vóór dit artikel hebben gestemd.

Het gewijzigde artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt voor enkele ogenblikken geschorst.

De **Voorzitter**: Ik merk op, dat als gevolg van de aanneming van het amendement-Rietkerk c.s. (stuk nr. 13, I) ook het andere op dit stuk voorkomende amendement, strekkende tot invoeging van een nieuw artikel III, als aangenomen kan worden beschouwd.

Het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 17) op artikel IV (oud artikel III) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR en DS'70 tegen dit amendement hebben gestemd.

Ik merk op, dat als gevolg van de aanneming van dit amendement het amendement-Hermes c.s. (stuk nr. 14, II) als vervallen kan worden beschouwd.

Artikel IV (oud artikel III), zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 17), wordt zonder stemming aangenomen.

De beweegreden wordt zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt van 1.03 uur tot 1.20 uur geschorst.

De **Voorzitter**: Ik geef thans gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

□

De heer **Jongeling** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Sociale grondrechten zijn niet zoals politieke grondrechten, burgerrechten in de volle zin des woords. Sociale grondrechten zijn beleidsnormen voor de overheid, intentieverklaringen van de wetgever, doelstellingen. Als men ze in de Grondwet wil opnemen, is het naar de mening van mijn fractie noodzakelijk deze afzonderlijke doelstellingen te onderbouwen door een algemene doelstelling, waarin de gezamenlijke roeping van volk en overheid om Gods opdracht: deze aarde tot ontwikkeling te brengen, wordt uitgedrukt. Zulk een uitspraak, vastgelegd in een preambule, heeft mijn fractie bepleit. Dit pleidooi is door de Regering afgewezen. Mijn fractie acht het niet gewenst, sociale deeldoelstellingen in de Grondwet te verankeren, nu het eigenlijke doel dat mee door middel van deze sociale intentieverklaringen moet worden nagestreefd, volledig ontbreekt. Wij zullen daarom tegen dit wetsontwerp stemmen.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Sociale rechten zijn ons zeer dierbaar, ofschoon ook niet alle, die genoemd zijn. Conform ons in eerste instantie ingenomen standpunt vinden wij niet dat deze rechten in de grondwet behoren te worden opgenomen. Het zijn zulke open deuren en het is zo vanzelfsprekend. Aan de andere kant is ook duidelijk naar voren gekomen, dat toch aan een zekere gunst, genade moet zijn voldaan, willen deze rechten kunnen worden geëffectueerd. Ook dat komt in de formulering volstrekt niet tot uitdrukking. Wij hebben uitgedrukt, dat het meer intenties betreft. Bovendien is hier juist ten aanzien van de sociale grondrechten ten eerste de strijdigheid aan de orde tussen grondrecht en grondwet. Wij hebben wel meegedaan om nijver te amenderen, niet dat wij het aan onze stand verplicht zijn een zo gefatsoeneerd mogelijk geheel af te stemmen, maar omdat wij toch een zo verantwoord mogelijk stelsel wilden hebben indien de meerderheid niet die wijsheid kon opbrengen, die wij menen op te brengen.

□

De heer **Koekoek** (BP): Mijnheer de Voorzitter! Onze fractie heeft geen behoefte aan wijziging van de Grondwet. Alhoewel wij voor sociale grondrechten zijn, zien wij die hierin niet zitten. Wij zullen onze stem dus aan dit wetsontwerp niet geven.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsontwerp Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874).

De **Voorzitter**: Ik geef de gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

□

De heer **Hermes** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Wij betreuren het in hoge mate, dat ons amendement geen meerderheid in deze Kamer heeft kunnen verkrijgen. Met dit amendement waren wij zeer dicht genaderd bij een wijziging van het artikel betreffende het onderwijs in de Grondwet, zoals de Regering zich dat had voorgesteld. Op belangrijke punten waren wij het standpunt van de Regering dicht genaderd. Ik moge wijzen op de kwestie van de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden. Ik moge verder wijzen op wat in het vijfde lid was geregeld ten aanzien van de vrijheid van het bijzonder onderwijs, met name ten aanzien van de leermiddelen en hen, die onderwijs geven. Er waren nog enkele punten meer. Het enige punt, dat overbleef en ons verdeeld hield, was de delegatie, niet naar Kroon en Minister, want die hebben wij van harte willen steunen – dat is ook een omstreden kwestie geweest in de afgelopen tijd – maar naar provincie en gemeente.

Wij betreuren het dat ons amendement de meerderheid niet heeft kunnen verkrijgen, waardoor wij teruggevallen zijn in de situatie dat wij zouden moeten aanvaarden een delegatie in de richting van provincie en gemeente en bovendien zouden moeten aanvaarden niet meer het onderscheid te hebben tussen de eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden, niet meer de regeling te hebben ten aanzien van het bijzonder onderwijs, enz. Wij zijn teruggevallen op de oude redactie, die door de Regering is voorgesteld.

Hozeer wij ook betreuren dat het ons niet is gelukt na het uitvoerige overleg in deze Kamer een zodanige positie te bereiken dat volledige over-

Hermes

eenstemming bereikt had kunnen worden, rest ons thans, gedwongen door de omstandigheden – ons zijn ook de pluspunten uit handen geslagen – niets anders meer dan tegen het wetsontwerp te stemmen.

□

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft van meet af aan haar bezwaren tegen een wijziging van het onderwijsartikel in de Grondwet geuit, een mening die ook vertolkt werd door de partijraad van de VVD in november 1975, toen deze zich voor handhaving van het huidige pacificatie-artikel uitsprak.

De Regering heeft gesteld, dat het voorgestelde ontwerp niets anders betekent dan een modernisering van de tekst, een technische wijziging dus die mede tot doel heeft de tekst meer te doen aansluiten op de gegroeide wetgevende praktijk. Nu de Regering voorstellen heeft ingediend, dient de formulering daarvan zeer zorgvuldig te gebeuren. Zeker geldt dat voor het onderwijsartikel in de Grondwet. De huidige tekst van artikel 208 vertoont alle kenmerken van een afgewogen formulering. Daarom luistert die gekozen formulering zo bijzonder nauw. Hoezeer samenhang en ordening daarbij een eigen betekenis hebben, is gebleken uit de discussie over de interpretatiemogelijkheden van bepaalde begrippen en de strekking van sommige amendementen.

Deze discussie heeft ons gesterkt in de mening, dat onze uitgangstelling in dit debat van meet af aan de juiste was: handhaving van de tekst van het huidige artikel! Ons stemgedrag ten aanzien van de amendementen, ingediend op het voorstel van de Regering, hebben wij daarop consequent afgestemd. Wij stemden vóór de amendementen, die tot doel hadden, de bestaande tekst terug te brengen, en tegen de amendementen welke verdere wijziging van de tekst beoogden.

De Kamer zal begrijpen, dat wij nu tegen de voorstellen van de Regering zullen stemmen.

□

De heer **Koekoek** (BP): Mijnheer de Voorzitter! Wij zijn altijd voorstanders geweest van onderwijs in het algemeen en van christelijk onderwijs in het bijzonder. Beide soorten van onderwijs hebben wij altijd in Nederland kunnen verkrijgen. Dat was bijzonder goed in de Grondwet geregeld en wij hebben er nooit moeilijkheden mee gehad. Wij hebben daarom ook niet

deelgenomen aan de debatten. Wij vonden het de grootste onzin van de wereld om daar uren en dagen mee druk te zijn. Dit geldt te meer nu de Minister tegen mensen, die bezwaren maakten, heeft gezegd, dat het helemaal niets te betekenen heeft. Men zal daarom begrijpen, dat wij onze steun aan dit wetsontwerp niet kunnen geven.

Het wetsontwerp wordt met 75 tegen 66 stemmen verworpen.

Tegen hebben gestemd de leden Van Dis, Evenhuis, Geurtsen, Ginjaar-Maas, Groensmit-van der Kallen, Van der Gun, Van Heel-Kasteel, Hermes, Hermsen, Honig van den Bossche, Van Houwelingen, Hutschemaekers, Joekes, Jongeling, Kappeyne van de Coppello, Keja, Kleisterlee, Koekoek, Koning, De Koning (AR), De Koning (BP), De Koster, Kraaijeveld-Wouters, Krosse, Krusinga, De Kwaadsteniet, Van Leeuwen, Van Leijenhorst, Lückers-Bergmans, Van der Mei, Mommersteeg, Nooteboom, Notenboom, Peijnenburg, Ploeg, Portheine, Rietkerk, Roolvink, Van Rossum, Van der Sanden, Schakel, Scherpenhuizen, Scholten, Smit-Kroes, Tilanus, Tolman, Tuijnman, Veder-Smit, Veerman, Van de Ven, Verbrugh, Waalkens, Weijers, Wiegel, Wisselink, Van Zeil, Aantjes, Van Aardenne, Abma, Van Amelsvoort, Andela-Baur, Andriessen, De Beer, Beinema, De Bekker, Berkhouwer, Beumer, De Boer, Bremen, Van den Broek, Du Chatinier, G. M. P. Cornelissen, P. A. M. Cornelissen, Van Dam en Dees.

Vóór hebben gestemd de leden Van der Doef, Dolman, Dragstra, Drees, Drenth, Epema-Brugman, Franssen, Giebels, De Graaf, Haas-Berger, Hartmeijer, Van der Heem-Wagemakers, Van der Hek, Hoekstra, Huijsen, Imkamp, Jansen, Knot, Kolthoff, Kombrink, Koningh, Konings, Kosto, Van Kuijen, Laban, Lamberts, Langedijk-de Jong, De Leeuw, Masman, Meis, Van Mierlo, Molleman, Nypels, Van Ooijen, Patijn, Rinks, Roels, Roethof, Salomons, Van het Schip, Van der Spek, Spinks, Staneke, Stoffelen, Terlouw, Van Thijn, Tuinenburg, Van Veenendaal-van Meggelen, Vellenga, Voogd, Voortman, De Vries, Waltmans, Wierenga, Van Winkel, Wolff, Worrell, Albers, Bakker, Barendregt, Ter Beek, Beekmans, De Boois, Coppes, Dankert en de Voorzitter.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsontwerp Wijziging van de Kies-

wet, strekkende tot verlening van actief kiesrecht voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan Nederlanders buiten Nederland in Nederlandse openbare dienst (13 885).

Dit wetsontwerp wordt, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van het GPV, de BP en de SGP, alsmede het lid Franssen en de Voorzitter wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het Voorstel van de Commissie voor de Werkwijze der Kamer tot wijziging van het Reglement van Orde (14 041).

De voorstellen I en II worden zonder stemming aangenomen.

Voorstel III A wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP, alsmede de leden Jansen en Van Kuijen, vóór dit voorstel hebben gestemd.

Voorstel III B wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP, alsmede de leden Jansen en Van Kuijen tegen dit voorstel hebben gestemd.

De voorstellen IV en V worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik merk op, dat als gevolg van de aanneming van voorstel III B voorstel VI A als verworpen en voorstel VI B als aangenomen kan worden beschouwd.

Voorstel VII A wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP, alsmede het lid Jansen vóór dit voorstel hebben gestemd.

Voorstel VII B wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP, alsmede de leden Jansen en Van der Spek wordt aantekening verleend dat zij geacht wensen te worden tegen dit voorstel te hebben gestemd.

Voorzitter

Aan de orde is de **stemming** over de motie-Waalkens (14 306, nr. 1).

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, heeft het lid Waalkens behoefte aan heropening van de beraadslaging.

Ik stel voor daartoe de gelegenheid te bieden.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het dictum van de motie bestaat uit drie delen. Het eerste deel 'a' eindigt met het woordje 'verhuren'. Dat blijkt een slip of the pen te zijn. Dat moet zijn: 'huren'. De aandachtige lezer zal dat hebben gemerkt. Na het woord 'huren' wil ik dan toevoegen: 'of zo nodig in een andere voor de partijen aanvaardbare vorm'. In het tweede deel van het dictum staat: 'de continuïteit in de verhuur van zaaiklaar land voor de vlasteelt na te streven...'. Dat zou ik willen veranderen in: 'de continuïteit in het gebruik van land voor de vlasteelt...'.
De **Voorzitter**: Het lid Waalkens heeft zijn motie in die zin gewijzigd dat het dictum onder de letters a. en b. komt te luiden:

a. de betrokken huurders van 1976 alsnog in de gelegenheid te stellen voor het oogstjaar 1977 in dezelfde omvang als dit jaar zaaiklaar land te huren of zo nodig in een andere voor de partijen aanvaardbare vorm;

b. de continuïteit in het gebruik van land voor de vlasteelt na te streven, zulks tot behoud van voldoende omvang van de vlasteelt en verwerking ervan in ons land;

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de Kamer gisteren reeds meegedeeld dat ik de motie zo als eerst voorgesteld en nu – niet essentieel – gewijzigd zou moeten ontraden. Daar komt nog een element van informatie bij. In de motie wordt gevraagd, dat de betrokken huurders van 1976 voor het oogstjaar 1977 alsnog in de gelegenheid zouden moeten worden gesteld, in dezelfde omvang als dit jaar zaaiklaar land te kunnen huren. Ik moet mededelen dat daarvoor, rekening houdende met het reeds voor graszaadteelt verhuurde land, in totaal alsnog 1000 hectare benodigd zijn. Op dit ogenblik is maar een oppervlakte van 450 hectare beschikbaar, die aan zaaiklaar land te stellen kwaliteitseisen voldoet. Deze oppervlakte is benodigd om aan de eerder gedane schriftelijke

toezegging met betrekking tot de beschikbaarstelling in 1977 voor zaaiklaar land voor vlas te kunnen voldoen.

Indien de motie-Waalkens wordt aangenomen en moet worden overgegaan tot uitvoering van het daarin gevraagde, dan kan alleen daaraan worden voldaan wanneer ook met circa 550 ha land van mindere kwaliteit, wellicht niet voldoende aan de gestelde eisen, genoeg zou worden genomen.

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het is mij bekend dat er nog 6000 ha zou worden ingezaaid met gerst en haver en ik geef de Minister graag toe dat daaronder land is dat wellicht minder aantrekkelijk is, maar ik zou toch de in de motie gevraagde gelegenheid willen geven.

De beraadslaging wordt gesloten.

De motie-Waalkens c.s. (14 306, stuk nr. 1) (gewijzigd) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de ARP, de CHU, de KVP, de BP, de SGP, het GPV en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over de motie-Smit-Kroes c.s. (14 100, XII, nr. 22).

Deze motie wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik stel voor het verslag van een mondeling overleg over de veiligheid van taxichauffeurs (13 921) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Machtiging tot verhoging van de deelneming van de Staat in het aandelenkapitaal van de Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden N.V., onder voorwaarde van wijziging van haar doelstelling (13 887)**

en de daarbij voorgestelde moties.

De **Voorzitter**: Het lid Waalkens heeft zijn motie op stuk nr. 10 in die zin gewijzigd, dat het daarin gedane verzoek aan de Regering thans luidt: verzoekt de Regering ten aanzien van artikel 17

van de conceptovereenkomst het overleg met het bedrijfsleven in deze zin te heropenen.

Het lid Waalkens heeft mij verzocht, eerst zijn drie voorgestelde moties in stemming te doen brengen. Naar mij blijkt, heeft de Kamer daartegen geen bezwaar.

De motie-Waalkens c.s. (13 887, nr. 10) (gewijzigd) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de ARP, de CHU, de KVP, de SGP, het GPV en DS'70 vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Waalkens c.s. (13 887, nr. 11) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de BP, de SGP, het GPV en DS'70 voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Waalkens c.s. (13 887, nr. 12) wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

De onderdelen van het wetsontwerp worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef thans gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Bij de behandeling van dit wetsontwerp heb ik gezegd dat er drie essentiële voorwaarden waren voor het stemgedrag van mijn fractie. Nu twee van de moties zijn aangenomen en de derde – de voor mij minst belangrijke – is verworpen, ben ik toch bereid, te verklaren dat mijn fractie vóór dit wetsontwerp zal stemmen.

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een stemverklaring over het wetsontwerp afleggen, mede namens de fractie van het GPV. Zoals al uit onze bijdrage is gebleken, is de verruiming van de mogelijkheden voor het bedrijfsleven in het kader van de FMO bij ons in goede aarde gevallen. Dat is een goede en te waardevolle zaak. Helaas is deze uitbreiding van mogelijkheden gepaard gegaan met een wijziging van de opzet van de FMO, waarin bepaalde, meer dan schoonheidsfouten zijn geslopen, die bij onze fractie bepaalde weerstanden hebben opgeroepen, waarbij ik speciaal wijs op het nogal uitvoerig bedis-

Van Rossum

cussieerde artikel 25 over de gesloten overeenkomst. Bovendien sluit de nieuwe opzet slecht aan bij de zusterinstellingen zoals deze zowel in grote als in kleine landen van de EG functioneren. Ook daar kan het contraproductief werken.

Om al deze redenen voelen wij ons genoodzaakt, zij het zeer tot onze spijt, om tegen het wetsontwerp te stemmen.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de BP, de SGP en het GPV wordt aantekening verleend dat zij geacht wensen te worden tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het Wetsontwerp **Gemeentelijke herindeling van de West-Betuwe (13 275)**.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan het lid Waltmans die het heeft gevraagd.

□

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De ondertekenaars van de motie hebben zich kort beraden over de argumentatie van de Minister. Met name het staatsrechtelijk aspect hebben wij laten doorwegen. Omdat een eventueel wetsontwerp ten aanzien van de Midden-Betuwe nog jaren op zich kan laten wachten, willen wij deze motie ook niet boven de markt laten hangen, maar dan liever intrekken.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Waltmans c.s. (13 275, nr. 14) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit. Naar mij blijkt, wordt het amendement-Schakel c.s. (stuk nr. 12) voldoende ondersteund.

Artikel 1 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Evenhuis c.s. (stuk nr. 13, I) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de ARP, de CHU, de KVP, de SGP, het GPV, de BP, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en DS'70, alsmede het lid Huijsen vóór dit amendement hebben gestemd.

Naar ik aanneem, zal het lid Schakel hierin aanleiding vinden, zijn amende-

menten, voorkomend op stuk nr. 12, te wijzigen.

De heer **Schakel** (ARP): Inderdaad, mijnheer de Voorzitter. Door de aanvaarding van het amendement-Evenhuis c.s. is een ander wetsontwerp ontstaan, hetgeen te voorzien was. De ondertekenaars van stuk nr. 12 hadden dan ook al een aantal gewijzigde amendementen voorbereid, die ik thans als stuk nr. 15 wil indienen.

Het gewijzigde amendement-Schakel c.s. (stuk nr. 15, I) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de ARP, de VVD, (met uitzondering van de leden Koning en Van Aardenne), de KVP, de CHU, de BP, de SGP, het GPV, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en DS'70, alsmede het lid Huijsen vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 2, zoals het is gewijzigd door aanvaarding van het amendement-Evenhuis c.s. (stuk nr. 13, I) en het gewijzigde amendement-Schakel c.s. (stuk nr. 15, I) wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Als gevolg van de aanvaarding van deze amendementen kunnen de overige op de stukken nrs. 13 en 15 voorkomende amendementen eveneens als aangenomen worden beschouwd.

De artikelen 8, 9, 11, 14, 15, 17, 19 t/m 25, 27, 29, 30, 32, 36, 39 en 40 worden zonder stemming aangenomen.

De artikelen 3 t/m 7, 10, 12, 13, 16, 18, 26, 28, 31, 34, 35, 37 en 38, zoals zij zijn gewijzigd door de aanvaarding van de amendementen-Evenhuis c.s. (stuk nr. 13) en de gewijzigde amendementen-Schakel c.s. (stuk nr. 15) worden zonder stemming aangenomen.

De beweegreden wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef de gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

□

De heer **Franssen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het stelt mijn fractie ernstig teleur, dat de kans op een echt goede bestuurlijke herindeling van de West-Betuwe door de aanvaarding van de amendementen is gemist. De consequentie van tegen het wetsontwerp stemmen zou echter kunnen zijn het voortduren van een volstrekt verouderde gemeentelijke indeling. Om deze reden zullen wij onze stem niet aan het verminkte wetsontwerp onthouden.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van de BP wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Huurwet, de Wet jaarlijkse huurverhogingen en de Wet huurprijs-ontwikkeling woonruimte (14 230)**

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **Grujters**: Mijnheer de Voorzitter! Op het voorstel van de Regering is op stuk nr. 12 een amendement ingediend. Het is duidelijk, dat dit amendement door de indieners in de eerste plaats is ingegeven door politieke motieven, een poging om een politiek compromis te bereiken in een moeilijke kwestie. Als zodanig kan het dan ook van achter deze tafel worden gewaardeerd, maar ik hecht eraan, hier uitdrukkelijk te verklaren, dat alleen al op technische gronden dit amendement moeilijk te verteren is. Het is zo, dat wij in ons systeem, dat wij pas onlangs hebben ingevoerd – het systeem van periodieke huurverhogingen – hebben gekozen voor één percentage, waarop dan vervolgens een systeem van differentiatie wordt toegepast. Dwars hierdoorheen zou nu met dit

Gruijters

amendement een ander systeem van differentiatie ingevoerd worden, waarbij voor sommige woningen het ene systeem niet tot differentiatie leidt en vervolgens het andere weer wél. Dit is een systeem waarmee niet te werken valt. Ik moet dit uitdrukkelijk zeggen.

Nu zou men kunnen zeggen, of in deze zaak een technische argumentatie zo belangrijk is, dat de Minister, nadat de Staatssecretaris het debat met de Kamer heeft gevoerd, nog eens uitdrukkelijk hierop moet komen wijzen. Dit is inderdaad het geval.

Met dit systeem proberen wij in een moeilijke materie, die echter iedere Nederlander aangaat of kan aangaan, een voor lange jaren bruikbare methode van werken te concipiëren. Als wij nu aan het begin van het invoeren van dat systeem al direct beginnen met – misschien onbedoeld, maar het effect is het toch – technisch te knoeien, dan is dat voor deze bewindsman niet goed mogelijk daaraan mee te werken. Ik moet daarom, mijnheer de Voorzitter, het aannemen van dit amendement met klem ontraden.

□

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Het door de heer Cornelissen en mij ingediende amendement was geen versterking van het standpunt zoals wij dat hier hebben ingenomen, maar het is een poging zoveel mogelijk aan het regeringsstandpunt tegemoet te komen. Deze poging stuit in dit stadium kennelijk op voor de Regering zwaarwegende technische bezwaren, die ik voorshands – en zeker niet in die mate waarin de Minister ze heeft geëtaleerd – niet zou willen onderschrijven.

Wel heb ik in eerste termijn ook gezegd, dat het geen mooie oplossing was. Ik constateer dat de Regering dit amendement niet kan waarderen in de zin waarin het is bedoeld, een uitgestoken hand, en daar met name grote technische bezwaren tegen heeft en er kennelijk de voorkeur aan geeft de beslissing waar wij hier nu een paar dagen mee bezig zijn te beperken tot de zaak zelve.

Mijnheer de Voorzitter! Gegeven deze mededeling van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening zou ik het op prijs stellen, indien u de vergadering zoudt willen schorsen voor een kort intern beraad in onze fractie.

De vergadering wordt van 2.15 uur tot 3.50 uur geschorst.

Staatssecretaris Schaeffer (l) en het kamerlid Kombrink (r)

□

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Voor de schorsing heb ik in het kort gezegd wat de bedoeling van het amendement van mijn collega Cornelissen en mij was. Wij wilden met dit amendement een stap doen in de richting van het regeringsstandpunt. De Minister heeft het met technische argumenten bestreden. Ik heb toen gezegd dat, wanneer het niet functioneert zoals het door ons is bedoeld, wij er ons nader op moesten beraden. Dit beraad heeft inmiddels plaatsgevonden. Het heeft ertoe geleid dat ik, mede namens de heer Cornelissen, het amendement intrek. Wij hebben begrepen dat het kabinet er de voor-

keur aan geeft over de wet zelf een uitspraak van de Kamer te krijgen in ongeamendeerde vorm.

Onder deze omstandigheden zal het overgrote deel van de fracties die ik vertegenwoordig zijn stem niet aan het wetsontwerp kunnen geven.

De **Voorzitter**: Aangezien de heer Scholten zijn gewijzigde amendementen op stuk nr. 12 heeft ingetrokken, maken zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Naar ik aanneem, is door de intrekking van deze amendementen ook de zin ontvallen aan het gewijzigde subamendement-Van Rossum (stuk nr. 13).

Voorzitter

Ik deel nog aan de Kamer mede, dat de langdurige schorsing niet alleen een gevolg is van het verlangen van de CDA-fractie maar mede van een verzoek van de Regering.

De heer **Wiegel** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Zouden wij over dat verzoek van de Regering iets meer mogen horen? Er is op een gegeven ogenblik om een korte schorsing gevraagd. Die is ietwat – ik zeg het wat voorzichtig – uitgelopen. Ik heb begrepen, dat hier en daar wat intern overleg heeft plaatsgevonden tussen sommige fracties en enkele leden van de Regering. In het belang van de openbaarheid van beleid is het toch wel goed daarvan iets meer te horen. Misschien kan de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening of de Minister-President, die hier ook schijnt rond te fladderen, daarover iets zeggen. Ik stel het op prijs daarover iets meer te horen.

De **Voorzitter**: Wenst de Regering het woord? Ik constateer dat dit niet het geval is. Wij gaan derhalve over tot de stemming.

De heer **Wiegel** (VVD): Ik heb u een vraag gesteld, mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter**: Ik heb de Regering gevraagd of zij het woord verlangde maar dit bleek niet het geval.

De heer **Wiegel** (VVD): U zei dat mede op verzoek van de Regering de schorsing wat was uitgelopen. Ik heb u gevraagd, of u daarover nadere mededelingen kon doen. Dat lijkt mij een zeer normale vraag.

De **Voorzitter**: Ik kan er geen nadere mededelingen over doen. Het zou mij natuurlijk ook een lief ding waard zijn geweest als wij na een schorsing van 20 minuten, waarom was gevraagd, weer hadden kunnen beginnen. Gevraagd is evenwel de schorsing met een kwartier te verlengen en vervolgens met nog een kwartier. Ik heb geargeld of ik de aanvangsbel niet zou moeten laten gaan.

De heer **Berkhouwer** (VVD): Dat was goed geweest.

De **Voorzitter**: Ik heb op ruime schaal medegedeeld wat de reden was van de lange duur. Ik meen dat ik daarmee nu moet volstaan.

De heer **Berkhouwer** (VVD): U hebt het verkeerd gedaan.

□

De heer **De Beer** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er toch behoefte aan

een vraag te stellen aan de CDA-fractie na deze vreemde gang van zaken. Wij hebben deze week langdurig overlegd over een amendement dat er al vanaf maandag ligt. De Regering kon weten dat het er lag. Hier in de Kamer is erover gesproken. Dat amendement wordt nu op technische gronden bestreden door de Regering. De leden van het CDA, die dat amendement verdedigen, *raken niet overtuigd, blijkbaar* hebben zij ook wel een meerderheid in de Kamer voor dat amendement.

Als dan op een gegeven ogenblik echter de grote apotheose komt en, na veel spanning, het amendement niet onaanvaardbaar wordt verklaard, maar ontraden, dan wordt een schorsing gevraagd en plotseling blijken in het geheim die technische argumenten zo doorslaggevend te zijn geworden dat het amendement wordt ingetrokken. Dat is toch een aanfluiting voor de wijze waarop wij hier in deze Kamer het werk doen.

Wij hebben er dan ook, naar ik meen, alle recht op nu aan de CDA-fractie te vragen hoe het mogelijk is, door wat voor argumenten van de Regering zij zich in het geheim in die anderhalf uur hebben laten overtuigen. Had dat niet in openbaarheid besproken kunnen worden?

De Regering heeft bij herhaling gehamerd op het probleem van het hanteren van twee huurverhogingen tegelijkertijd, voor woningen jonger dan vijf jaar en woningen ouder dan vijf jaar. Zij heeft zelf in 1974 onder het regime van de Machtigingswet ook twee huurpercentages gehanteerd. Daarover heb ik nooit moeilijkheden gehoord. Het is volstrekt onbegrijpelijk dat dit hanteren van twee percentages zo'n grote belemmering zou zijn dat daarom het amendement zou moeten worden ingetrokken. Gaarne had ik hierop een antwoord van de Regering.

□

De heer **Scholten** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Ik vind inderdaad dat collega De Beer die in deze dagen intensief aan dit debat heeft deelgenomen, recht heeft op een antwoord van mijn kant. Ik kan begrijpen dat de dingen wat anders lopen dan hij zich had voorgesteld. Dat gebeurt meer in dit leven en ook meer in de politiek.

De heer **Wiegel** (VVD): Wij hadden het ons niet anders voorgesteld, wij vermoedden het al.

De heer **Scholten** (ARP): De vraag van de heer De Beer was dus helemaal overbodig. Hij sprak niet namens zijn fractie?

Het standpunt dat ik hier heb vertegenwoordigd kwam erop neer dat wij de voorkeur gaven, op grond van tal van motieven, aan een jaarlijkse huurverhoging van 8% in 1977. Om een stap te doen in de richting van de Regering hebben wij dit amendement ingediend, een amendement waarvan ikzelf in eerste termijn, bij de indiening, reeds heb gezegd dat het niet *fraai is. Wij moeten dan met twee cijfers* gaan werken, maar wellicht kunnen wij dat straks bij de Huurprijzenwet weer herstellen.

Nu blijkt dat van de kant van de Regering dat gebaar niet op prijs wordt gesteld, geef ik er de voorkeur aan terug te keren tot ons oorspronkelijk standpunt: de huurverhoging van 8%. Dat zal er dan ook toe leiden dat de overgrote meerderheid van de fracties, die ik hier vertegenwoordig, zo dadelijk tegen het wetsontwerp zullen stemmen. Als de wet zou worden verworpen zal dan de oude wet van kracht blijven.

De heer **De Beer** (VVD): Zo goed kunt u dan wel rekenen dat u weet dat het niet wordt verworpen.

□

Staatssecretaris **Van Dam**: Mijnheer de Voorzitter! In 1974 is krachtens de Machtigingswet een regeling getroffen waarbij voor nieuwe woningen een huurverhoging van 3% plaatsvond en voor oudere van 7.

In het kader van de Machtigingswet zijn wel meer maatregelen genomen die op een ander tijdstip niet genomen zouden worden.

In de tweede plaats is nu juist het kernpunt van de argumentatie van de Regering om op technische gronden tegen dit amendement te zijn geweest dat wij toen niet een systeem hadden van gedifferentieerde huurverhoging. Het argument nu is dat wij dat wel hebben en dat er hier een andere differentiatie doorheen komt.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

Het amendement-Van het Schip c.s. (stuk nr. 8, I) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Van het Schip c.s. (stuk nr. 8, II) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen III en IV, alsmede de bevestigingen worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik merk op, dat de eerste alinea van het formulier van afkondiging als volgt moet worden gelezen: Wij Juliana, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz., enz., enz.

Deze verbetering zal worden aangebracht.

De **Voorzitter**: Ik deel mede dat de heer Voogd om gezondheidsredenen de vergadering heeft moeten verlaten.

Het wetsontwerp wordt met 71 tegen 69 stemmen aangenomen.

Voor hebben gestemd de leden Nypels, Van Ooijen, Patijn, Rienks, Roels, Roethof, Salomons, Van het Schip, Van der Spek, Spinks, Stoffelen, Terlouw, Van Thijn, Tuinenburg, Vellenga, Voortman, De Vries, Waltmans, Wierenga, Van Winkel, Wolff, Worrell, Van Zeil, Albers, Bakker, Barendregt, Ter Beek, Beekmans, Beumer, De Boois, Du Chatinier, Coppes, Van Dam, Dankert, Van der Doef, Dolman, Dragstra, Drenth, Epema-Brugman, Franssen, Giebels, De Graaf, Haas-Berger, Hartmeijer, Van der Heem-Wagemakers, Van der Hek, Hoekstra, Van Houwelingen, Huijsen, Imkamp, Jansen, Kleisterlee, Knot, Kolthoff, Kombrink, Koningh, Konings, Kosto, Van Kuijen, Laban, Lamberts, Langedijk-de Jong, De Leeuw, Van Leeuwen, Masman, Meis, Van Mierlo, Molleman, Mommersteeg, Nooteboom en de Voorzitter.

Tegen hebben gestemd de leden Peijnenburg, Ploeg, Portheine, Rietkerk, Roolvink, Van Rossum, Van der Sanden, Schakel, Scherpenhuizen, Scholten, Smit-Kroes, Staneke, Tilanus, Tolman, Tuijnman, Veder-Smit, Van Veenendaal-van Meggelen, Veerman, Van de Ven, Verbrugh, Waalkens, Weijers, Wiegel, Wisselink, Aantjes, Van Aardenne, Abma, Van Amelsvoort, Andela-Baur, Andriessen, De Beer, Beinema, De Bekker, Berkhouter, De Boer, Bremen, Van den Broek, G. M. P. Cornelissen, P. A. M. Cornelissen, Dees, Van Dis, Drees, Evenhuis, Geurtsen, Ginjaar-Maas, Groensmit-van der Kallen, Van der Gun, Van Heel-Kasteel, Hermes, Hermsen, Ho-

nig van den Bossche, Hutschemakers, Joekes, Jongeling, Kappeyne van de Coppello, Keja, Koekoek, Koning, De Koning (ARP), De Koning (BP), De Koster, Kraaijeveld-Wouters, Krosse, Kruisinga, De Kwaadsteniet, Van Leijenhorst, Lückers-Bergmans, Van der Mei en Notenboom.

De **Voorzitter**: Geachte medeleden, wij hebben vanmiddag afscheid genomen van mevrouw Kist-Verstegen, onze plaatsvervangend griffier, die naar Mexico verhuist. Maandag hebben wij in een Presidiumvergadering de hand gedrukt van directeur Rotteveel, die ons moest verlaten om gezondheidsredenen. En vandaag is collega Masman voor de laatste keer in ons midden. Mevrouw Kist en de heer Rotteveel dank ik voor de diensten die ze ons trouw en toegewijd hebben bewezen, de heer Masman voor zijn collegialiteit. Wij wensen hem het allerbeste toe in de hoofdstad van de 'Olde Lantschap'.

Geachte collega's ik wens u en alle medewerkers van het parlementaire gebeuren goede Kerstdagen toe en een gelukkig Nieuwjaar.

Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting: 4.12 uur.

Lijst van ingekomen stukken met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1°. drie en vijftig brieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, met de mededeling, dat zij zich in haar vergadering van 21 december 1976 heeft verenigd met de haar door de Tweede Kamer toegezonden voorstellen van wet, gedrukt onder de nummers 12 014, 13 753, 13 861, 13 983, 14 025, 14 034, 14 051, 14 052, 14 106, 14 123, 14 128, 14 130, 14 159, 14 168 t/m 14 171, 14 185, 14 186, 14 188 t/m 14 197, 14 205, 14 208, 14 217 t/m 14 221, 14 232 t/m 14 235, 14 237 t/m 14 246, 14 253, 14 256 en 14 257.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven voor kennisgeving aan te nemen;

2°. de volgende brieven e.a.:

een, van het gemeentebestuur van Belfeld, over de vertraging van de bouw van het Academisch Ziekenhuis Maastricht en de Rijksuniversiteit Limburg;

een, van de Federatie Nederlandse Vakbeweging, over de huurverhogingsvoorstellen;

een, van het gewestelijk bestuur van de Partij van de Arbeid in Drenthe, over het eventuele verlies van ar-

beidsplaatsen bij het bedrijf Jansen De Wit BV;

een, van Loson, strijdorganisatie van Surinamers in Nederland, te Zeist, over een woningontzuiming;

een, van het Gouds Huurderscomité, over de huurverhogingsvoorstellen;

een, van het districtshoofd van de Industriebond NVV te Leeuwarden, over de situatie bij de Noord Nederlandse Machinefabriek BV te Winschoten;

een, van het partijbestuur van de PvdA, afdeling Delft, over het stemgedrag in de Eerste Kamer inzake het abortusvoorstel;

een, van de Federatie PvdA Emmen, over een eventueel verlies van arbeidsplaatsen in Zuidoost-Drenthe;

een, van de afdeling Nederland van Pax Christi, ten geleide van een verklaring inzake het ultracentrifugeproject van Urenco te Almelo;

een, van G. Visser te Rotterdam, in verband met haar bestudering van de Bijbel;

een, van het Havenschap Vlissingen, ter toezending van een aantal vergaderstukken;

een, van A.M.G. Jansen te Wolphaartsdijk, over het regeringsbeleid.

Al deze stukken liggen op de griffie ter inzage; voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies;

3°. een afschrift van een brief van het gemeentebestuur van Schijndel, gericht tot de Minister van Economische Zaken, over de inkrimping van de bedrijvigheid bij de Koninklijke Textiel fabrieken M. Jansen de Wit BV te Schijndel.

Dit afschrift ligt op de griffie ter inzage; kopie is gezonden aan de betrokken commissies.